

Буковинський політологічний центр

Україна

БУКОВИНСЬКИЙ ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ ЦЕНТР
БЮРО ЗІ СПІВРОБІТНИЦТВА В УКРАЇНІ ФОНДУ
Ф.ЕБЕРТА

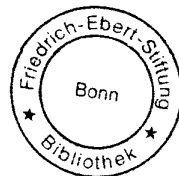
ЄВРОПА: ІДЕЇ ТА ПРОЦЕСИ

Матеріали наукового симпозиуму
4-5 червня 1998 р.

Європа: ідеї та процеси

Materialy naukovoho sympoziumu
4-5 červnja 1998 r.

Чернівці

ЧЕРНІВЦІ
Видавництво "Прут"
1998

Уд. "Прут"

A 98 - 08422

Європа: ідеї та процеси: Матеріали наукового симпозиуму / Буковинський політологічний центр, Бюро зі співробітництва в Україні Фонду Ф.Еберта. - Чернівці: Прут, 1998. - 192 с.

У матеріалах наукового симпозиуму розкривається сучасне бачення вченими загальнотеоретичних основ і перспектив трансформаційних та інтеграційних процесів у Європі, ролі і місця в них України, висвітлюються деякі аспекти регіональної проблематики, зокрема, пов'язаної з політичною ситуацією на Балканах і в Російській Федерації. Вміщено також реферати і рецензії на щойно видані праці учасників симпозиуму, присвячені минулому і сучасному інтеграційним процесам у Європі.

Збірник розрахований на політологів, істориків, соціологів, політиків.

Red. Ju Makar

Редакційна колегія:

д.і.н., проф., академік Міжнародної слов'янської академії наук Ю.Макар (голова), д.і.н. С.Троян (заступник голови), к.і.н. І.Буркут (відповідальний секретар), д.і.н., проф. П.Брицький, д.і.н., проф. М.Юрій, к.і.н., доц. І.Гойло, к.і.н., доц. А.Круглашов, к.філос.н., доц. В.Струтинський, к.і.н., доц. В.Фісанов

Редколегією в основному збережено авторський стиль викладу.

Технічний редактор: І.Данчук

Матеріали наукового симпозиуму видані за сприяння Бюро Фонду Фрідріха Еберта зі співробітництва в Україні

З М І С Т

ВСТУП 6

І. ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ: НАПРЯМКИ І ПЕРСПЕКТИВИ

Анатолій Круглашов ІНТЕГРАЦІЙНІ ОРІЄНТИРИ УКРАЇНИ: ДЕКЛАРАЦІЇ ТА РЕАЛІЇ 8

Сергій Федуняк БАЛАНС СИЛИ ПІСЛЯ ЗАВЕРШЕННЯ "ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ": НОВІ РИСИ 23

Петро Брицький УКРАЇНА В ПОГЛЯДАХ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИХ ПОЛІТИКІВ ТА ІСТОРИКІВ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ 29

Ігор Фольварочний ТРАНСФОРМУВАННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ У ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇНАХ 34

Ігор Танчин ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СЕПАРАТИЗМ: УРОК ДЛЯ УКРАЇНИ 40

II. ІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ТА РЕГІОНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ

1. Центральна Європа та Росія

Ігор Зінько ПРОБЛЕМИ СУБРЕГІОНАЛЬНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У СУЧАСНІЙ ЄВРОПІ 44

Іван Гойло ІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В ЦЕНТРАЛЬНІЙ ЄВРОПІ: ПРОБЛЕМИ І ТРУДНОЩІ 53

<i>Владислав Струтинський</i> СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ В КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ (на прикладі Польщі та України)	63
<i>Володимир Фісанов</i> "ЄВРАЗІЙСЬКІ ГОЙДАЛКИ" ЯК ГЕОПОЛІТИЧНИЙ ВИБІР РОСІЇ? (Концептуальні підходи і можливі рішення)	77
<i>Андрей Макарычев</i> МЕЖДУНАРОДНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ РОССИЙСКИХ РЕГИОНОВ: ЕВРОПЕЙСКИЙ КОНТЕКСТ	91

2. Південно-Східна Європа

<i>Сергей Романенко</i> СУЩЕСТВОВАЛА ЛИ АЛЬТЕРНАТИВА РАСПАДУ МНОГОНАЦИОНАЛЬНЫХ СЛАВЯНСКИХ ГОСУДАРСТВ?	109
<i>Ігор Буркут</i> БАЛКАНСЬКІ АСПЕКТИ СЛОВ'ЯНО-ПРАВОСЛАВНОЇ АЛЬТЕРНАТИВИ ЗАГАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКІЙ ІНТЕГРАЦІЇ	119
<i>Наталія Стрельчук</i> МАКЕДОНІЯ ТА ПРОЦЕСИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ	131
<i>Штефан Пурич</i> РУМЫНИЯ И СОВРЕМЕННЫЕ ИНТЕГРАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ	136
<i>Сергей Григоришин</i> ФОРМИРОВАНИЕ ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКОГО КУРСА ПОСТКОММУНИСТИЧЕСКОЙ РУМЫНИИ	153

III. ТРИБУНА МОЛОДОГО АВТОРА

<i>Юрій Юрійчук</i> ПОЛІТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ЩОДО КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ	162
<i>Катерина Забродіна</i> ВЕЛИКОБРИТАНІЯ ТА ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ	169

IV. РЕФЕРАТИ І РЕЦЕНЗІЇ

<i>Сергей Троян</i> УКРАЇНА І ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ: СОЦІАЛ- ДЕМОКРАТИЧНИЙ ВИБІР	173
<i>Ігор Буркут</i> З ІСТОРІЇ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У ЦЕНТРАЛЬНІЙ ЄВРОПІ	178
SUMMARY	180
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	188

ВСТУП

Глибинні зрушення в політичному житті Європи, що відбуваються протягом 90-х років, викликають значний інтерес політологів різних країн. В умовах трансформації постсоціалістичного суспільства виникають нові дослідницькі центри, що ставлять своїм завданням вивчення процесів, котрі визначають головні напрями політичного та соціально-економічного життя як окремих країн та регіонів, так і перспектив європейської інтеграції в цілому.

Наприкінці 1997 р. група чернівецьких політологів, істориків, соціологів, філософів, психологів об'єдналась для проведення спільних досліджень важливих політичних проблем сучасності. Було засновано Буковинський політологічний центр - громадську організацію, творче ядро якої складають науковці Чернівецького державного університету ім. Ю. Федьковича, інших вищих навчальних закладів міста, а також наукові співробітники Чернівецького відділу Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України.

Буковинський політологічний центр розпочав реалізацію широкої дослідницької програми, концентруючи свою увагу як на регіональних проблемах, так і на питаннях європейської і євроатлантичної інтеграції. Поглибленому вивченню цієї проблематики допомагає наукова співпраця політологічного центру з дослідниками Києва та Львова, зростаючі творчі зв'язки з науковцями Росії, Румунії, Польщі, Словаччини та ряду інших країн. Зміцненню цих зв'язків сприяв науковий симпозиум на тему "Європа: ідеї та процеси", проведений у Чернівцях 4-5 червня 1998 р.

Значну підтримку в організації та проведенні симпозиуму Буковинський політологічний центр отримав від Бюро зі співробітництва в Україні Фонду Ф.Еберта. Знана і шанована в світі інституція - Фонд Ф.Еберта, багато робить для проведення актуальних політологічних досліджень, що сприяють розвитку демократичних процесів у постсоціалістичних країнах. Симпозиум політологів - вже не перша акція, проведена у Чернівцях за сприянням Фонду Ф.Еберта. Як і попередні, ця акція широко висвітлювалася засобами масової інформації регіону і викликала помітний інтерес громадськості краю.

У роботі симпозиуму, поруч з українськими дослідниками, брали участь науковці з Росії та Румунії. Доповіді учасників були покладені в основу збірки матеріалів, котра вноситься на розгляд читача. Структура збірника визначається характером поданих матеріалів. По-перше, редколегія вирішила згрупувати в окремий розділ доповіді, що носять загальнотеоретичний характер, і ним розпочати збірку.

Наступний розділ присвячений регіональним проблемам. Значна питома вага у ньому балканської проблематики пояснюється тим, що Буковина територіально є своєрідними воротами на Балкани як для нашої держави, так і для переважної більшості країн СНД. Чернівці впродовж десятиліть були відомими дослідженнями своїх науковців у галузі балканістики і нині продовжують розвивати творчі надбання минулих років.

Поруч з досвідченими вченими наукові пошуки ведуть і молоді політологи. Їхні повідомлення містить наступний розділ збірника, що має назву "Трибуна молодого автора". Така рубрика є традиційною для багатьох наукових видань, що виходять на Буковині. А останній розділ не характерний для збірників матеріалів наукових симпозиумів - він складається з рефератів і рецензій на наукові праці.

Поява такого розділу у цьому збірнику зумовлена тим, що в ньому рецензуються щойно видані праці учасників симпозиуму. Знайомство з реферованими та рецензованими роботами дозволяє більш рельєфно сприйняти самі матеріали симпозиуму: у своїх попередніх працях автори досить детально висвітлювали історію питань, що виносилися на симпозиум, показали широкий контекст, розуміння якого допомагає виявити взаємозумовленість сучасних подій.

Завершують збірник резюме статей англійською мовою та відомості про авторів.

I. ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ: НАПРЯМИ І ПЕРСПЕКТИВИ

*Анатолій Круглашов
м. Чернівці*

ІНТЕГРАЦІЙНІ ОРІЄНТИРИ УКРАЇНИ: ДЕКЛАРАЦІЇ ТА РЕАЛІЇ

Вступ

Сучасні інтеграційні процеси, без сумніву, визначають сьогодення і майбутність європейських націй, європейської цивілізації в цілому. Глибинні причини, які обумовили потужний розвиток інтеграційних процесів після Другої світової війни, продовжують впливати на політичну поведінку держав континенту і після революцій 1989-1991 рр. Стабільність, цивілізованість міждержавних стосунків, забезпеченість прав людини та національних спільнот все ще знаходяться під загрозою, відтак провокують небезпечну військово-політичну напругу як на Балканах, так і в деяких інших регіонах Східної Європи.

Україна не знаходиться осторонь тих процесів, що відбуваються в Європі. Як молода держава, котра гостро потребує стабільності, військової та політичної безпеки, зовнішнього сприяння реформам, вона об'єктивно зацікавлена брати активну участь у процесах загальноєвропейської, регіональної та субрегіональної інтеграції. Певні досягнення на цьому шляху наша держава має. По-перше, Україні вдалося зберегти свій суверенітет від спокусу втягнення в реінтеграційні процеси в СНД. По-друге, Україна спромоглася певним чином врегулювати на політичному та правовому рівні свої стосунки як на західному напрямку - з НАТО, так і на Східному напрямку - з Росією (останнє, щоправда, викликає серйозні сумніви). По-третє, Україні вдалося стати членом Ради Європи, формалізувати взаємини з ЄС, а також увійти до низки досить перспективних регіональних інтеграційних утворень, таких як Центральноевропейська ініціатива (ЦЕІ), Чорноморське економічне співробітництво (ЧЕС). Україну розглядають як важливого партнера в новій системі трьох- і багатосторонніх відносин країн Центральної та Східної Європи.

Проте, при уважнішому розгляді, можемо виділити низку проблем у поступі України до інтеграційних структур, її відставання від країн навіть з більш низьким рівнем соціально-економічного розвитку та внутрішньополітичної стабільності. Такі явища вимагають прискіпливої уваги дослідників, спонукають до пошуку причин розходжень між європоцентристськими політичними деклараціями Української держави та реальним її місцем у структурах, які визначають зміст і основні напрямки політичних, економічних та культурних процесів на Європейському обширі.

Інтеграційна поведінка України: мрії та фобії

Перша і головна проблема, яка обумовлює підвищений інтерес науковців і громадськості до участі України в європейських інтеграційних об'єднаннях, полягає в тому, що зовнішньополітична діяльність України чітко обумовлена напрямком внутрішньополітичного розвитку нашої держави, відбиває суперечності, котрі притаманні всьому українському суспільству. Відповідно, роль і місце України у тих чи інших наддержавних, міждержавних об'єднаннях, що діють або починають діяти в Європі, визначатимуться передовсім станом Української держави, її розвитком, її прагненнями та можливостями. І, напевно, активна чи пасивна роль України в європейських інтеграційних процесах може ґальмувати чи прискорювати розвиток національної економіки, становлення основ громадянського суспільства, демократії в Україні [1]. Відтак, інтеграційна політика України є нічим іншим, аніж проекцією її державно-політичних прагнень на зовнішній світ, декларуванням нею свого місця та ролі серед народів Європи. А ступень інтегрованості нашої держави в європейські структури і об'єднання є об'єктивним критерієм трансформації українського суспільства, показником реального становища України, оцінкою дієздатності її еліти, ефективності тих політичних перетворень, які здійснюються у нас з 1991 р.

Наступна, друга проблема, яка впливає на інтеграційні орієнтири нашої держави - це проблема основних етнополітичних комплексів та фобій, що визначають або суттєво впливають на політику України. Перш за все, серед фобій, які стали стійким національним "надбанням" і супроводжують українську історію ледь не від її початків, необхідно виокремити примару, або страх "периферійності". Погранична, межева геополітична роль України

наклала на її минувшину не тільки трагічний відбиток, але й сформувала в її еліті стійке прагнення позбутися "окрайної" ролі. Байдуке, відносно яких "традиційних центрів" (здаємо тільки найважливіші з них: Костянтинополь, Москва, Варшава, Відень і Берлін) Україна відігравала роль периферії. На жаль, і сьогодні, в загальній європейській "системі координат", українське становище не знало принципів змін, змінилися лише "центри". Тепер маємо справу не з імперськими столицями, а з такими "інтегрованими" центрами впливу, як НАТО, ЄС, з одного боку, та СНД - з іншого.

Спрощуючи, сьогодні можна сказати, що середньотривалий вибір України полягає в тому, щоби чіткіше визначитися щодо яких "центрів" потужних інтеграційних процесів вона посідатиме певне місце. Проте скоріше за все - місце їх "геополітичної периферії".

Третя проблема, яка так само вимагає розв'язання або, принаймні, чіткої позиції щодо її вирішення - це несформованість, внутрішня суперечливість мотивів інтеграційної поведінки української політичної еліти. Після перших років незалежності, після масового протверезіння в розумінні дійсного стану речей в Україні та в світі, що її оточує, українська політична еліта досить активно намагається використати інтеграційні перспективи задля стабілізації свого виключного становища в державі, задля легітимізації існуючого в Україні політичного "status-quo", якщо не мобілізації на свою користь масової підтримки, то хоча б нейтралізації масових протестів. І в цьому відношенні тема "інтеграції" є надзвичайно "засміченою" пропагандистським фоном, заангажованою політичними спекуляціями, зведенням рахунків між різними політичними силами. Відповідно, образ "України майбутньої" та її місця в Європі та світі досить чітко відрізняється саме внаслідок уявлень про те, кому, на яких умовах і як довго має належати вища політична влада в державі, а також якими "європейськими" чи іншими засобами - повинна вестися боротьба за контроль над державною владою. Останній чинник суттєво деформує наукове обговорення дійсних здобутків, прорахунків і потенційних можливостей України відносно перспектив інтеграції в Європі.

Остання проблема, що стосується, можливо, глибинних шарів "колективного підсвідомого" українського суспільства - це те, що можна назвати національним "комплексом покірного теляти". Багатовікова кривава і безкровна селекція, яка провадилася над Україною, призвела до того, що чи не найпоширенішим архетипом

соціальної психології стало прагнення виглядати, якщо й не бути насправді, "смирним телятком", яке нікого не чіпає, а на разі може й знадобитися ласкавим господарям. Цей поведінський алгоритм досить чітко простежується і в деяких зовнішньополітичних кроках України. У кожному разі, "багатовекторна поаяльність" України є нічим іншим, аніж інфантильним очікуванням такої ж багатовекторної поблажливості до її скромних життєвих потреб.

Україна та СНД: медові роки розлучення

Першим інтеграційним об'єднанням, до якого Україна потрапила практично водночас з легалізацією своєї незалежності, стало СНД. Утворення, яке замислювалось водночас як "похоронбюро" для СРСР та "адвокатська контора" для забезпечення інтересів "братніх республік" упродовж "цивілізованого розлучення", за ці роки набуло певної внутрішньої інертності та сталості. На наш погляд, за період з грудня 1991 р. до тепер, Україна намагалась емпіричним шляхом випробувати кілька парадигм своєї політики в СНД. На цьому варто зупинитись детальніше.

Перший період перебування нашої держави у СНД (приблизно 1991-1994 рр.), який умовно можна назвати "адаптаційним", супроводжувався напруженими дискусіями про те, чи бути Україні справді незалежною державою, а відтак якому бути СНД, котрий так чи інакше виступив колективним спадкоємцем, а радше колективом спадкоємців колишнього СРСР. Україна в цей період захоплено монтувала не стільки каркас своєї державності, як систему її атрибутів, на чолі з вирай жаво зростаючою вітчизняною бюрократією. Забезпечення цих пріоритетів національної політики супроводжувалося суттєвими поступками претензіям Росії на одноосібне усадкування активів СРСР, на монополізацію того статусу, який належав Радянському Союзу у міжнародних організаціях. "Доктрина Козирева", "балканофобія" Заходу у ставленні до процесів на теренах СНД, потужні традиції московської дипломатичної школи - все це разом і призвело до того, що відносини в СНД стали реалізовувати за схемою "один центр (Москва) - різновіддалені периферії". Скарги Києва на політику Кремля за часів адміністрації Президента Л.Кравчука були констатацією як дійсного становища України в СНД, так і власної не здатності протистояти гегемонізму Москви. Україні не вдалось відшкодувати за рахунок виходу на нові ринки збитки від втрат російських, пострадянських ринків товарів і сировини.

Другий період, в який з найбільшою силою почала реалізовуватися нова тактика української політики в СНД - обіймає приблизно 1994-1997 рр. Принаймні, саме тоді широко розпропагований державними засобами масової інформації "новий етап розвитку української зовнішньої політики" супроводжувався масовим дипломатичним наступом України. Виходячи з того, що Україна в СНД не може покладатися на його керівні органи та основні інституції з тим, щоб належним чином захищати свої національні інтереси, українські політики проголосили, що найрадикальшим засобом проти російського домінування в стосунках між країнами СНД може бути тактика двосторонніх стосунків між колишніми республіками СРСР. Ідея виглядала привабливою, а її аргументація переконливою. Справді, якщо СНД у силу його інституційної аморфності, правової невизначеності та суперечливості, практичної недієздатності не може бути знаряддям узгодження інтересів пострадянських країн, а рішення, що ним проголошуються, як правило, мають відчутний московський акцент, - чому би не відійти від цих квазіпартнерських взаємин під орудою старого "центру" й не почати будувати нові взаємини безпосередньо з новими незалежними державами? Тим більше, що ці держави, так само як і Україна, потерпають від проблем так званого перехідного періоду і, водночас, від усе зростаючих претензій російського керівництва монопольно вплатити на "країни ближнього зарубіжжя" [2].

Але те, що виглядало логічним, послідовним, а відтак й привабливим на початках, при розгляді з певної часової дистанції втрачає розрекламовану глибокодуність. Українські взаємини з країнами СНД, у цілому, не змогли вийти за межі дипломатичного зондажу та дилетантських інновацій. Не без прикладу з боку країн колишньої соціалістичної співдружності, що також потерпали від втрати досить сталих зв'язків у межах Ради Економічної Взаємодопомоги (РЕВ), але побоюючись російського гегемонізму, проголосили, що у взаєминах з країнами колишнього СРСР вони спираються виключно на двосторонні стосунки. Цей приклад був перенесений Україною на дещо інший, відмінний ґрунт.

З найбільшою силою "плюси і мінуси" двосторонніх взаємин можуть бути продемонстровані на прикладах українсько-азербайджанських та українсько-туркменських відносин. Саме на ці стосунки українська офіційна політика покладала чи не найбільші надії в сенсі зменшення однобічної, а тому небезпечної, сировинно-енергетичної залежності від Росії. Проте ні туркменський газ, ні

азербайджанська нафта не з'явилися на наших ринках в очікуваній якості "альтернативи" щодо "крану", контрольованого в Москві. Ні вищі державні нагороди, ні високий титул "стратегічних партнерів" (який з ролі "перехідного почесного звання" для особливо важливих гостей Марійського палацу перетворюється на чергову фразу коментарів для мас-медіа) - ніщо не змогло вплинути на неспішність намірів та очікувань і реальних досягнень у розвитку двосторонніх взаємин України з країнами СНД.

Причин цього чимало. Але не остання з них полягає в тому, що двосторонні взаємини кінцево видалися більш ефективним знаряддям зовнішньої політики Росії, а не її опонентів. Тактика двосторонніх взаємин у реальному політичному інтер'єрі СНД виявилася для Росії справжньою знахідкою, оскільки звільняла її навіть від тих примарних обмежень колективного партнерства, консенсусного діалогу, які визнавалися засадничими цінностями цієї організації. Відтепер у дію вступали механізми жорсткого політичного пресингу, економічної конкуренції, дипломатичної спритності та ініціативності. "Гра на випередження" надавала більше шансів Росії. Її ресурси, географічне становище та кадровий потенціал дозволяв "обігрувати" новонароджену дипломатію інших країн СНД з максимальною користю для себе. Якщо це ще не є очевидним, то тільки для тих, кого ці питання абсолютно не цікавлять.

Скромні успіхи української дипломатії в СНД, відсутність будь-якої реальної альтернативи цій організації в інших інтеграційних утвореннях змусили українських політиків переглянути (без проголошення, звичайно, цього перегляду) свою тактику щодо СНД. Основні контури цієї тактики набули виразності перед Кишинівським (1997 р.) самітом країн - учасниць СНД.

Українська дипломатія змогла досить точно оцінити диспозицію сил серед країн-учасниць СНД і досить вірно вловити основну тональність в оцінках як ролі цієї організації, так і місця в ній Росії. Тому для України з'явився шанс реалізувати свої національні інтереси, спираючись на підтримку інших пострадянських країн, формуючи "другий центр впливу в СНД" (перший центр - звичайно, Росія, рівноцінного йому ні одна з держав-учасниць СНД поодинокі представляти не може). Тому такий "центр" міг бути умовним, договірним, асоційований. Не випадково, що пошуки "геополітичних опор" для утворення такого центру почалися серед тих країн, які найбільшою мірою були невдоволені політикою Росії і почували себе загрожуваними прямими чи опосередкованими зазіханнями Кремля.

Такими країнами стали Україна, Грузія, Азербайджан і Молдова. **Огоченим больовим нервом** кожної з цих країн були територіальні проблеми: Абхазія для Грузії, Карабах для Азербайджану, Пridністров'я для Молдови та Севастополь і Крим для України. Всі вони нарівні відчували себе заручниками геополітичних амбіцій Росії і відтак були "друзями мимоволі". Збігалися певною, але не такою виразною мірою, й їх економічні інтереси, їх невдоволення своїм статусом на пострадянському економічному та політичному просторі.

Очевидно, що за умов, коли "Союз Росії та Білорусії" виявився поки що не більше, аніж досить "лукавим" пропагандистським шоу, де розбіжності між "союзниками" суттєво переважають точки збігу інтересів адміністрацій Єльцина та Лукашенко, а "Союз чотирьох" так і не отримав продекларованого оформлення, наражаючись на глухий опір російській політиці з боку Казахстану, для України з'явився унікальний шанс не тільки задекларувати свої вимоги, але й продемонструвати рішучість і здатність проводити власний, новий курс стосовно пострадянських країн, навіть виступити лідером есендівської опозиції. Задекларувати такий курс частково вдалося. Чого вартує лише офіційна заява прес-секретаря Президента України про те, що Україна, будучи засновницею СНД, водночас не є її членом, а також інші демарші українських політиків різних рангів напередодні зустрічі глав держав і урядів в Молдові.

Кишинівський саміт увійде в історію завдяки багатозначущій фразі Б.Єльцина, яка продовжує розпалювати уяву коментаторів і політологів: "СНД все ж таки вдалося зберегти" [3]. Та чи справді СНД знаходився на грані повного краху і чи справді його треба було рятувати від загибелі? Здається, чутки про смерть цього об'єднання дещо перебільшені. Критика, яка пролунала (за закритими дверима - що більш ніж показово) на адресу СНД, його колективних виконавчих органів, щодо політики Росії в СНД і стосовно держав-учасниць, відбивала дійсне невдоволення реальними СНДівським простором. Проте опозиційні настрої серед лідерів країн СНД, підітріті також і українською активністю, не призвели ні до чого іншого, окрім "випускання пари" надлишкових негативних емоцій. Московська зустріч, яка була відкладена з січня на травень, продемонструвала повну стагнацію активності лідерів країн СНД у спробах його бодай декоративного реформування. *Розмови про реформи вкотре повністю заступили місце самих реформ.* Але і цих розмов поруч з іншими демонстраціями і менш відомими публічними кроками російського керівництва виявилось доволі для того, щоб зняти гостроту питання про долю СНД. Принаймні на певний час [4].

Чому так сталося, що можливість формування блоку країн з власним баченням стосунків у СНД не призвело до конкретних результатів, а сам саміт залишився прикладом не опозиції щодо Росії, а фрондерської звитяги? Про безальтернативність для України задоволення своїх економічних потреб поза ринками СНД на ближню перспективу говорити не доводиться - це надто відомо. Про відсутність для України іншого рівноцінного або кращого варіанту входження в реальне інтеграційне об'єднання також відомо. Але на одному суттєвому моменті, який є чи не ключовим для усвідомлення процесів, визначальних для долі СНД, треба зупинитися докладніше. Чому СНД, перенасичена внутрішніми суперечностями, обтяжена високим рівнем конфліктності інтересів її учасників, до того ж некомпенсованим інститутами, процедурами та засобами зняття цих конфліктів, всупереч прогнозам, продовжує існувати?

Напевне тому, що вона від перших годин свого заснування виконує унікальну функцію - елітарного клубу провідних політиків пострадянських держав, клубу, в межах якого можуть надаватися і надаються суттєві, якщо не вирішальні, послуги щодо стабілізації становища існуючих політичних режимів, завдяки якому обговорюються і приймаються до виконання рішення підтримки того чи іншого політика в "його" країні. Ця "клубна" роль СНД поза іншими причинами є достатньою, щоб ті, хто заснував або успадкував від засновників своє право на участь у цій організації, рішуче протистояли спробам реального демонтажу СНД, як би далеко підчас вони не заходили в своїй публічній антиесендівській, а то й антіросійській риторикі. Інша справа, якщо саміти СНД не зможуть відігравати роль важливого засобу легалізації неформальних, "безкраваткових" стосунків "батьків" нових незалежних держав. Перші симптоми врахування "президентським клубом" СНД нових тенденцій на пострадянському просторі пов'язані з призначенням на посаду виконавчого секретаря СНД замість маловідомого й малопомітного В.Коротчені людини великого розмаху і не менших амбіцій - Б.Березовського. *Отже, пострадянська, генетично партійно-господарська номенклатурна еліта змушена вже відкрито ділитися владою з форвардами нової, дійсно пострадянської еліти, які уособлюють як успіхи та можливості нового капіталу, так і його претензії на владу, владу з перших рук.* Таким чином, клуб зберігає внутрішню рівновагу за рахунок прийняття нових, більш динамічних, енергійних і амбіційних членів. Відтак, засідання та саміти СНД триватимуть.

Інтеграційний наступ України: на Західному фронті без перемін

Рух від радянської держави, що розпалася у 1991 р., вимагав і для України певної визначеності щодо цілей цього просування з-під уламків Союзу. Такій потребі геополітичного, а водночас ідеологічного визначення вповні відповідала "Європа", а точніше західноєвропейські інтеграційні об'єднання, які демонстрували успіхи свого сьогодення та принаділи можливості спільного майбутнього на тлі невеселих справ у східних сусідів. Повернення в Європу було провідним спонукальним мотивом антирадянського руху. Порівняння якості життя, "євростандартів" і радянських норм було не на користь останніх. На рівні масової, а можливо й не тільки масової свідомості, *отримання місця під зірками об'єднаної Європи було для східноєвропейських народів чимось подібним до біблійного повернення на "землю обітовану"*.

Проте, великий вихід з "радянського полону" для східноєвропейських народів, початок якого покладено подіями 1989 р. в Польщі та Чехословаччині, триває й досі. І схоже, перше десятиріччя революцій 1989 р. дозволяє співставити надії та прагнення 1989 р. з дійсністю нашого часу. Якщо для деяких "піонерів" походу в "Європу" певні надії на досягнення бажаного рубежу з'являються, то для України це все ще проблема віддаленішого майбутнього (якщо виріти в можливості лінійного розвитку сучасних політичних тенденцій).

Нещодавній приїзд в Україну п.3.Бжезінського і його проголошення дати вступу України в НАТО - 2010 р. - мимоволі зродили в пам'яті іншу велику обітницю. А саме - третю програму КПРС, яка в 1961 р. пообіцяла настання комунізму, принаймні, часткове - з 1980 р. Проте цей рік став часом, коли партія мусила заходитися над розробкою продовольчої програми, яка засвідчувала - країна з таким політичним керівництвом не в змозі себе прогудувати. Чи не станеться щось подібне, за всієї різниці історичного часу та умов, в яких знаходиться Україна і світ, у 2010 р.? Як би там не було, цей візит виявив стратегічний збіг інтересів політичної еліти України та тих, хто уособлює інтелект правлячої еліти Заходу хоча би в одному - *інтеграційні орієнтири України є важливим засобом стимуляції політичної поведінки українських політиків, а відтак і знаряддям маніпуляцій масовою політичною свідомістю*.

В цьому контексті для України вимальовується жорстка потреба подолати стан країни "другого ешелону холодної війни" і уникнути матеріалізації старого фантому *периферійності*, на цей раз у цілком вірогідній *сталі "буферної", "сірої" зони між Заходом та Сходом Європи, між НАТО та антинатиєвським угрупованням країн, яке цілком вірогідно може бути сформоване Московією* у перспективі від 1998 до 2010 рр. [5]. Проте, на тему "Україна та НАТО" написано й сказано так багато, що зупинятися на цьому немає можливості і сенсу. Немає сенсу ще й тому, що навіть 2010 р. для сьогоденнішніх українців є "поза межами можливого" і відтак ставлення до цієї проблеми визначає скоріше світоглядно-ціннісну орієнтацію того чи іншого речника, аніж дискусію про шляхи практичного вирішення дійсних проблем внутрішньої та зовнішньої безпеки України.

Набагато важливішою від взаємин "Україна - НАТО" в сенсі аналізу інтеграційних орієнтацій та можливостей України є вісь стосунків "Україна - Європейський Союз".

Як відомо, з 1991 р. Києву вдалося домогтися деякого поступу на шляху діалогу з найпрестижнішим, найдинамічнішим інтеграційним об'єднанням сучасного світу - ЄС. А саме, були формалізовані торговельні взаємини, закладається правова база для розвитку всієї сукупності взаємин, нарешті входить у дію Угода про партнерство та співпрацю між ЄС та Україною, відбувся перший і готується другий саміт "Україна - ЄС", а також зроблено перші суттєві кроки для інституційного закріплення політичного діалогу між нашою державою та ЄС [6].

Все це, без сумніву, добре і позитивне. Але оглядаючись на те, що вдалося здобути Україні в стосунках з ЄС, мусимо констатувати: наша держава не знаходиться серед пріоритетів країн цього Союзу [7]. Порівняння того факту, що асоційованими членами ЄС є Албанія, Болгарія, врешті досить близька за багатьма соціально-економічними та політичними показниками Румунія [8], а Україні пропонують почекати на невизначене майбутнє з статусом асоційованого члена - це наводить на сумні роздуми. Роздуми про те, чи численні, доречні й не дуже декларації українських політиків, дипломатів, діячів науки та культури про "європейськість" України, про давні, лихими обставинами перервані традиції єднання України саме з Європою, а не Азією, зустрічаються якщо й без відвертого скептицизму, то й без особливого захвату. *Цивілізаційна відстань, яка відділяє сьогодені Україну від лідерів західноєвропейської інтеграції,*

здається майже фатальною, а ресурси її подолання вкрай обмеженими як з нашого, так і з їх боку.

Тому не дивуватись неспіху, якщо не зволікання з ратифікацією Угоди про партнерство та співробітництво, тому не дивуватись вкрай виважене відмірювання навіть обіцянок стосовно України з боку євросексесійних офіційних представників. Воля ж офіційного Києва до братання з ЄС демонструвалася так часто, включно з розрекламованим призначенням "прозахідного" Б.Тарасюка міністром закордонних справ нашої держави. Я вже не кажу про ту кількість заяв, в яких на найвищому рівні проголошувалося, що вступ в ЄС у нашої державі розглядається як найважливіше серед пріоритетних завдань української зовнішньої політики [9].

Проте головна методологічна помилка в аналізі причин саме такого розвитку взаємин України з ЄС, вважаю, полягає в тому, що поступ у напрямку до ЄС розглядається як першочергове завдання української дипломатії, зовнішньої політики в цілому [10]. З цієї метою, нарешті, напередодні і після першого саміту "ЄС - Україна" створено низку структурних підрозділів, які відповідають за "європейську інтеграцію", з цієї метою розробляється (де ж вона застрягла?) Державна концепція взаємин України з ЄС та його членами [11] тощо.

Але якщо питання ставити тільки в цій дипломатичній площині, то нічого, окрім роз'ятрованої "національної гордості" після огляду євросексесійно-українських стосунків, у залишок ми не отримаємо. Проблема полягає в тому, що європейсько орієнтований курс української дипломатії успадкував одну з суттєвих рис радянської доби - розрив між "прекраснодушними" зовнішньо- і внутрішньополітичними деклараціями та реальніми "хатньої політики". Україна, з огляду на ступінь її внутрішньої "європейськості", залишається далекою від того, щоб вважати її достойним надбанням для ЄС у перспективі ближчого десятиріччя. Економічні проблеми настільки очевидні, що зупинятися на них не доводиться, а тонкощі їх аналізу необхідно довірити аналітикам - економістам.

Взяті до розгляду тільки правові та інституційні аспекти розвитку української державності доводять, що в Україні не подолано небезпеки збочення з шляху навіть умовно-демократичних ринкових реформ до безумовного авторитаризму та жорстко-центрального розподілу економічних ресурсів. Ситуацію не змінює те, що цей розподіл можуть здійснювати не

тільки представники державного апарату, але й верхівка класу нових власників. Тим більше, що в Україні вагомий капітал без державної на те санкції практично неможливий. Звідси й походить відомий пассаж з цьогогоричного Звернення Президента України Л.Кучми зі щорічним посланням до народу до Верховної Ради України з зазначенням потреби "амністування тіншового капіталу некримінального походження" [12].

Відносна, скоріше навіть зовнішня, позірна *політична рівновага в Україні не гарантує її від вибухоподібної дестабілізації*, байдуже, чи буде її розвиток, спровокований з владних кабінетів, чи виникне "стихийно". Дійсні правові гарантії, конституційні механізми забезпечення в Україні основи основ будь-якого демократичного суспільства - прав людини - унаочнює той факт, що напередодні другої річниці прийняття довгоочікуваної Конституції так і не вийшов за рамки першого читання Закон про уповноваженого з прав людини. А отже, вся філігранна система правових гарантії, що закладена Радою Європи, на Україну практично не поширюється. Зупиняюся на цій нібито дрібниці тільки тому, що вона є визначальною. Проблема забезпечення прав людини в Україні на загальнодержавному рівні дійсно мало хто переймається. Принаймні настільки, щоб сприяти їх розвитку в межах нашої ж власної Конституції та відповідно тим міжнародним зобов'язанням, які прийняті Україною. А це маленький симптом великої хвороби, яка охоплює не лише політичну еліту, а вочевидь усе суспільство. Чи варто дивуватись, що Європейський Союз не готовий добудовувати на своїх східних кордонах карантинні табори для адаптації пострадянських кандидатів до умов життя в інший, "європейський" спосіб.

До того ж "політика просвіченого егоїзму", яку так охоче проголошують досягненням новочасної європейської ідентичності [13], вкрай раціональна щодо енерго- та фінансових витрат, яких вимагає адаптація новопосталих країн Сходу Європи для підготовки їх до вступу в ЄС. Зрештою, роль більш-менш містких ринків збуту та ідеологічно-позитивно орієнтованих "другорядних союзників" цілком відповідає сучасним прагненням "розумних егоїстів" з країн ЄС щодо таких країн, як наша. Можна дорікати, що в такій розумності більше егоїзму, ніж першої частки, що нестабільність в Україні, як і в інших державах колишнього СРСР на європейській території творить серйозну загрозу і для безпеки самих країн ЄС і НАТО. А проте, проблема "розширення чи поглиблення" інтеграції в ЄС, яка є зовнішнім проявом браку нових

концепцій "спільноєвропейської майбутності" в Брюсселі та Страсбурзі, ця проблема найтіснішим чином пов'язана з дефіцитом "європейської ідентичності" в самому ЄС. Згадаймо, що формування самого ЄС має своїм витоком жах двох світових воєн і загрозу зі Сходу. *Не хочеться стверджувати, але чи не відповідає сучасному стану "інтеграційної паузи" в ЄС потреба в контрастному "дзеркалі" на Сході Європи?* Адже дзеркало, для того, щоби відбивати обличчя господаря, повинно мати окрім блискучого переднього шару ще й темне, непрозоре тло.

Суттєву перешкоду на шляху внутрішньої "європеїзації" України творить не тільки невизначеність стратегій західноєвропейського поступу на Схід континенту у ставленні до України, їх неготовність сприймати Україну як партнера, гідного статусу суб'єкта "розбудови нової європейської архітектури" [14]. Важливо й те, що в самій Україні, попри певне зростання прозахідних настроїв серед національної еліти, які відмічає експертні опитування [15], бракує інституціоналізованих носіїв цінностей європейської ідентичності, "європейського вибору України". Програш політичного блоку з таким самим ім'ям на останніх парламентських виборах, як і провал діаметрально протилежного формування "Союзу" [16], окрім всього іншого засвідчує певну деактуалізацію зовнішньополітичних орієнтирів української політики для масового виборця, для громадян України. Часова дистанція в минулому від СРСР (його не вернеш) та цивілізаційна відстань від НАТО/ЄС - з іншого (до них далеко), в очах не надто переобтяжених питаннями міжнародних відносин українців довершує ту картину збайдужіння до проблем "європейського" або "євроазійського" вибору України, довкола якого енергійно ломлять списи українські політологи, філологи, культурологи й політичні оратори. Ця тенденція відбиває й іншу проблему, а саме зростаючий розрив між ціннісними орієнтаціями політичної еліти та масового суспільства в Україні [17]. Відтак об'єктивно звужується поле для демократичного маневру правлячої еліти, а громадяни, суспільні інституції, ті ж самі політичні партії об'єктивно вилучаються за межі процесів формування суспільних орієнтацій, прийняття узгоджених політичних рішень, в яких би втілювалась, якщо б не напівміфічна "воля нації", то принаймні пануюча "громадська думка". "Просив би зрозуміти, що в нас не може бути і не буде кілька центрів здійснення зовнішньої політики", - нагадав Президент депутатам та народу України [18]. Проте відсутність не так центрів, як елементарної суспільної основи

для формування української зовнішньої політики в скільки-небудь дійових "євро регіонах", холостий хід української дипломатії в таких структурах, як ЦЄІ (попри всі потенційні можливості цієї організації), наводять на думки про серйозні вади у прийнятті визначальних політичних рішень.

Висновки

На мій погляд, цей очевидний розрив між "європейськими" інтеграційними деклараціями, намірами Української держави і реальним місцем України в системі європейських інтеграційних процесів засвідчують відсутність жорстких альтернатив українського геополітичного вибору в умовах, що склалися. ЦЄІ, "євротрикутники", "євро регіони" могли би стати певною мірою "шлюзовими камерами" для переходу України від виборсування з-під уламків зруйнованої "радянської цивілізації" до стану "середньоевропейської держави".

Але ця можливість досить тісно пов'язана з вирішенням іншої проблеми - неспівмірності "інтеграційного попиту" з боку України та тих "пропозицій", які Україна адресує актуальним для неї інтеграційним утворенням. Україна очікує, й не приховує цього від ЄС та НАТО, гарантії своєї безпеки, недоторканності кордонів, цілісності території, енергетичної незалежності, фінансової допомоги, технологічної інновації тощо. Все це дорівнює багатомільярдним сумам для потенційних партнерів України по інтеграції (19). З свого боку, Україна наполегливо пропонує свій власний ринок, емістія якого катастрофічно зменшується не тільки за рівнем купівельної спроможності, а просто й за демографічними параметрами, своє вигідне розташування на можливих шляхах (які не є безваріантними щодо території власне України), нарешті свою особливу місію в підтриманні загальноєвропейської безпеки. Остання ілюзія не є власне українським винаходом. Подібні ж пропозиції наполегливо вносять Румунія, Болгарія, та інші постсоціалістичні країни. Очевидно, чим менш впевнено у сенсі безпеки почуває себе та чи інша східноєвропейська країна, тим величущою видається їй самій роль у забезпеченні стабільності для західних сусідів.

Баланс "інтеграційних пропозицій і попиту" видається поки що негативним для України, а доповнений розбіжностями декларацій та політичних реалій, дипломатичних "проривів" і внутрішньополітичних провалів, сумарно творить серйозні

проблеми на шляху України в Європу. Власне, на шляху від не самого кращого минулого, через відчутно гірше для багатьох українців сьогодення, до можливого "європейського" майбутнього.

Чи може бути поєднанням "просвічений егоїзм" західних європейців з "безпросвітним егоїзмом" еліти новопосталої держави - напевне, в цьому питанні сфокусована сутність реального вибору як України щодо Європи, так і Європи відносно України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Удовенко Г. На основі прагматизму й виваженого ставлення до сучасних реалій // Політика і час. - 1997. - № 1. - С. 6.
2. Див. напр.: Кузьо Т. Назад до СРСР? // Політика і час. - 1995. - № 1. - С. 43-48; Його ж. Європа чи Євразія? Стратегія для України // Розбудова держави. - 1996. - № 6. - С. 14-16. Російську точку зору на СНГ див. напр.: Kozurev A. The Lagging Partnership // Foreign Affairs / May-June 1994 / Vol. 73, № 3. - Р. 59-71; Рыбаков О. Первое пятилетие СНГ // Международная жизнь. - 1996. - № 9. - С. 17-25; Политика России консолидируется, но для нормального тонуся различий более чем достаточно // Международная жизнь. - 1996. - № 9. - С. 3-16 і т. д.
3. Будкін В. СНД: зміни неминущі // Політика і час. - 1997. - № 1. - С. 4.
4. Оптимістичну чи, можливо, проофіційну точку зору на цю проблему див. напр.: Гайдуков Л., Чекаленко Л. СНД в економічному і політичному просторі України // Віче. - 1998. - № 3. - С. 33-34, 49-51.
5. Див. напр.: "Круглый стол": Россия - Украина - Вышеградская группа: партнерство или соперничество? // Мировая экономика и международные отношения. - 1997. - № 10. - С. 95-109; Российско-украинский диалог в европейском контексте // ПОЛИС. - 1997. - № 3. - С. 177-185.
6. Соколовський Б. Початок реального зближення. До підсумків саміту України - ЄС // Політика і час. - 1997. - № 10. - С. 23-26.
7. Див. напр.: Linder Rainer. Domestic and Foreign Policy Conditions behind Structural changes in the Ukraine and Belarus // Aussen Politic, 1995. - P. 365-374.
8. Харченко І., Султанський П. Повернення в Європу. Поміж метою і дійсністю // Політика і час. - 1997. - № 5-6. - С. 5.
9. Кучма Л.Д. Нова архітектура безпеки в Європі неможлива без України // Політика і час. - 1996. - № 7. - С. 3.
10. Купчинський О. Співробітництво з СНД, інтеграція з Європою // Політика і час. - 1996. - № 7. - С. 14-16.
11. Горбулін В. Наша мета, наша доля. Місце України в сучасній Європі // Політика і час. - 1996. - № 1. - С. 5.
12. Звернення Президента України Л.Д.Кучми зі щорічним Посланням до народу, до Верховної Ради України: "Будівництво нової держави - велика справа" // Політичний календар. - 1998. - № 8. - С. 50.

13. Европа в меняющемся мире. Международные связи Европейского сообщества. - М., 1995. - С. 10.

14. Характерне зізнання див. Соколовський Б. Цит. праця. - С. 25.
15. Аналіз зовнішньої політики України (за результатами опитувань експертів) // Політика і час. - 1997. - № 10. - С. 52.

16. Іх програми див.: Право вибору: політичні партії та політичні блоки. - К., 1998. - С. 50-51, 70-74.

17. Див. напр.: Будкін В., Парахонська О., Потехін О. Зовнішньополітичні орієнтації як чинник політичної боротьби в Україні // Політична думка. - 1997. - № 3. - С. 97.

18. Кучма Л.Д. Звернення Президента України зі щорічним Посланням до народу, до Верховної Ради України, - Політичний календар. - 1998. - № 8. - С. 53.

19. Див. напр.: Алексеев В. Вхождение в Европу: в каком качестве? // Віче. - 1998. - № 3. - С. 125.

**Сергій Федуняк
м. Чернівці**

БАЛАНС СИЛИ ПІСЛЯ ЗАВЕРШЕННЯ "ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ": НОВІ РИСИ

Нові тенденції світового розвитку першої половини 90-х рр., тобто завершення глобальної конфронтації між Заходом і Сходом та розпад існуючої впродовж десятиліть системи безпеки, засвідчили необхідність перегляду основоположних теоретичних підходів до аналізу системи міжнародних відносин.

Однією з таких підвалин була концепція балансу сили, що у період конфронтації знайшла своє практичне втілення у політиці "біполярності". Після революційних змін у Центральній і Східній Європі і розпаду СРСР наприкінці 80-х і початку 90-х рр. глобальний баланс поступився місцем менш стійким формам конфігурації системи міжнародних відносин, котрі, у свою чергу, зазнали суттєвих змін з часу завершення "холодної війни". В даній статті автор робить спробу проаналізувати деякі нові риси, що з'явилися у самому явищі балансу сили, а саме - ускладнення змісту поняття "сила" та регіоналізацію самого балансу.

Питання сили (power) є одним із ключових положень теорії міжнародних відносин, що однак не має чіткого і загальноприйнятого формулювання. У найпростішому вигляді сила зводиться до здатності однієї країни примусити іншу робити те, чого остання не бажає. Іншими словами, сила з самого початку розглядалася як військова могутність.

Сила того чи іншого суб'єкта міжнародних відносин визначається самою системою: ситуація задає параметри, яким держава повинна відповідати, а остання намагається "дотягнутися" до їх рівня. Проте можливість відповідати вимогам цілком залежить від внутрідержавних чинників і представники реалістичного напрямку не оминають цього факту. Так, один із засновників школи політичного реалізму Г.Моргентау визначив фізичні та політичні компоненти сили. Вони включають: розмір території, кількість населення, природні ресурси, промисловий потенціал, військово-готовність, національний характер, стан моралі, а також якість дипломатії та управління.

Чим є сила в структурі міжнародних відносин? Образно кажучи, це та субстанція, що перетікає із одної частини системи в іншу, руйнуючи загальну внутрішню динамічну рівновагу. Її відновлення можна добитися через збалансування всіх суб'єктів системи шляхом урівноваження сил. Таким чином, баланс сили є не що інше, як стан саморегуляції системи міжнародних відносин коли окремі її елементи створюють комбінації з метою не дозволити якійсь із країн занадто посилитися чи, іншими словами, порушити баланс.

Загальновідомо, що концептуальні формулювання класичного варіанту балансу сили запропонували Г.Моргентау і М.А.Каптан. Згодом у більш завершеному вигляді теорію балансу сили виклав К.Уолтс. Основні її положення такі:

1. Існують спроби встановити загальну стабільність у відносинах між державами і зберегти статус-кво.
  2. Мир може бути збереженим лише через балансування держав, оскільки потенційного агресора може стримати лише переважача сила.
  3. Для балансу сил вирішальну роль відіграють чотири чи шість великих держав.
  4. Ці та інші держави постійно створюють альянси, що базуються виключно на власних інтересах та рівновазі, а не на ідеології чи дружньому ставленні.
  5. Одна чи більше держав повинна втручатися у внутрішні справи інших для відвернення акцій, що можуть порушити баланс.
- Історично конфігурація держав, побудована на класичному балансі сили, почала складатися ще з часу Вестфальського миру 1648 р., а перших інституційованих форм вона набула наприкінці XIX - на початку XX ст. у вигляді протистояння Антанти та Троїстого союзу.

Після Другої світової війни прикладом балансу сили була біполярність. Розгром нацистської Німеччини ініціював процес перерозподілу сфер впливу у світі: СРСР з'явився в Європі за рахунок створення так званого "соціалістичного табору". Як контрбаланс територіальному розширенню Радянської імперії виникло трансатлантичне військово-політичне співтовариство, в основі якого лежало американське домінування. У 60-80-х рр. обидві сторони намагалися підтримати біполярний баланс сили і свідченням цьому була гонка озброєнь, яка за намірами супротивників спрямовувалася на збереження військового паритету.

Поступове розуміння характеру ядерної війни та усвідомлення неможливості перемоги в ній трансформувало впродовж 60-80-х рр. військові доктрини Заходу і Сходу у бік посилення їх оборонного характеру. СРСР і США намагалися не стільки добитися якісної і довгострокової переваги один над одним, скільки не допустити відставання. Після закінчення "холодної війни" зник один із елементів біполярного світу і таким чином баланс виявився порушеним.

Ця обставина пожвавила дискусії серед традиційних опонентів - представників шкіл політичного реалізму та лібералізму. Одним із пунктів дискусії є питання: чому так швидко зник один з полюсів сили і що у такому випадку становить собою сила? Ліберали ставлять під сумнів самі можливості адекватного визначення і особливо вимірювання сили тієї чи іншої держави виключно крізь військову призму. Як вважає американський дослідник Р.Нед Лебов, цю категорію не можна зводити до володіння військовими технологіями, ігноруючи при цьому інші чинники. Тут є певна логіка, оскільки в іншому випадку не зрозуміло, чому так швидко занепадає і зник Східний блок чи, іншими словами, різко зменшилася його сила як актора міжнародних відносин при тому, що військова могутність залишалася впродовж 1989-1991 рр. майже незмінною. На думку представників ліберального напрямку, розпад Варшавського договору, а згодом і Радянського Союзу, спричинився внутрішньою економічною неефективністю системи, що врешті не змогла підтримати військовий паритет.

Таким чином, сила є категорією, що базується на внутрішніх характеристиках держав. Разом з тим, на нашу думку, у зв'язку із глобальними процесами інтернаціоналізації економіки сила окремої держави все більш стає залежною від цілісного стану системи міжнародних відносин. Тенденції сучасного розвитку

практично виключають можливість одноосібного домінування певної держави чи групи держав по всіх параметрах сили. На думку американського політолога Д.Най, котрий розділив силу на різні складові, жодна з держав чи угруповань не має монополії. Такі США залишається найпотужнішою військовою державою. Економічна сила носить триполярний характер: розосереджуючись між Сполученими Штатами, Західною Європою і Японією.

Отже, на нашу думку, можна виділити дві особливості балансу сили, що з'явилися як наслідок закінчення "холодної війни". По-перше, саме поняття "сила" не зводиться до виключно військової політичних чинників. По-друге, зник глобальний баланс сили і йому на зміну прийшли регіональні більш динамічні й нестійкі баланси. Розглянемо кожну особливість детальніше.

Якщо проаналізувати силу як сукупність компонентів у редакції Г.Моргентау, то їх можна звести до трьох блоків: військового, політичного, економічного і національно-культурно-ідеологічного (хронологічному порядку прослідкувати динаміку впливу НКІ на (НКІ). Традиційні реалісти і неореалісти основну увагу приділяли першим двом і особливо військовому. Недостатня увага до останнього компоненту пояснюється, скоріш за все, неможливістю для дослідника трансформувати тонку і невагому субстанцію, щось визначене, що могло б доповнити відносно легко вимірювану військовою чи економічною могутністю.

Аналізуючи взаємовідносини цих ієрархію вказаних трьох блоків компонентів сили, можна зауважити їх тісну взаємодію: припустити, що військово-політичний та економічний компоненти виходять з культурно-ідеологічних особливостей. Характер економічного розвитку, а значить і військова спроможність визначаються типом цивілізації (культури і пануючих релігійно-ідеологічних доктрин). Сила держави вимірюється не лише її технічною оснащеністю особового складу збройних сил, а величиною ВВП, але й тим, наскільки духовна основа здатна забезпечити стабільний і поступальний розвиток системи, що прямо впливає на динамічний і стабільний характер сили. Ігнорування культурно-цивілізаційних особливостей призводить до помилок у прийнятті рішень і врешті навіть впливає на оцінку обсягу сили, яким володіє держава. Так, велетенська машина Радянської імперії не змогла зламати волю до свободи народів Афганістану, а переважаючи російські сили зазнали поразки у Чечні. Період "холодної війни" призвів до виникнення цікавого феномену в вигляді так званої "віртуальної сили", коли гіпертрофовані

зростання військового компоненту переважно у вигляді нарощування ядерної зброї змогло приховати від супротивника слабкість інших чинників і навіть породити ілюзії стосовно власної супердержавності. Наслідки таких помилок очевидні і знайшли свій вияв у ослабленні позицій держав у системі міжнародних відносин: Радянський Союз втратив вплив на Середньому Сході, а чеченська кампанія значно зменшила російський вплив у Закавказзі.

Захід також зміг переконатися в обмеженості грубої сили і у помилковості недооцінки НКІ, про що свідчить війна США у В'єтнамі та невдала операція під прапором ООН у Сомалі.

Визнання важливості НКІ-компоненту примушує знайти можливість реального обчислення його вкладу в сукупну силу держави. Поки що це питання залишається відкритим і автор не може запропонувати детальної концепції, проте в якості відправної точки можна використати наступну методику. Необхідно в хронологічному порядку прослідкувати динаміку впливу НКІ на стабільність політичної системи в країні: якщо національно-культурно-релігійні чинники призводили до частих змін політичних сил при владі і суспільних конфліктів, то це означає їх деструктивний **зменшувачий** вплив на силу країни в міжнародній системі. Якщо ці чинники сприяли стабільності політичних інститутів, то можна вести мову про **зберігаючий** чи навіть **збільшувачий** вплив на можливість країни. Примітивізм та консервативність тих чи інших НКІ-форм є оманливим і внутрішня стабільність досить часто є значно важливішим фактором, що трансформується у зовнішню силу, ніж військова могутність. Варто застерегти, що мова не йде про жорсткі авторитарні чи тоталітарні режими, які використовують культурно-цивілізаційні особливості для самоізоляції: цей вплив повинен бути природним і ненаслідковим.

Другою особливістю сучасного балансу сили є його роздірбеність і регіоналізація. Єдиний баланс практично зник, і на перший план висуналися регіональні конфігурації, що раніше знаходилися в тіні головного, характер котрих значно ускладнився у порівнянні з періодом "холодної війни".

Зараз у світі можна виділити принаймні три яскраво виражені центри взаємодії сил: Європейський (НАТО, Росія і так звана "сіра зона"), Близькосхідний (Ізраїль та його арабські сусіди) і Далекосхідний (Китай, Японія, Південна Корея, США і частково Росія), а також ряд регіонів, де ситуація знаходиться у стані "протобалансу", тобто надзвичайно динамічного і нестійкого

балансу: Західна Азія (Індія, Пакистан, Афганістан і Таджикистан), Месопотамія (Іран, Ірак і країни Перської затоки) тощо.

Присутність Сполучених Штатів і Російської Федерації відразу в двох регіонах не означає, що існує якийсь вагомий зв'язок між взаємодією обох центрів. Швидше навпаки, і Вашингтон і Москва виступають за те, щоб баланс сил в Європі ніяк не пов'язувався з балансом на Далекому Сході. Саме тут лежить розгадка послідовного небажання Заходу розглядати Росію в якості можливого члена НАТО, бо у цьому випадку територія Альянсу межуватиме з Китаєм, що звичайно ж викличе руйнування обох регіональних балансів. Проте єдина супердержава, що залишилася після "холодної війни" (США), практично у кожному регіоні, де існує конфігурація балансу, є важливим його фактором, як у прямому так і в опосередкованому вигляді.

Разом з тим, географічно близькі регіони утворюють комбінації різноманітних форм балансу (зокрема, Близькосхідний з Месопотамією) і тому, наприклад, проблему близькосхідного врегулювання не можна розглядати у відриві від ситуації навколо Ірака.

У чому ж полягає відмінність між глобальним балансом сил періоду "холодної війни" і регіональними балансами 90-х? Нещодавній погляд (і це дійсно так) між ними існує багато спільного, оскільки практично всі субрегіональні баланси перейшли у спадок від "холодної війни". Але відмінності існують і вони полягають: швидше за все не в сутнісних характеристиках балансу сили, а в особливостях, викликаних сучасною ситуацією.

По-перше, зараз практично відсутні ідеологічне підґрунтя суперництва між державами, а залишається виключно мотив стримування. Це створює значно ширші можливості для маневрування у пошуках союзників, прикладом чому може слугувати взаємна симпатія і підтримка між США і фундаменталістським рухом "Талібан" в Афганістані.

По-друге, стійкість новітніх балансів значно менша, ніж глобального у період "холодної війни" і їх конфігурація може зазнавати помітних змін. Це пов'язано з ідеологічною та геополітичною переорієнтацією, а також із загальною зміною силового потенціалу деяких суб'єктів. Так, наприклад, після виконання сторонами Договору із звичайних озброєнь в Європі співвідношення збройних сил між Росією та НАТО складає 1:2,8. Якщо ж до Північноатлантичного альянсу приєднаються колишні члени Варшавського договору чи згодом пострадянські держави то співвідношення становитиме відповідно 1:3,7 і 1:4,5.

Таким чином, підсумовуючи сучасні тенденції розвитку системи міжнародних відносин, пов'язаних з балансом сили, можна зробити кілька висновків. По-перше, серед компонентів сили значно виросло значення національно-культурно-ідеологічного (НКІ) чинника, який часто нівелює перевагу військової могутності та економічного потенціалу. По-друге, зникло поняття глобального балансу сили і основну роль стали відігравати регіональні (локальні) баланси, що у порівнянні з періодом "холодної війни" стали менш стійкими і більш непередбачуваними.

ЛІТЕРАТУРА

1. Arbatov A. Eurasia letter: a Russian - U.S. Security agenda // Foreign Policy. - Fall 1 1996. - Nr. 104.
2. Koslowski R., Kratochwil F. Understanding change in international politics: the Soviet empire's demise and the international system // International Organizations. - Spring 1994.
3. Morgenthau H. Politics among nations. - N.Y., 1966.
4. Ned Lebow R. The long peace, the end of the cold war, and the failure of realism // International Organizations. - Spring 1994.
5. Nye J. Conflicts after the cold war // The Washington Quarterly. - Winter 1996.

*Петро Брицький
м. Чернівці*

УКРАЇНА В ПОГЛЯДАХ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИХ ПОЛІТИКІВ ТА ІСТОРИКІВ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ

Відродження національної гідності та самобутності української держави на міжнародній арені в цілому і на європейському континенті, зокрема, відбувається в надто складних політичних та економічних умовах. Через імперську політику Росії Україну спіткало забуття.

Така ситуація пов'язана з усталеним асоціюванням колишніх територій Російської імперії та Радянського Союзу з Росією. Насправді, до кінця XVIII ст. Україна посідала важливе місце в Європі, її знали, про неї писали політики, визначні діячі західноєвропейських держав, а саме: Німеччини, Австрії, Франції та інших.

Особливого поширення набула книга французького інженера Гіюма де Боплана "Опис України...", яка перекладалася латинською, англійською, німецькою, російською мовами. З неї черпали відомості про Україну народи Європи.

Важливим є те, що твори іноземних діячів, написані без фальсифікацій і підробок, необхідні для наукового висвітлення історії України, особливо тепер, коли з'явилася можливість відтворити справжню історію нашої держави. Характерним є те, що їх автори вже тоді аргументовано розрізняли український і російський народи. Так, знаменитий французький просвітителю Вольтер в своїй "Історії Карла XII" писав: "Україна завжди прагнула до свободи, але оточена Московією, Туреччиною і Польщею, вона змушена була шукати собі протектора в одній з тих держав. Україна піддалася спочатку Польщі, яка поведилася з нею, як з поневоленою країною, відтак віддалася московитові, що уярмлював і неначе рабів, як це є завжди у московитів. Спочатку користувалися українці привілеєм обирати собі володаря під назвою гетьмана, але скоро позбавили їх того права. Й гетьманська стала призначати Москва" [1, с. 169].

Відомий німецький вчений і мандрівник, основоположник антропологеографії Йоганн Георг Коль, який проїхав майже всю Україну з півночі на південь і з сходу на захід, написав велику багатотомну працю "Reisen in Südrußland", де є том, який називається "Die Ukraine. Kleinrußland". У цій книзі Й. Коль зробив цікавий висновок про майбутнє України: "Нема найменшого сумніву, що колись велетенське тіло російської імперії розпадеться (хоча це була середина XIX ст. - П.Б.), й Україна стане знову вільною і незалежною державою. Час цей наближається поволи, але неухильно. Українці є нація з власною мовою, культурною та історичною традицією. Хвилює Україна роздоржжя між сусідами. Але матеріал для будови української держави лежить готовий, коли не нині, то завтра з'явиться будівничий, що збудує з тих матеріалів велику і незалежну Українську державу" [2, с. 200].

Оригінальні судження й висновки залишив французький політик, сенатор, близький друг Наполеона III, який в 1869 р. вніс до французького сенату петицію в українській справі, що пізніше видав окремою книгою під назвою "15-ти мільйонний європейський народ, забутий в історії". В ній є знамениті слова: "В Європі існує народ, забутий істориками... Цей народ має свою історію, відмінну від історії Польщі і ще більше відмінну від історії Московщини. Він має свої традиції, свою мову, окрему від московської й польської

має виразну індивідуальність, за яку бореться. Історія не повинна забувати, що до Петра I, той народ, який ми сьогодні називаємо рутенами, звався руським, або русинами і його земля звалася Руссю або Рутенією, а той народ, який ми нині звемо руським, звався москвинами, а їх земля - Московією. В кінці минулого століття (XVIII - П.Б.) всі у Франції і в Європі добре вміли відрізнити Русь від Московії" [3, с. 24].

А що ж ми бачимо у XX ст.? Комуністка Роза Люксембург, критикуючи В. Леніна за гасло "права націй на самовизначення", в 1918 р. писала: "Український націоналізм в Росії був ... не більше ніж химерою, кривлянням декількох десятків дрібнобуржуазних інтелігентів, без яких-небудь коренів в економіці, політиці і духовній сфері в країні, без всякої історичної традиції, так як Україна ніколи не була ні нацією, ні державою, без всякої національної культури, якщо не рахувати реакційно-романтичних віршів Шевченка..." [4, с. 321].

Англійський історик Е. Карр у своїй багатотомній "Історії Советской России" період 1917-1922 рр. висвітлює в основному за літературою радянської історіографії й дає оцінки, наближені до неї. Так, слідом за російськими істориками він стверджує, що в Україні йшла боротьба "між радянською владою і буржуазним режимом"; М. Грушевського і В. Винниченка називає "щирими націоналістами", а С. Петлюру "заповзятим авантюристом" [5, с. 239].

Три роки тому вийшла з друку праця академіка французької Академії духовних і політичних наук, заслуженого професора Сорбонни Жана-Батіста Дюрозеля під назвою "Історія дипломатії від 1919 року до наших днів". У ній відзначається проголошення незалежності Польщею, Фінляндією, Литвою, Латвією, Естонією, говориться про їх дипломатичні взаємини з іншими державами, у тому числі з радянською Росією. Але навіть у такому солідному науковому дослідженні, відзначеному премією французької академії, жодного слова не знайдемо про існування Української Народної Республіки. Її територія розглядається як складова частина Росії [6, с. 35-39]. Автору, мабуть, була невідомо праця його співвітчизника Делямара про народ, забутий істориками. Тому, і згадана праця ще більше сприяє забуттю українського народу серед державних спільнот Європи. І це в той час, коли відомо, що в 1917-1921 рр. з УНР встановили дипломатичні зв'язки або визнали її близько 30 країн, в тому числі Німеччина, Австрія, Англія, Франція [7, с. 9].

На початку 20-х років навіть Українська Соціалістична Радянська Республіка (УСРР) виступала на міжнародній арені як незалежна і суверенна держава. Свідченням цього є укладання міжнародних договорів та угод з рядом держав. Зокрема, 14 лютого 1921 р. був укладений мирний договір між Україною і Литвою, 25 листопада 1921 р. - між УСРР і Естонською Демократичною Республікою, 2 січня 1922 р. - Договір про дружбу і братерство між Україною і Туреччиною, 6 червня 1922 р. - Тимчасовий Договір між УСРР і Чехословаччиною [8, № 293, № 42]. 3 серпня 1921 р. був підписаний Мирний Договір між УСРР і Латвійською Демократичною Республікою.

У вказаний період Україна уклала і багатосторонні угоди, серед яких були й угоди підписані в різний час між УСРР і РРФСР, з одного боку, і Угорщиною, Австрією, Німеччиною, Францією, Латвією - з іншого про обмін військовополоненими. До 1923 р. УСРР мала договірні стосунки з 15-ма державами, з якими вона уклала понад 80 договорів і угод [9, с. 297].

Українська РСР брала активну участь в міжнародних відносинах у повосний період по лінії ООН, до створення якої вона була причетна. Особливо активною була її діяльність у спеціалізованих організаціях ЮНІДО та ЮНЕСКО. Так, при металургійному комбінаті "Запоріжсталь" з 1965 р. діяв постійний п'ятимісячний семінар-практикум Організації ООН з промислового розвитку (ЮНІДО), де металурги з країн Азії, Африки і Латинської Америки вивчали передовий досвід в металургії. До 1982 р. курс навчання на семінарі пройшли 650 інженерів-металургів [10]. У Києві при Інституті електрозварювання імені Є. О. Патона АН УРСР у співробітництві з комісією ООН з промислового розвитку з 1971 р. діяв Міжнародний семінар-практикум з електрозварювання для підготовки інженерів-електрозварників. За 12 років його діяльності там підвищили свою кваліфікацію 400 спеціалістів із 54-х держав Азії, Африки та Латинської Америки [11, с. 7].

В Україні виконувалися й інші Програми спеціалізованих організацій ООН. Але вважалося, що всі вони виконувалися в СРСР, назва якого асоціювалася із назвою "Росія". Тому з кордоном про республіки Союзу РСР, у тому числі і про Україну, знання були мізерні. Цю прогалину мали заповнювати праці історики європейських держав. На жаль, в більшості з них досліджувалася історія Росії і СРСР в цілому, регіони ж залишалися поза їх увагою. Таке становище в певній мірі продовжує залишатися навіть після отримання Україною

незалежності. З відродженням Української держави почався новий період в історії українського народу. Україна стала суверенним суб'єктом міжнародного права, дістала міжнародне визнання. Піднесенню міжнародного авторитету Української держави у світі на сьогоднішньому етапі суспільного розвитку повинні сприяти не тільки державні дії, а в першу чергу науковці, їм належить ширше висвітлювати її історичне минуле, показувати її потенційні економічні можливості, духовні надбання українського народу. Це сприятиме зміні уявлень про Україну в свідомості не тільки західноєвропейських політиків та істориків, але й пересічних обивателів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Voltaire. Histoire de Carles XII. - Roun, 1731.
2. Kohl J.G. Die Ukraine. Kleinrußland. - Dresden - Lpz., 1841.
3. Delamare K. Un peuple europeen de quinze millions oublie devant l'histoire. - P., 1869.
4. Люксембург Р. О социализме и русской революции. - М.: Политиздат, 1991.
5. Карп Э. История Советской России. - Книга 1. Большевицкая революция 1917-1923. Т. 1-2. - М.: Прогресс, 1990.
6. Дюрозель Жан-Батіст. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів. - К.: Основи, 1995.
7. Український центр досліджень миру, конверсії і конфліктних ситуацій. Політична думка. Аналітична доповідь № 4. - Київ. - Грудень. - 1994.
8. Документы внешней политики СССР. - Т. III. - М., 1959; Сборник действующих договоров, соглашений и конвенций, заключенных с иностранными государствами. - М., 1935. - Вып. I-II.
9. Суверенітет України і міжнародне право. - К.: Манускрипт, 1995.
10. Рабочая газета. - 1983. - 8 апреля.
11. Новый мир. - 1984. - № 9.

ТРАНСФОРМУВАННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ У ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇНАХ

З 1989 р. західноєвропейські держави впроваджують програми підтримки трансформаційних процесів до ринкової економіки і демократизації вищої освіти в країнах Східної та Центральної Європи. Це стосується Албанії, Боснії, Болгарії, Хорватії, Чехії, Естонії, Угорщини, Латвії, Литви, Польщі, Македонії, Румунії, Словаччини, Словенії та Югославії. Істотна підтримка надається програмам співробітництва і допомоги у підготовці кадрів в інститутах та університетах. Це пов'язано з усвідомленням їх важливого значення в реалізації економічних, політичних, соціальних, національних реформ. Навіть недержавні організації, фундації та університети у Західній Європі посилюють своє співробітництво з вузами Східної та Центральної Європи.

У зв'язку з цим привертає увагу питання про ініціативи, зроблені європейськими інститутами та міжнародними організаціями з метою допомоги трансформувannya вищої освіти у країнах Східної та Центральної Європи. Зокрема, суттєве значення для реалізації ідей співробітництва має Інститут Гуманітарних Наук (Відень) та Інститут Міжнародної Освіти (Будапешт). Обидва інститути мають довгу історію, пов'язану співпрацею з країнами Східної та Центральної Європи.

Ноу-Хау Фонд у Великобританії, Інститут Гуманітарних Наук ініціював ряд проектів, починаючи з 1991 р., з метою забезпечення структурних реформ у галузі вищої освіти. Один з цих проектів - "Трансформування вищої освіти і дослідницьких систем у країнах Центральної Європи", підтримується Європейським Союзом і декількома європейськими та американськими фундаціями. Філіал Нью-Йоркського інституту Міжнародної Освіти, відкритий у 1990 р. в Будапешті, також бере участь у цьому проекті.

Ці наукові установи спрямували свої дослідження для тих, хто їх потребує, а саме:

- академічної громадськості Східної та Центральної Європи;
- вищих наукових закладів, політиків, бізнесменів Західної Європи;
- університетів і потенціальних співробітників у Північній Америці.

Міжнародні програми, які підтримують розвиток реформ у галузі вищої освіти в країнах Центральної та Східної Європи, зосереджені також і на індивідуальних грантах професійної підготовки, що стимулюють науковців та студентів. Вони прискорюють розвиток вузівських реформ на регіональному рівні.

Розглянемо діяльність деяких програм, які спрямували свої зусилля на розвиток інноваційних підходів для розв'язання проблем, що постали перед вищою освітою у країнах Центральної та Східної Європи.

"Темпус" - програма Європейського Союзу, розпочата у 1990 р., мала за мету розвиток систем вищої освіти у країнах Східної та Центральної Європи шляхом міжнародного співробітництва.

Ця програма сприяла швидкому виконанню великої кількості європейських проектів (біля 700), які охоплювали широкий спектр спеціалізації (від інженерної до лінгвістичної). Цей підхід суттєво відрізнявся від програм, розроблених у США та в деяких європейських країнах тим, що він був спрямований на прискорення переходу до ринкової економіки та демократичних програм через механізми розвитку вузівської освіти.

Фундація Сороса і Центральний Європейський Університет відіграли унікальну роль у розвитку інтелектуальних здобутків на регіональному рівні.

Європейська Наукова Фундація, організована 20 років тому, прийняла Східно- та Центральноєвропейські інститути як повноправних членів. Мета її діяльності полягає в тому, щоб сприяти підвищенню якості наукових досліджень у Східній та Центральній Європі шляхом певних інтеграційних заходів.

Європейська Культурна Фундація стала центром співробітництва між Західноєвропейськими та Східноєвропейськими науковими інститутами.

Інститут Гуманітарних Наук (Відень) ініціював інтеграційну програму з метою сприяння реформуванню сектору вищої освіти у Польщі, Угорщині, Чехії та Словаччині. При допомозі Європейського Союзу та деяких американських і німецьких фундацій цей проект здійснювався на базі емпіричних досліджень, даних про структуру реформ, організації міжнародних конференцій з трансформування національних систем вищої освіти.

Інші організації, наприклад, ЮНЕСКО і НАТО, підтримують інтеграцію європейських наукових досліджень та розвиток інформаційних систем у галузі вищої освіти.

Деякі європейські країни мають довгу історію співпраці з країнами Східної та Центральної Європи. Вони інтенсифікували цю діяльність, починаючи з 1989 р. Серед них - Великобританія, Нідерланди та Австрія, які протягом багатьох років мають програми підтримки досліджень через стипендійні фонди. Це сприяє розвитку демократизації на вузівському рівні.

Найбільш інтенсивно працюють у цьому напрямку Ноу-Хау Фонд у Великобританії, Нідерландська Пасаж-Програма та Датський Демократичний Фонд.

Франція та Австрія посилили наукове й університетське співробітництво у галузі наукових досліджень та навчання. Деякі програми підтримують діяльність, наприклад, з Нордик-Балтик Стипендійною структурою чи Австрійською "Дійовою Програмою" з Угорщиною, Словаччиною та Чехією.

Серед європейських країн найбільше співробітництво і наукові програми здійснюються за допомогою науково-дослідницьких інститутів Німеччини. Незважаючи на те, що більшість з них фундується державою, вони мають незалежних політиків, які спрямовують свою діяльність на кооперацію і підтримку університетів Східної та Центральної Європи та науково-дослідницьких товариств.

Академічні асоціації та недержавні організації у Східній та Центральній Європі також відіграють велику роль у підтримці реформ вищої освіти та розвитку вузів - самостійно чи у кооперації із західними партнерами. Ректорські конференції тепер відбуваються у більшості країн, де досліджуються проблеми трансформування вищої освіти.

Фундація Кирила та Мефодія, Педагогічна Фундація Яна Гуса і Словацьке Академічне Інформаційне Агентство забезпечують грантами та фінансовою допомогою індивідуалів і регіональні інститути. Декілька незалежних академічних інститутів розширили педагогічні можливості для студентів та викладачів. Серед них Американський університет у Болгарії, Новий Болгарський Університет, Колегіум у Будапешті, Академія Істраполітана у Братиславі.

Дослідженням реформування вищої освіти здійснюється багатьма регіональними науково-дослідницькими інститутами. Угорським Інститутом Досліджень Вищої Освіти, Центром Досліджень Вищої Освіти в Празі та Центром Наукової Політики і Вищої Освіти у Варшаві.

Зуважимо, що більшість дослідників відзначають хаотичність організації та ініціюванні різноманітних проєктів, починаючи з 1989 р.

Деякі програми схожі за своїми цілями. Незважаючи на це, ідентифікується, що програмні моделі та ініціативи, реалізовані за останні роки, були плюралістичними, інтернаціональними і різноманітними. Це є важливою ознакою для розвитку демократичних суспільств.

Особливості двосторонніх програм (Схід-Захід) є те, що називають рівністю партнерства. Університети центрально- і східноєвропейських країн співпрацюють із багатьма різноманітними партнерами. Це можна звести до двох провідних моделей - американської та європейської. Обидві моделі (західноєвропейська та північноамериканська) сприяють трансформувannya вищої освіти в країнах Центральної та Східної Європи. Ці сторони будуть співпрацювати в напрямі розвитку структур вищої освіти в країнах центральної та Східної Європи, що сприятиме перейманню найкращих якостей від кожної з них. Прогнозують, що співпраця з американськими інститутами допоможе розвитку партнерства між європейськими інститутами.

Події 1989 і 1990 рр. у Центральній та Східній Європі мали драматичний вплив на Європейський Союз, який усвідомив себе перед політичними та економічними змінами. ЄС сприяв практичній допомозі та експертизі реконструктуризації економік у цих країнах, їх політичних систем, збільшенню вигод, які вони могли б отримати у новій ситуації. Ця програма названа ФАРЕ (1989 р.). Метою ФАРЕ була робота з країнами Центральної та Східної Європи в напрямку вибору пріоритетів і забезпечення фінансування економічних реконструкцій.

Вища освіта і підготовка були ідентифіковані самими країнами Центральної та Східної Європи як один із пріоритетів для кооперації, тому що вища освіта інвестує в майбутнє інтелектуальні ресурси всього континенту.

Серед найбільших проєктів, очолюваних у рамках ФАРЕ, була Трансєвропейська Мобільна Схема Університетського Навчання (TEMPUS).

З самого початку діяльність TEMPUS була зосереджена на специфічних проблемах професійної підготовки у Польщі та Угорщині. Було зрозуміло, що TEMPUS може бути гнучкою й для інших країн, охоплених програмою ФАРЕ.

Так, у 1990 р. економічна допомога була надана колишнім Чехословаччині та НДР. У 1991 р. Болгарія і колишні Югославія та Румунія змогли також відчувати переваги TEMPUS.

Провідною метою TEMPUS є забезпечення якості та підтримка розвитку вищої освіти, створення конструктивних взаємодій між партнерами Європейського Союзу, організація транснаціональних груп викладачів.

Напрямки діяльності для отримання грантів охоплюють:

- педагогіку співробітництва та підготовчі заходи - неперервну освіту, дистанційне навчання, короткі інтенсивні програми;

- структурний розвиток вищої освіти у напрямку вдосконалення навчальних планів;

- розвиток університетських напрямів співробітництва, обмін вузівського штату з індустрією;

- активізацію студентів та викладачів до викладання, навчання і перепідготовки;

- регіональну діяльність, яка охоплює співробітництво, підготовку і творчість.

Треба взяти до уваги напрямки програми TEMPUS. Спрямовуючи діяльність на обмін ідеями в галузі вищої освіти як між країнами Східної та Центральної Європи, так і між країнами Західної Європи, вона допомагає відновленню комунікацій між різними науковцями технічного і гуманітарного профілю і сприяє досягненню вигод для обох сторін. Більше того, коли партнери співпрацюють разом, аналізуючи проблеми змісту та методики викладання і коли вони мобілізують свої зусилля для подолання проблем, тоді успіхи проявляються в обох напрямках.

Надзвичайно важливим напрямом демократизації громадянського суспільства стала діяльність у галузі соціальних та економічних наук, правознавства, європейських досліджень, гуманітарних наук. Хоча не всі ці галузі мають найвище значення для країн Центральної та Східної Європи. Зрозуміло, що їх вплив буде зростати, оскільки майбутні рішення найчастіше виходять саме з цих дисциплін.

Особливе значення в перехідний період мають освіта в галузі менеджменту та бізнес-адміністрації, ринкове зорієнтований менеджмент.

Одним із рішень TEMPUS (1989 р.) було те, що необхідно розвивати діяльність і участь у проєктах таких країн, що не входять до Союзу - Австрія, Фінляндія, Ісландія, Норвегія, Швеція, Швейцарія.

Наприклад, Австрія, Норвегія, Швеція, США, Фінляндія, Канада, Туреччина, Швейцарія беруть участь у невеликих міжнародних проєктах.

З 1 липня 1994 р. до програми TEMPUS підключилися пострадянські країни. Досвід країн Східної та Центральної Європи за три попередні роки надав можливість для узагальнення та конкретизації наукових завдань. У цілому TEMPUS продемонстрував можливості посилення практичної взаємодії між Європейським Союзом у напрямку розвитку реформ вищої освіти, практичної кооперації.

TEMPUS, як частина FARE, має на меті економічну реконструкцію країн Центральної та Східної Європи. Метою TEMPUS є забезпечення якості і підтримка розвитку систем вищої освіти, сприяння їх взаємодії з партнерами ЄС. Кооперація між організаціями Європейського Союзу охоплює Албанію, Болгарію, Бельгію, Словаччину, Угорщину, Естонію, Латвію, Литву, Польщу, Румунію, Словенію. Починаючи з 1 липня 1994 р., аналогічна діяльність проводиться у колишніх країнах СНД.

Аналіз економічного, політичного, історичного, культурного досвіду, що здійснювався під егідою TEMPUS, сприятиме розвитку освітніх реформ у цих країнах, розв'язанню ряду соціальних проблем, які досі існують у них.

ЛІТЕРАТУРА

1. Continental Responsibility. European and international support for higher education and research in East Central Europe. Editors Mary E. Kirk, Aaron A. Rhodes. - Budapest-Vienna, 1994.
2. Amsterdamski, Stefan. Perceptions of dilemmas. Summary of a qualitative study. - Vienna, IWM, February, 1993.
3. Atlantic council of the United States. Central and Eastern Europe: Unfinished revolutions. Policy Paper. - Washington, D.C., January, 1993.
4. Bakas, Istvan. Concept of higher education development in Hungary. Budapest: coordination office for higher education, 1991.
5. Bok, Derek. Universities in Transition: Observations and Recommendations for Hungary and Czechoslovakia. - Washington, DC.: Citizens' Democracy Corps, 1991.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СЕПАРАТИЗМ: УРОК ДЛЯ УКРАЇНИ

В сучасній Європі "без кордонів" здавна існують місця, де історичні і національні проблеми накреслили невидимі, але незнищенні кордони в головах людей, що їх населяють. Північна Ірландія, Країна Басків, Корсика, Шотландія, Каталонія, Фландрія - ось назви, які часто зустрічаємо на шпальтах газет у сполученні зі словами національно-визвольна боротьба, сепаратистський рух, прагнення політичної, національно-культурної чи економічної автономії. Незважаючи на те, що європейські інтеграційні процеси породили вже цілу літературу, яка описує спільну європейську ідентичність, повсякчас спостерігаємо, що в сучасній Європі сепаратистські рухи не тільки не зникають, але й множаться. Добилися власного парламенту Шотландія, причому третина шотландців бажає повного відокремлення від Великобританії. Тим самим шляхом йде Уельс. У хваленій Швейцарії все частіше говорять про суперечності між німецько- і франкомовними громадянами з приводу різних принципових питань, таких наприклад, як набувати чи ні країні членство в європейській структурі. Наслідком таких дискусій часто стають кампанії організованих франкофонами під гаслами, які твердять, що вони почувуються національно меншиною в Швейцарії. На півдні благополучної Швеції лежить область Сканія, яка до середини XVI ст. належала Данії. В останні роки тут зародився рух "майбутня Скандія", який виступає за конституційні гарантії національно-культурної автономії для цієї області. Рух користується широкою підтримкою місцевого населення і недавно вступив у члени UNPO - організації націй, які не мають власної держави. Членами цієї організації є також Тибет і Західний Тимор - області, окуповані відповідно, Китаєм та Індонезією. Все наполегливіше вимагають автономії французька Бретань, іспанська Галісія, італійські Сицилія та Сардинія.

Деякі випадки просто спантелючують. В північноіталійських регіонах, куди входить, до речі, і П'ємонт, і які майже 130 років тому виборили об'єднання країн Апеннінського півострова в єдину Італійську державу, виникла так звана "Ліга Півночі". Вона бореться за створення Паданії - нової країни, що мала би виникнути на Півночі країни. На виборах у квітні 1996 р. за "Лігу" проголосувало понад 20% жителів північних регіонів Італії. Створено Комітет

Визволення Півночі і "тіньовий уряд" Паданії. Так пробуджується увага, формується квазінаціональна ідентичність, яка, не виключено, стане справжньою національною свідомістю.

Хтось із новітніх пророків зазначив, що людині, яка прагне справжньої заможності та влади, найкраще стати творцем нової релігії. Від себе додамо: або нації. То можливо Паданія з її "урядом" "парламентом" є фантомом, вигадкою лідера Комітету визволення Півночі Умберто Боссі? Але не забуваймо, що кожен п'ятий мешканець Півночі Італії хотів би, аби тіньовий уряд став діючим, а Паданія перетворилася в реальність. І за сприятливих історичних умов такий варіант цілком здійснимий.

Яка ж причина цього справді гарячкового прагнення до сепаратизму в благополучній, розсудливій, законослухняній Європі? Адже тут відсутні "цивілізаційні розлами", на межі яких, згідно С.Хантінгтону, точиться боротьба прикордонних груп "за контроль над суміжною територією і одних над одними". В межах Спільного ринку також втрачає сенс боротьба за встановлення економічного контролю над територією. Реально існує і функціонує широка автономія регіонів (федеративний устрій Німеччини, Австрії, Іспанії; регіони з особливим статусом в Італії, Бельгії, Франції; все глибша автономія Шотландії, Уельсу і Північної Ірландії в рамках Великобританії). Попри все - хвиля сепаратизму наростає. Чому?

По-перше, криза існуючого інституту державності в Європі зумовлюється закінченням "холодної війни", і у зв'язку з цим непотрібністю такої складної, громіздкої, часто корумпованої структури.

По-друге, у зв'язку з тим, що в Спільній Європі політичні та економічні процеси набули переважно наддержавного характеру, відбулися певні зміни в свідомості європейців. Свідомість приналежності до певної політичної одиниці слабшає і, відповідно, посилюється відчуття етнічної приналежності, культурної окремішності. Відбувається повторна мобілізація етнічних зв'язків, усвідомлення того, що "між кожною людиною і усім людством ... стоїть нація" [1].

По-третє, не можна не відзначити надихаючого впливу прикладу Східної Європи, де в останні роки народи, які входили у склад поліетнічних утворень, добилися політичного самовизначення і багато з них при цьому непогано дають собі раду. Можна погодитися з московським дослідником С.Романенком, що "соціальний прогрес, рівень життя і спільність політичних інтересів не знімають проблем, пов'язаних з розвитком європейських етносів і їх самосвідомості" [2].

Аналіз сучасних дезінтеграційних процесів в Європі показує, що підґрунтям для них служать етнокультурні відмінності (баски, валони, корсиканці) або історико-географічні особливості певних регіонів (Північ Італії, Сканія).

У зв'язку з вищезазначеним, виникає питання: чому в Україні, при її мовній, релігійній, історичній, звичаєвій та ін. Гетерогенності, досі не зародився потужний сепаратистський рух? І це незважаючи на те, що протягом усього часу існування незалежної Української держави не бракувало прогнозів про можливість її розпаду.

Передусім слід зазначити, що Україна знаходиться на цілком відмінному етапі розвитку, ніж країни Західної Європи. Перед нашою країною сьогодні постала проблема побудови національної держави і утворення в її рамках модерної нації - питання, яке було вирішено європейцями ще століття тому. Нинішній приклад П'ємонту якнайпереконливіше свідчить на користь того, яке саме питання вважають для себе головнішим сьогодні потомки борців за об'єднання Італії: домінування національної культурної спільноти на певній території не викликає жодних сумнівів, і тепер на перший план висувається проблема забезпечення інтересів окремих територіально-культурних груп та індивідів, включення їх як рівноправних партнерів в широке коло європейського культурного обміну після того, як вони зміцнили в рамках своєї національної держави.

Україна, нація в якій до серпня 1991 р. розвивалася на народній основі (за схемою "мова-нація-держава"), з моменту здобуття незалежності отримала чималу кількість громадян, які або не мають сформованого почуття української національної ідентичності (так зване російськомовне населення), або є представниками інших націй. Національна ідентичність цих громадян ймовірно формуватиметься згідно з західноєвропейською моделлю, за схемою "державо-мова-нація". Очевидно, що прийняття даної концепції передбачає вироблення чіткої державної політики в національному питанні і активного впровадження її у життя.

Проте, в Україні досі не було справжніх спроб реалізувати на практиці теорію української політичної нації, яка передбачає поступову культурну гомогенізацію політичної спільноти на базі культури титульної нації.

Сьогодні Українська держава є не способом національного самовираження, а тільки організуючою структурою суспільства. Для спокою в регіонах і збереження іміджу "європейськості" Київ дозволив регіонам на свій розсуд реалізовувати національну політику. Для того, щоб наочніше уявити, наскільки відмінною для

різних регіонів є національна політика, спробуємо уявити собі, що Галичина і Донбас межують через Збруч.

Не можна забувати про те, що сьогодні в Україні питання фізичного виживання постають незрівняно гострішими за будь-які інші. Люди просто не здатні на повну силу перейматися існуючими національними проблемами. Від спокуси регіоналізму і вирішення своїх соціальних проблем за рахунок сусідів утримує ще й недавній досвід розпаду СРСР, який переконливо свідчить, що сепаратизм аж ніяк не є найкращим і найкоротшим шляхом розв'язання соціальних проблем.

До усього сказаного належить додати зовнішній фактор. Світова громадськість сьогодні зацікавлена в стабільності державних кордонів України. Тому що регіоналізація в межах єдиної Європа не може привести до таких геополітичних змін, як перекроювання кордонів в такому нестабілізованому регіоні, як Європейський Схід. Росія ж наразі має занадто багато власних проблем, щоб ініціювати сепаратизм в Україні. Крім того, вона змушена настільки рахуватися з інтересами Заходу, щоб не виступати проти нього відверто у принципових питаннях. А саме до таких безумовно треба віднести існування незалежної Української держави.

Бездіяльність українського уряду в національному питанні, великі економічні і соціальні проблеми в Україні та у її північно-східного сусіда, зацікавленість Заходу в існуванні цілісної Української держави, що утримувати геополітичний баланс в цій частині Європи, створюють досить хистку рівновагу, яка дозволяє зберігати неподільність Української держави. Україна проголосила одночасно курс на входження в Європу, тобто побудову громадянського суспільства і на розбудову нації, хоча при детальнішому розгляді ці напрямки зовсім не є рівноспрямованими. Таким чином, проблема сепаратизму сьогодні перед Україною не стоїть, проте якщо Україна і надалі слідуватиме шляхом європейської інтеграції, а отже процеси, характерні для Європи, поширяться і на неї, то ця проблема може стати для України актуальною вже у недалекому майбутньому.

ЛІТЕРАТУРА

1. List F. The National System of Political Economy // Шпорлюк Р. Комунізм і націоналізм. К. Маркс проти Ф. Ліста. - К., 1998. - С. 219.
2. Романенко С.А. От государства-региона к региону национальных государств. Австро-Венгрия и Средняя Европа // Австро-Венгрия: интеграционные процессы и национальная специфика. - М., 1997. - С. 15.

II. ІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ТА РЕГІОНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ

1. Центральна Європа та Росія

Ігор Зінько
м. Львів

ПРОБЛЕМИ СУБРЕГІОНАЛЬНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У СУЧАСНІЙ ЄВРОПІ

Контури нового регіоналізму у Європі почали формуватися з 1989 р. після розвалу берлінської стіни та біполярної системи політичного протистояння. До якісно нового рівня виросли процеси економічної та політичної інтеграції країн Західної Європи, а країни Центрально-Східної Європи суттєво змінили свої зовнішньо-політичні орієнтири. Збільшення та урізноманітнення суб'єктів європейської політики затягнулося на декілька років, а відтак формування нових і часто нестабільних регіональних політичних та економічних утворень стало типовим явищем для старого європейського континенту, який ніби прокинувся від затяжного летаргічного сну. У багатьох політиків та політологів у цьому зв'язку виникає запитання, чи новий регіоналізм, передовсім у Центрально-Східній Європі, є типовим наслідком турбулентності у перехідних політичних та економічних умовах, чи він відбиває якийсь закономірний еволюційний характер європейської безпеки довіри та співробітництва, що довів свою ефективність на заході континенту?

Як показала практика повоєнних років, регіоналізм у демократичних умовах, котрі відкидають грубе насильство, здатний забезпечити вирішення багатьох внутрішніх проблем політичних, економічних, національних, релігійних, екологічних тощо. По-перше, самопокладання на власні сили на національному рівні з другої половини XX ст. перестало бути життєздатним, однак могло стати стратегією розвитку на регіональному рівні через його корекцію на колективне самопокладання. По-друге, певні конфлікти, в тому числі внутрішні, стали успішніше вирішуватися в межах регіональних структур внаслідок їхньої легкої "транспортності" на сусідні території, що завжди було потенційною загрозою для національної безпеки. По-третє, колективні угоди економічного характеру на рівні регіонів

сприяли конкурентоздатності всіх його учасників на світових ринках. По-четверте, руйнування образу сусіда-неприятеля та налагодження тісного співробітництва сприяло розвитку багатьох галузей народного господарства (транспорт, туризм, зв'язок та ін.) і підтягнуло раніше сталі та депресивні прикордонні райони до рангу найбільш привабливих для інвестування.

Історія регіональної інтеграції у повоєнній Європі показує дію багатьох сприятливих та несприятливих, як внутрішніх, так і зовнішніх чинників. У перші десятиліття регіональна інтеграція була значною мірою спричинена загрозою нового світового конфлікту та іншими чинниками "холодної війни" та у вирішальній мірі була спланована "зверху" - з боку Сполучених Штатів Америки на заході Європи і з боку Радянського Союзу - на сході континенту.

Поступово регіоналізм став процесом, який приводили в рух внутрішні фактори. Однак він зачепив лише країни Західної Європи, де американська модель регіоналізації була чи не у всіх відношеннях більш ефективною від радянської.

Характерними елементами західноєвропейського досвіду регіоналізації першого періоду є наявність загальноєвропейського лідера - США з їхньою додатковою системою безпеки та економічних ресурсів, направлених на скріплення загальноєвропейських зв'язків, а також створення офіційних організацій для налагодження регіонального співробітництва - Ради Європи, НАТО та ЗЄС, а для провідних, найбільш динамічних держав - Європейських Співтовариств. Теоретики європейської інтеграції вважали побудову системи організації новою формою міждержавних угод, які в свою чергу здатні задовольнити спільні інтереси, направлені на плекання почуття європейської єдності, особистої гідності людини, котрі повинні стати вищими у системі моральних цінностей за власну державу-націю. Вони вважали, що спільна праця у щойно створених міжурядових структурах стимулювала би процеси політичної та економічної інтеграції, за посередництвом яких всі учасники дійшли би до визнання переваги загальних інтересів над своїми власними і перенесли свою лояльність до різних інтеграційних форм на широкий європейський простір.

Цілком інше тлумачення ідей європейської інтеграції давали окремі провідні європейські політики, як, наприклад, президент Франції Де Голь. Він вважав, що національні держави володіють такою моральною та психологічною легітимністю, яка не може передатися новому утворенню. Держава, на його думку, є

самовизначеною строго легітимною структурою, тобто може діяти як суб'єкт, що вибирає і сама визначає свою політику, а не як об'єкт, якому нав'язують певний спосіб дій [2].

Варто нагадати, що дискусії з питань європейської інтеграції тривають і до сьогодні. Американське планування структури післявоєнної Європи спиралося на ідею "Сполучених Штатів Європи". Не можна сказати, що вплив США був ненав'язливим. Умови, якими супроводжувався План Маршалла, змушували його європейських учасників до більш тісного співробітництва у Європейських Співтовариствах. Американський тиск на європейських союзників з метою відбудови зруйнованої економіки Західної Німеччини підштовхнув уряд Франції до вступу в Європейське об'єднання вугілля і сталі як єдино можливого шляху погодження інтересів національної безпеки та економічного оновлення. Дозвіл на озброєння Західної Німеччини та інтенсивний американський тиск після початку Корейської війни на Францію та інші держави змусив їх приєднатися до пропозиції про вступ у Європейську Раду Оборони.

Західна Європа тривалий час перебувала під домінуючим впливом США. Однак відбудова націй-держав у повоєнній Європі відбувалася на протиріччях та компромісах між підтвердженням власного суверенітету та потребами інтеграційного зближення. Прийняття певної міри залежності від США було неоднаковим для країн Європи - від прямого і значного для ФРН та Італії, помірного на країни Бенілюксу та опосередкованого на Францію та Великобританію. Першим наслідком таких компромісів для країн Західної Європи стало не лише створення власної системи безпеки, але й запозичення методів керівництва економікою шляхом вивчення американського планування та вищих технологій, впровадження менеджменту та стимулювання інвестицій.

Важливим наслідком повоєнного впливу США на Західну Європу було і те, що у масовій свідомості населення зникла навіть думка про можливість використання сили як засобу вирішення конфліктів всередині нової спільноти держав.

Збільшення політичної однорідності європейських держав та їхні економічні успіхи поступово призвели до поглиблення "європеїзації" регіональних процесів. Вони мають декілька загальних передумов. Це зникнення на півдні континенту фашистських режимів у середині 70-х рр.; економічне та політичне самоствердження північних держав - ФРН, Великобританії,

Франції та Італії - не лише як лідерів ЄЕС, а й світового співтовариства; це помітні успіхи більшості країн у реалізації соціальних програм, які сприяли значному підвищенню матеріального рівня життя населення і зміцнили так званий середній прошарок; це також помітні кроки у розбудові громадянського суспільства.

Не можна, однак, стверджувати, що серед країн Західної Європи панує повна гармонія та однорідність. Значно вищий рівень політичної, економічної та культурної інтеграції існує на рівні дрібніших регіональних спільнот. Це, наприклад, економічний союз Бельгії, Нідерландів та Люксембургу - Бенілюксу, утворення якого було завершено у 1958 р. Це також Нордична Рада - консультативна організація держав північної Європи у галузі економіки, культури, соціальної політики, права, транспорту та комунікацій, яка була утворена у 1952 р.

Звичайно, географічна близькість, подібна історична доля, культурна спорідненість та інші чинники істотно впливають на успішну діяльність таких регіональних утворень, чиї програмні рішення не розходяться із реалізацією Маастріхтських домовленостей, а дуже часто їх доповнюють чи розвивають на якісно вищому рівні. Цікаво, наприклад, що Норвегія та Ісландія є членами Нордичної Ради, не входячи до складу ЄС.

Підписання у грудні 1991 р. у Маастріхті Трактату про політичний та господарсько-економічний союз 12 держав - членів Європейського Співтовариства та початок реалізації його рішень з кінця 1993 р., зрештою трансформація організації у Європейський Союз, які вступ до ЄС з 1995 р. трьох нових членів - Австрії, Швеції та Фінляндії - знаменують собою новий, якісно вищий щабель європейської інтеграції. Всередині ЄС виділяються як економічно більш розвинені держави, котрі є двигуном інтеграції, так і держави з помітно нижчим рівнем розвитку. Реалізація внутрішньої регіональної політики ЄС, направленої на підтягування менш розвинених членів та ліквідацію територіальних диспропорцій соціально-економічного розвитку всередині самих розвинених країн є окремою темою дослідження і у цій роботі не розглядається.

Після розвалу соціалістичної системи держав та їхніх військово-політичних та економічних блоків - Варшавського Договору та Ради Економічної Взаємодопомоги - в оновлених державах виникли об'єктивні потреби пошуку найбільш сприятливих форм координації своїх політичних та економічних зусиль. Цілком очевидно, що держави Центрально-Східної Європи спрямували свої погляди на загальноєвропейську структуру, які,

однак, не могли зразу ж їх прийняти у своє членство. Європейські держави колишнього СРСР (окрім держав Балтії) були об'єднані в аморфне утворення - СНД - скоріше з огляду на неперогнозовану політику Росії та держав-сусідів, а також загрозу цілкового колапсу економіки.

Однак з 1989 р. на території Європи від крайньої півночі до Середземного моря з'явилося шість нових коопераційних груп, п'ять з яких все ще ефективно працює і має перспективи на майбутнє. Це Баренцева Євро-Атлантична Рада (БЕАР), Рада Балтійських Держав (РБД), Центрально-Європейська Зона Вільної Торгівлі (ЦЄЗВТ), Центрально-Європейська Ініціатива (ЦЕІ) та Чорноморське Економічне Співробітництво (ЧЕС).

Ці регіональні утворення є найбільш виразним доказом руйнування старого поділу Європи. Вони показують можливість співробітництва давно інтегрованих й неінтегрованих держав, унітарних і тих, що переживають загрозу сепаратизму, християнських та нехристиянських, економічно високорозвинутих і країн з перехідною економікою. Ці регіональні об'єднання показують приклад подолання прогалин у міжнародному та державному способі управління, створюючи додаткові цінності у ландшафті європейської інтеграції.

Масштаб та методи діяльності регіональних утворень у Центрально-Східній Європі суттєво відрізняються між собою, але між ними є багато спільного. Вони, як правило, не намагаються відігравати помітної ролі у гарантуванні безпеки, бо є для цього занадто малими та різношерстними (напр., Вірменія та Азербайджан у конфлікті в Нагірному Карабасі). Однак їх вплив на безпеку є непрямым і досить тонким, що обумовлюється їхньою регіональною співпрацею, котра дозволяє створювати додаткові комунікаційні канали для подолання потенційних криз.

Реальна зацікавленість цих угруповань зосереджена переважно на економічному розвитку, транснаціональному плануванні інфраструктури та транспорту, проблемах навколишнього середовища і розподілі природних ресурсів, на розширенні контактів між людьми, переведіс у сферах туризму, культури та освіти. Реалізація об'єднаних програм через співробітництво створює таку взаємозалежність, котра виступає гарантом стабільності.

Прикордонні регіони отримують додаткову вигоду, стають більш прозорими, а місцеві адміністрації отримують свободу дій для створення власних транскордонних зв'язків. Наприклад,

норвезько-російський кордон охороняється об'єднаним прикордонним постом, через який щодня здійснюється понад сто переходів автотранспортних одиниць. Разом з тим це є єдина контактна точка між Росією та НАТО.

Становище будь-яких етнічних меншин, що живуть за межами своєї батьківської держави, може значно поліпшитися, оскільки ці регіональні угруповання дуже часто присвячують свої зусилля гарантуванню прав національних меншин [2].

Такий регіоналізм ефективно впливає на сучасні вимоги так званої "м'якої" безпеки, тобто вирішення проблем тероризму, організованої злочинності, перевезення наркотичних речовин та контрабандних товарів, неконтрольованої міграції, ліквідації природних та техногенних катастроф.

Незважаючи на те, що кожне угруповання має свої пріоритети, спільним для всіх є бажання налагодити мирне співробітництво через наявні поділи та кордони. Така велика кількість вигод за невелику ціну (більшість угруповань не має навіть секретаріату) створює особливо сприятливу модель для інтегрування нових незалежних держав колишнього Радянського Союзу. Однак тут є деякі суттєві зауваження. По-перше, утворення таких регіональних груп у Центрально-Східній Європі відбувається по лінії колишньої політичної конфронтації "НАТО-Варшавський договір" і є значною мірою прискорене динамікою розширення НАТО та ЄС, до того ж деякі проекти співробітництва безпосередньо фінансуються ЄС. По-друге, у жодному з утворень Росія не виступає як провідний партнер, а витримує усі вимоги рівноправного членства. По-третє, основною правовою підставою для співробітництва є міжнародні норми та досвід таких структур, як Рада Європи, ОБСЄ, а не ідеологічні штампи про спільне історичне минуле.

Не можна, однак, стверджувати про відсутність суттєвих проблем у розвитку регіональних організацій. Незважаючи на загальну орієнтацію держав-учасниць на створення загальноєвропейського простору безпеки та співробітництва, серед них існують відмінні пріоритети та бачення майбутнього Європи у площині конкретних заходів та програм.

Так, ставлення Росії до ЧЕС - єдиної потуги світового значення серед країн-учасниць, тривалий час були зумовлені пріоритетомбереження свого статусу та зацікавленістю переважно регіоном СНД. У загальних програмах розвитку організації Росія займала ігнорувальну позицію, а її внесок у перші роки існування ЧЕС заснована з часу підписання Стамбульської декларації 1992 р.)

був незначним. І лише з 1995 р., особливо в період головування (квітень-жовтень 1995 р.) Росія починає висувати власні ініціативи політичного та економічного характеру.

Навпаки, у ставленні Туреччини, яка виступила з ініціативою створення ЧЕС та забезпечила її політичне та організаційне оформлення, помітні зміни та розчарування. Покладаючи великі надії на власне вигідне геополітичне положення та зростаючу економічну потужність за умов посилення кризових явищ у сусідніх посткомуністичних країнах, Туреччина прагнула реалізувати свої переваги шляхом створення стабільної структури під своєю егідою. Однак при незначному позитивному ефекті основним наслідком діяльності ЧЕС стала розмитість організаційних структур, поява суперечностей, пов'язаних із питанням залучення в організацію інших держав (зокрема Кіпру та Македонії), небезпека привнесення сюди усіх проблем СРЮ. До того ж, у більшості посткомуністичних країн у реформуванні економіки акцент робився не на активізації малого та середнього бізнесу, чого сподівалася Туреччина, а на модернізації і трансформації державного сектору економіки за рахунок міжнародної фінансової допомоги.

Греція прагнула використати у ЧЕС переваги членства у ЄС. Її прагматична політика була пов'язана з статусом "посередника" у взаємовідносинах між ЧЕС та ЄС, передовсім з точки зору залучення фінансових можливостей. Тому Греція орієнтується на реалізацію конкретних господарських проектів.

Закавказькі держави сподівалися через ЧЕС вирішити власні внутрішні проблеми та розв'язати суперечності з найближчими сусідами. Вони роблять мінімальний внесок у діяльність організації за винятком дещо більшої активності Грузії.

В особливій ситуації перебуває Україна, чия геополітичне положення вимагає збалансованих відносин із Заходом та Сходом. З огляду на можливу реалізацію нафтових проектів з басейну Каспійського моря через територію Закавказзя та Чорне море, а також гостру потребу модернізації власної транспортної інфраструктури, Україна виступає за останні роки чи не найбільш активним учасником організації [1].

У ЦЄІ значне збільшення членства (до 16 країн-учасниць) позначилося на політичній діяльності, спричинило збільшення обсягу завдань у порівнянні з початковими умовами. Кожна держава має свої погляди на подальший розвиток ЦЄІ. Італія, наприклад, розглядає її як засіб поширення свого економічного впливу на південно-східні країни Європи. Країни колишньої

Югославії вбачають у ЦЄІ ще один європейський форум, де можна обговорити власні економічні та політичні проблеми. Угорщина, в свою чергу, просуває в ЦЄІ власне бачення проблем національних меншин, що є домінуючою її зовнішньої політики. Австрія має на меті поширити свій економічний, політичний та культурний вплив в першу чергу на територію колишньої Австро-Угорської імперії, а держави "вишеградської групи" розглядають ЦЄІ як додатковий механізм адаптації до вимог ЄС.

Звичайно, рівень політичної та економічної односторонності країн-учасниць центральноєвропейських регіональних утворень є дуже різним, на відміну від держав-членів ЄС. Однак вони далеко ще не висчерпали свого потенціалу, і для кожної держави діяльність у цих організаціях залишається не лише тактичним, а й стратегічним полем реалізації власних національних інтересів.

Створення пострадянського об'єднання Співдружності Незалежних Держав (СНД) на місці колишнього СРСР корінним чином відрізнялося від засадничих основ європейської регіональної інтеграції, в першу чергу через домінуючу позицію Росії. Однак дуже скоро російська стратегія політичного, економічного та культурного панування у так званому "ближньому зарубіжжі" зіткнулася із труднощами, бо політика щодо однієї держави була абсолютно непридатною для інших. Так, намагання вив'язати подвійне громадянство було схвально сприйняте у Киргизстані через різку еміграцію висококваліфікованого російськомовного населення, однак не знайшло підтримки в рядах України та Казахстану, де такий крок міг би призвести до політичної нестабільності з боку багатомільйонного російського населення.

Для України СНД був вигідним механізмом поступового вирішення власних проблем та демонтажу громіздкої радянської системи. Вірменія розглядала СНД як можливість забезпечення власної національної безпеки, особливо щодо Азербайджану і Туреччини у війні за Нагірний Карабах. Грузія спочатку не мала наміру приєднуватися до СНД, але Росія натиснула на неї загрозою війни внаслідок громадянської війни та відторгненням Абхазії і Південної Осетії. Зрештою в СНД сформувалося дві групи держав: одна на чолі з Росією виступала за тіснішу інтеграцію (Білорусь, Вірменія, Казахстан, Киргизстан, Таджикистан), інша група виступала за пріоритет двосторонніх відносин і заперечувала необхідність створення надбудовних структур СНД (Азербайджан, Грузія, Молдова, Туркменістан, Узбекистан, Україна).

Експансійна політика Росії приводилася у рух в різних регіонах СНД різними методами: шантажу і залякування, підтримки сепаратистських рухів, економічного тиску тощо. Однак дамокловим мечем для усіх держав стала економічна залежність від Росії в першу чергу від енергоносіїв, деякі з них були змушені заручитися російською підтримкою своєї національної безпеки. Якраз ці та інші чинники визначили життєздатність СНД.

На відміну від більшості держав Центральної Європи, країни СНД мали значно слабші традиції державності та явний брак міжнародного досвіду. Їхня внутрішня політика має явно виражену схильність до автократії і централізації, з одного боку, та до розпаду і поганого контролюваності кордонів, з іншого.

Всередині нових незалежних держав існують різні рівні інтегрованості - від політичного союзу Росії та Білорусі, митного союзу Росії, Білорусі, Казахстану та Киргизстану, Ташкентського оборонного пакту до самого СНД. Окремим регіоном високого рівня інтегрованості є держави Балтії, які намагаються розвивати своє співробітництво на європейському досвіді.

Цікавими є ініціативи нових незалежних держав щодо створення регіональних утворень, що були зумовлені потребами власного утвердження. Деякі з них не знайшли підтримки з боку союзників по СНД (наприклад, ідея президента Н. Назарбаєва про створення Євразійського союзу), інші розглядаються поки що як приваблива ідея (наприклад, об'єднання Грузії, України, Азербайджану та Молдови - ГУАМ, основною метою якого є розширення трансєвразійських коридорів).

Подібні ідеї стратегічного партнерства висувують лідери держав Центрально-Східної Європи, котрі також поки що не наповнені належним змістом, як, наприклад, формування ос. Варшави-Київ-Бухарест. Вона була ініційована президентом Румунії Е. Константінеску перед можливим вступом цієї держави у НАТО, однак така вісь могла би, на нашу думку, стати додатковим чинником безпеки у регіоні, де рівень взаємної довіри є явним недостатнім.

Очевидно, що формування додаткових коридорів безпеки та довіри, незважаючи на цілком зрозумілі спроби добитися регіонального лідерства, є з усіх міркувань виправданою стратегією. Дуже важливо у цьому випадку вирішити питання про потенційну участь Росії у таких регіональних утвореннях. Можливість пристати до думки тих вчених-політологів, котрі вважають, що Росія могла би більш ефективно співпрацювати у структурі

за участю держав Центрально-Східної Європи, а не лише колишнього Радянського Союзу. При цьому найуспішніше могли би реалізовуватися проекти, які безпосередньо зачіпають інтереси провінційних влад прикордонних територій.

Отже, процеси регіоналізації у Європі залишаються досить динамічним, суперечливим і багатовимірним явищем сучасного політичного життя. На наше переконання, вони доказують, що взаємопізнання держав і народів, взаємна зацікавленість у багатосторонньому співробітництві є законним наслідком глобальних цивілізаційних підходів у міжнародних відносинах. А, отже, процеси регіоналізації повинні постійно перебувати у полі зору політологів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кононенко А., Ярмиш А. ЧЕС: наближення до нової якості // Політика і час. - 1997 - № 11.
2. Bremmer J., Bailes A. Sub-regionalism in the Newly Independent States // International Affairs. - 1998. - Nr. 74/1. - P. 131-148.

*Іван Гойло
м. Чернівці*

ІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В ЦЕНТРАЛЬНІЙ ЄВРОПІ: ПРОБЛЕМИ І ТРУДНОЩІ

Ліквідація політичного тиску і військової загрози зі Сходу примушує західні урядові кола до перегляду принципів дотихчасової зовнішньої політики і безпеки. Об'єднання Західної Європи з промисловими державами Півночі у сфері технології, економіки є природним процесом. Наднаціональні організації та інститути, які виникли на підставі міжнародних угод, привели до такої інтеграції в галузі економіки та політики, яких Європа ще не знала в своїй історії. Створюється враження, що покладено кінець інтеграційним процесам минулого, які здійснювалися за зразком - сильне інтегруюче ядро, слабкі інтегровані елементи. Тобто, інтеграційному процесові, який здійснювався у формі панівно-сателітної моделі. Моделі, котра, як показує історичний досвід, не витримала випробування часом, особливо розвитком економіки, та науково-технічною революцією. Серйозною вадою панівно-сателітної інтеграційної моделі було те, що в її рамках безуспіш-

ними виявилися спроби поканання порогу національної замкнутості і національного егоїзму.

Більше того, такі спроби вели до посилення дезинтеграційних процесів, викликали нову хвилю націоналізму. Зазначену тенденцію у післявоєнні роки можна спостерігати на обох полюсах біполярної системи міжнародних відносин. В одному випадку відбувся процес послаблення дезинтеграційних процесів шляхом формування первинних структур європейської інтеграції, в іншому ж, дезинтеграційні процеси привели до розвалу не лише спільноти, очолюваної СРСР, а й самого Союзу РСР.

Реакцією на розвал старого порядку, як показує аналіз, стало оживлення довоєнного націоналізму. В своєму пошуку орієнтації, країни, які утворилися на терені колишнього СРСР, звертаються до ідеї суверенної національної держави. Нові політичні еліти не змогли заповнити посткомуністичної порожнечі новими зразками цінностей і зміцнити їх при допомозі державних структур. Частина цих структур піддалася, з метою збереження влади в неспокійній внутрішньополітичній ситуації, реальній спокосі маніпулювання націоналістичними гаслами. З іншого боку, більшість нових держав стоїть перед загрозю економічної і суспільної кризи, наслідки якої важко передбачити і яка може привести до того, що європейський порядок, котрий формувався в рамках ОБСЄ та білатеральних угод, може бути підданий деформаціям. Кризи останніх років, що були пов'язані з дезинтеграцією поліетнічних країн Центральної та Південно-Східної Європи, стали незаперечним свідченням реальності такої загрози і аргументом на користь концепції нової політики європейської безпеки.

Ведучи мову про інтеграційні та дезинтеграційні процеси в сучасній Європі, потрібно враховувати й те, що нові націоналізми - це не лише спроба пошуку запрограмованої культурної самоідентифікації, а й інструмент пошуку власного шляху в сучасному складному світі. Слід при цьому пам'ятати, що поліетнічні та полікультурні державні об'єднання не розпадаються, як правило, вздовж природних кордонів. Досвід Югославії, Молдавії, Грузії вповні підтверджує цю тенденцію. Фактом є також й те, що спроби поклати такі кризи в поліетнічних регіонах при допомозі міжнародних і наднаціональних органів та організацій продовжують залишатися малоєфективними.

Таке становище в значній мірі пов'язане з тими тенденціями і проблемами, які характеризували й, в значній мірі, характеризують інтеграційний процес в Західній Європі та сприйняття цього процесу країнами Центральної та Східної Європи.

Не секрет, що і сьогодні відкритими залишаються проблеми: "інтеграція вглиб" чи "інтеграція вшир", місце і роль об'єднаної Німеччини в ЄС, сучасній Європі та світі, стосунок до процесу інтеграції Англії та Франції, їх бачення перспектив розвитку Європейської Спільноти. Аналіз сучасного інтеграційного процесу в Європі, його оцінка різними дослідницькими центрами дає підстави говорити про те, що подальше поглиблення інтеграційних процесів у Європі, в значній мірі, залежатиме від позиції та політики Федеративної Республіки Німеччини - цієї економічної потуги, доля якої в світовому експорті складає 11,5%, країни, де зосереджено 20,2% валютних резервів західного світу, яка вносить 28,5% коштів до бюджету ЄС та 22,8% у бюджет НАТО, 8,5% бюджету ОБСЄ.

Цілком природно, що ця економічна могутність ФРН визначає її роль, ранг та статус великої європейської держави, робить її найважливішою інтегруючою, консолідуючою, стабілізуючою мирний порядок в Європі, силою.

Політики, політологи, публіцисти сходяться на тому, що ранг, новий статус ФРН спричинився до зміни її національних інтересів і вимагає від її керівництва мислення не в рамках власних кордонів, а в категоріях Європи. З чисельних висловлювань можна зробити висновки про те, що стратегія і тактика німецької зовнішньої політики зорієнтована на те, щоб вирішення якомога більшої кількості проблем посередньо чи опосередковано залежало від Німеччини і, щоб нічого не можна було здійснити всупереч її важливим і очевидним інтересам. Іншими словами, ФРН має намір здійснювати багатокторну діяльність у справі збереження миру й міжнародної безпеки.

Сьогодні є всі підстави стверджувати, що реальні кроки ФРН на міжнародній арені стосовно Заходу і Сходу не дають підстав для представлення цієї політики як великодержавної. Тим не менше, питання про те, як діятиме Німеччина в майбутньому, не сходять зі сторінок багатьох видань. Так, наприклад, А.Барінг посилюючись на історичні аналогії, порівнює сучасну ФРН з Вільгельмівською імперією 1890 р., з одного боку, провіщуючою і такою, яка домагається світового значення, з іншого - такою, яка хитається і є непевною в собі. Тому перед нею знову повстає стара дилема: 3 ким? В якій послідовності? Хто буде головним сусідом на Сході - Росія чи Миттєлєвропа, яка простягається від Естонії до Болгарії і частиною якої є безпосередній сусід Німеччина - Польща?

Виходячи з того, що в самому Європейському Співтоваристві існує три варіанти інтеграційного процесу, А. Барінг приходить до висновку, що Німеччина не повинна втрачати своєї національної самобутності, а лише по-новому окреслити свої інтереси.

Такі застереження заслуговують на увагу, хоча реальні кроки об'єднаної Німеччини засвідчують, що вона, очевидно, має намір триматися здала від політики, опертій на військового фактора. Підтвердженням цього можуть служити слова графа М. фон Денхофа, який пише: "На протязі минулих десятиліть ні один народ не змінився так, як ми - німці. Німеччина позбулася своїх трьох головних гріхів, які пістолетів були характерними для неї:

- по-перше, Німеччина сьогодні вже не має нічого спільного з милітаризмом, а у ФРН продовжуються суперечки навколо того чи повинна вона виконувати бажання інших країн і, наприклад, посилання своїх "блакитних беретів" брати участь в акціях, як проводяться міжнародною спільнотою за межами території НАТО

- по-друге, націоналізм в сьогодиншій Німеччині існує лише в середовищі невеликих груп, що не нагадує про минуле;

- по-третє, в Німеччині вже нікого не цікавить стремління до могутності і панування над світом, що було такою характерною вражаючою рисою Німеччини з часів імператора Вільгельма та його колоніальної політики."

Складається враження, що саме ці перемени в німецькому суспільстві визначають національні цілі і політичні пріоритети ФРН в інтеграційному європейському процесі. Вони, як видається, передбачають:

- продовження внутрішньої інтеграції та поглиблення інтеграції з Заходом;

- обмеження військової активності в сфері зовнішньої політики та активну участь у розбудові системи колективної безпеки;

- розширення європейської інтеграції на Схід;

- підтримку процесів демократичної трансформації в країнах Центральної та Південно-Східної Європи.

Зі значною долею впевненості можна говорити про те, що визначивши таким чином національні цілі і політичні пріоритети європейському інтеграційному процесі, уряд ФРН надалі уникатиме однозначного уточнення напрямків своєї зовнішньої політики, вимог та дій, які б могли бути інтерпретовані як спроба нав'язування власної політики. Натомість він надалі намагатиметься координувати будь-які свої акції з іншими суб'єктами міжнародних відносин, добиватиметься прийняття

остаточних рішень лише в гроні союзників, йтиме по шляху розбудови білатеральних та мультілатеральних відносин з усіма сусідами, здійснюватиме свої зовнішньополітичні кроки не на взрзок акцій 1985-1992 рр., а перейде до довготривалого їх планування. І, нарешті, втягуватиме своїх партнерів по ЄС та НАТО до посилення їх зацікавленості на Сході.

Такий спосіб дій ФРН диктується, на нашу думку, наявністю в самому Європейському Співтоваристві трьох конкуруючих варіантів європейської інтеграції: німецького - найтісніша інтеграція аж до формування єдиного федеративного об'єднання; англійського - досить вільна інтеграція, більш економічна, ніж політична; французького - проміжного.

Означення англійського варіанту інтеграції з наголосом на економічну сторону процесу створює враження, що для англійської зовнішньої політики відношення до ЄС є відношенням до засобу, який слугував би реалізації британських національних інтересів. Ось чому об'єднана Європа повинна бути, на думку англійських консерваторів і, в певній мірі, лейбористів, не федерацією, а союзом суверенних європейських держав, ставши тим самим інструментом захисту британських інтересів у світі. Чи не цією обставиною можна пояснити й останнє рішення британського уряду щодо незгоди з веденням з 1 січня 1999 р. грошової одиниці Євро.

Деяко іншими інтенціями визначалося й визначається ставлення до європейської інтеграції Франції, для якої збереження й забезпечення її гегемонії в Західній Європі не втратило актуальності. Саме тому, на думку французьких політиків, необхідно добиватися включення Німеччини в економічні, військові, політичні структури Заходу та створення наднаціональних контролюючих інститутів, здатних здійснювати контроль за економікою і політикою найнебезпечнішого конкурента.

Виникає цілком слушне запитання: чи вдалося Англії та Франції реалізувати свої наміри? Аналіз сьогодиншньої ситуації показує, що контроль за розвитком подій, які пов'язані з європейським інтеграційним процесом, не може їх задовільняти. Вже сьогодні об'єднана Німеччина перевагою своєї економіки забезпечує собі вирішально-самостійну і домінуючу позицію в Європейській Спільноті.

Можна констатувати й те, що зазначені тенденції, в значній мірі, впливають на перспективи входження країн Центральної та Східної Європи в західноєвропейські інтеграційні структури.

Позицію Німеччини з цього питання досить чітко окреслює член Президії ХДС Р.Зейтерс, заявивши: "Наш історичний досвід географічна близькість, культурні зв'язки, які сягають Східно Європи, поширення німецької мови, засвідчують ту реальність, що Німеччина відкрита на вимоги східних сусідів". Саме тому Німеччина вважається патроном східно- і центральноєвропейських країн, які реформуються, і тому намагається добитися якомога швидшого прийняття до Європейської Спільноти та НАТО країн, які вже відповідають умовам здійснення демократичних принципів та економічного розвитку.

При цьому не можна не враховувати й того, що одним з найістотніших елементів політики центрально- та східноєвропейських держав, зорієнтованої на Захід, є порозуміння з їх найближчим і наймогутнішим сусідом - Німеччиною. Сподівання цих країн щодо можливостей економіки ФРН настільки великі, що часто перевершують її можливості. Тим не менше, всім зрозуміло, що саме ФРН може найефективніше ініціювати процес відкриття Європи для Сходу. Що саме через стосунки з Німеччиною можна буде поєднатися з Європою. Але й тут центрально- та східноєвропейські держави зустрілися з проблемою скупості йогоїстичних національних інтересів країн Західної Європи. Англії, французь, іспанці і греки вказують на Німеччину, коли мова йде про конкретну допомогу. Німеччина ж посилається на ЄС. Та у свою чергу, намагається підключити до справи США та Японію. Останні ж вказують, що це проблема самої Європи. Не можна не враховувати й того, що на процес інтегрування країн Центральної та Східної Європи у західноєвропейські інтеграційні структури впливають і політичні мотиви. Не секрет, що представники британського політичного олімпу пов'язують входження країн Центральної та Східної Європи у західноєвропейські інтеграційні структури з формуванням у Східній Європі режимів з яскраво вираженим націоналізмом. Вступ таких держав у Європу мав би зміцнити, на їх думку, стремління до захисту свого суверенітету її національними елементами. Власне тому, ці країни й повинні розглядатися як потенційні союзники Англії в її боротьбі з федералістичною тенденцією у Європейській Спільноті.

Симптоматичними є слова колишнього міністра оборони Великої Британії Хезлтайна про те, що "держави Центральної Європи не захочуть змінити панів з Москви на панів з Брюсселя (Страсбургу)". Виходячи з цієї передумови, британські політики відкидають можливість швидкого включення держав Центральної

Європи в Європейське Економічне Співтовариство. Той же Хезлтайн підкреслював, що "ЄС є спільнотою багатих, добре функціонуючих економік і таке становище необхідно зберегти". Об'єднана Центральна Європа, з англійської точки зору, не повинна виходити за рамки кордонів Європейської Спільноти, скільки це приведе до розмиття ЄЕС. Європа стане настільки великою, що нею буде неможливо керувати з єдиного центра - Брюсселя.

Свій погляд на проблему входження країн Центральної Європи сформулювала й європейська соціал-демократія. В її середовищі панувало переконання, що політичні реалії в Східній Європі наберуть соціал-демократичного характеру й тому прийняття цих держав у Європейську Спільноту зміцнить б в ній соціал-демократичні сили. Більше того, такий розвиток інтеграційного процесу дозволив би уникнути небезпеки переходу влади в цих країнах до рук правонаціоналістичних сил. Одночасно існувала думка, що таким шляхом вдасться врятувати Польщу, Чехію, Угорщину від перетворення їх у своєрідну економічну колонію Німеччини. Лише згодом європейська соціал-демократія відмовилася від ідеї якомога швидшого прийняття в європейські інтеграційні структури країн Центральної та Східної Європи і погодилася з концепцією поступовості і черговості кроків у цьому напрямку.

Європейські ліберали, навпаки, відстоювали й в певній мірі відстоюють, враховуючи хитання політичного маятника, ідею якомога швидшого прийняття цих країн в інтеграційні структури Європи, мотивуючи таку позицію необхідністю порятунку політичної стабілізації в окремих країнах Східної Європи та посиленням на те, що відсутність там політичної стабільності може негативно позначитися на стабільності всієї Європи. При цьому робилося посилення на прецедент з Грецією, Іспанією та Португалією. Аналогічний процес, на їх думку, потрібно повторити, приймаючи, стосунку до Польщі, Чехії, Угорщини і, спираючись на політичні передумови, включити ці країни у Європейську Спільноту.

Різні підходи до шляхів і методів як європейської інтеграції, так і включення в структуру західноєвропейської інтеграції країн Центральної та Східної Європи свого часу мабуть породили думку про можливість загострення франко-німецького суперництва на ґрунті Європейської Спільноти, наслідком чого може стати її поділ на два блоки: Центрально-Північноєвропейський та Західно-Південнозахідноєвропейський.

Аналіз процесів в ЄС дає підстави говорити про те, що завдяки зусиллям як урядів країн - членів Спільноти, так і її наднаціональних органів, вдалося подолати розходження і в питанні подальшого зміцнення економічного, валютного та політичного союзу та стосовно способу залучення країн Центральної та Східної Європи в західноєвропейські інтеграційні структури. Свідченням цього стали принципи та умови входження в ЄС країн з реформованою економікою, які були прийняті Копенгагенською конференцією в червні 1993 р.

В таких умовах складним був і залишається процес усвідомлення нових інтеграційних реалій країнами Центральної та Східної Європи, які зрозуміли, що із-за цивілізаційно-технічної економічної відсталості, вони не зможуть ліквідувати цю відсталість навіть тоді, коли діятимуть відповідно до західноєвропейських інтеграційних зразків. Сумнівною, з їх точки зору, виглядала перспектива радикального прискорення процесу розкриття західноєвропейської інтеграції для Центральної та Східної Європи.

Складається враження, що саме проблема підходу до ЄС та НАТО, інших інтеграційних структур та угруповань породила в цих країнах політичну дилему: Разом чи окремо? Спільне чи індивідуальне повернення в Європу? Не дивно, що вже з 1989 р. починаються так звані "дікі перегони" окремих центральноєвропейських держав у Західну Європу. Цей перший кавалерійський наскок виявився безрезультатним. Невдача цієї першої спроби призводить до появи іншого варіанту вирішення питання вступу в Європейську Спільноту. Його суть акумулювалася в ідеї спільного стремління інтеграції в Західну Європу. Цьому, на думку творців такої концепції, могла б прислужитися якась форма об'єднання чи порозуміння, яка була б здатна корегувати економічну політику європейських посткомуністичних держав. У разі такого координованого зусилля розширився б діапазон співзалежності цих країн і, одночасно, можливо, вдалося би розширити сферу самостійності цього субрегіону у відносинах із Західною Європою. В такому випадку, вірогідним ставав акт колективного включення посткомуністичних держав у Західну Європу. Однак, на думку польських аналітиків, небезпека такого сценарію інтегрування в європейській структурі полягала в тому, що сам акт міг би відбутися без Польщі. Це означало б не лише виключення її із загальноєвропейського процесу інтеграції, а й перетворення у васала або фортечну стіну на передпіллі Росії - у буферну державу, яка ізолювала б Європу від неспокійного Сходу, котрий розривається вічними конфліктами

Власне кажучи, саме цими обставинами, на наш погляд, й були ініційовані дії, спрямовані на створення Вишеградської групи, Балто-Чорноморського союзу, Організації Чорноморського економічного співробітництва. Складається враження, що така висока політична активність на Сході Європи була досить стримано сприйнята Заходом. Центрально- та східноєвропейським країнам залиалося зрозуміти, що розрахунок на те, що такі об'єднання стануть ґрунтями для входження організованою командою в ЄС, не мають під собою реальних підстав. До того ж, незабаром стало очевидним, що Чехія та Угорщина, натхненні стремлінням бути першими, вважають Польщу не найкращим контрагентом для стислих субрегіональних зв'язків, з огляду на її складне політичне становище.

В останній час практично всі країни віддають перевагу індивідуальним зусиллям вступу в інтеграційні структури Заходу. Це виразнішою стає тенденція використання з цією метою активізації стосунків з Федеративною Республікою Німеччини. Чому в неمالій мірі сприяє й та обставина, що Польща, Чехія та Угорщина включені в число країн, які першими можуть претендувати на вступ до НАТО та ЄС. Складається враження, що об'єднана Німеччина по-справжньому взяла на себе ту роль, з якою правами й обов'язками, яку їй відводили. Не дивно, що саме ФРН стає для країн Центральної Європи не лише найважливішим торговельним, а й фінансовим партнером. Одночасно вжито ряд практичних кроків, які спрямовані на подолання старих історичних проблем, що ускладнювали і, в певній мірі, ускладнюють відносини між ФРН та її східними сусідами.

Про зняття найбільш гострих історичних проблем засвідчують зміни в свідомості більшості німців: 90% із них висловлюються за технологічне співробітництво зі Східною Європою та надання країнам цього регіону економічної допомоги, 67% - за їх підтримку в справі входження в Європейську Спільноту.

Власне кажучи, таку ж думку висловлює і А.Барінг, підкреслюючи, що Німеччина повинна відмовитися від глобальних амбіцій, а зосередитися на партнерстві з Польщею і німецькому співкаваленні в Центрально-Східній Європі. Така зорієнтованість, на його думку, є тим, на що вистачить Німеччини. Це, як він вважає, не так вже багато, але і немало.

Цю зосередженість Німеччини на Польщі та інших країнах Центральної Європи підтверджують конкретні економічні показники. Вже сьогодні доля ФРН в оборотах Польщі складає

30% в той час, коли частка Польщі в закордонних оборотах ФРН лише 1,2%. І це при тому, що вже в 1995 р., оборот ФРН-Польща сягнув показника у 25,1 млрд. марок. Подібні тенденції спостерігаються у відносинах з ФРН інших центральноєвропейських країн.

Аналізуючи ситуацію у відносинах ФРН - Схід, Захід - Схід, багато аналітиків сходяться на тому, що значна різниця в рівні цивілізаційного розвитку країн ЄС та Центральної Європи, якщо брати до уваги той факт, що переговори про вступ в ЄС Іспанії та Португалії продовжувалися вісім років, не дає можливості передбачити наслідок довготривалих переговорів з ними. Передбачити наслідки важко, тим більше, що трансформаційні процеси не дали сподіваних результатів, не дивлячись на значно безпосередні іноземні інвестиції в ці країни. Низькою продовжує залишатися їх конкурентоздатність, наявна суспільна диференціація як економічного, так соціокультурного й ідеологічного характеру. До того ж висока закордонна заборгованість і нестача прямих іноземних інвестицій звужують, простір для соціально-економічного маневру, не дивлячись на досить значні надходження валюти. Новий приватний сектор, як правило, творять дрібні підприємства. Приватизація ж багатьох великих підприємств, яким переживають кризу, майже повсюдно сповільнилася. Все це відбувається в умовах, коли в Польщу, Угорщину, Чехію надійшли 75% всіх західних інвестицій, які були призначені для Центральної та Східної Європи. Тим часом борг Польщі сягнув суми 44,5 млрд. дол., Угорщини - 32,5 млрд. дол., Чехії - 14,3 млрд. дол. Вже в цьому році для обслуговування зовнішнього боргу Польщі змушена буде витратити 400 млн. дол. Не можна не вказати на ще одну обставину. Для всіх країн Центральної Європи характерним є негативний платіжний баланс, причиною якого стало від'ємне сальдо торговельного балансу та виплати по кредитах, отриманих за кордоном. Ряд аналітиків звертає увагу на те, що різке посилення майнової диференціації населення посткомуністичних країн може привести до загострення соціальних конфліктів та дестабілізації всього суспільного ладу.

Сьогодні з досить високим рівнем вірогідності можна говорити про те, що ці тенденції справляють вплив як на інтеграційні процеси в цілому, так і на перспективи вступу країн Центральної Європи в інтеграційні структури Європейської Спільноти. Без врахування цієї обставини об'єктивний аналіз процесів у сучасній Європі не може бути всебічним і повним.

ЛІТЕРАТУРА

- Aleksandrowa O. Niemcy-Polska-Ukraina-Rosja // Przegląd Zachodni. - 1993. - N 1.
 Bariery na drodze Polski do EWG. - Warszawa, 1992.
 Baring A. Deutschland? Abschied von unseren Wunschwelten. - DVA, 1997.
 Czubinski A. Doświadczenia i wnioski na przyszłość // Przegląd Zachodni. - 1994. - Nr. 3.
 Dauderstāt M. Cesta strednej Europy z postkomunistického tunela do evropskej hmly. - Bratislava, 1996.
 Nakłady na rozšíření EU na Východ se precizují. - Bratislava, 1996.
 Polska w Europie na przełomie wieków. - Warszawa, 1997.
 Setters R. Euridska unia pred novymi ulohami. - Bratislava, 1996.
 The Slovak path of transition - to democracy. - Bratislava, 1994.
 Slovensko 1996. - Bratislava, 1997.
 Tomala M. Polityka zagraniczna zjednoczonych Niemiec // Studia i Materiały PISM. - 1994. - Nr. 75.
 Vogel H. Integracja czy dezintegracja - europejski dylemat // Przegląd Zachodni. - 1993. - Nr. 1.
 Werner A. O potędze REN i naczej // Rocznik Polsko-Niemiecki. - 1995. - Nr. 4.

Владислав Струтинський
м. Чернівці

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ В КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ (на прикладі Польщі та України)

Восени 1997 р. у Польщі, а навесні 1998 р. в Україні відбулися вибори парламентські вибори. Багатопартійна система посткомуністичних держав знову проходила випробування на політостійкість, а діяльність партій, Сейму, Верховної Ради - на демократичність, патріотизм, дійсну відданість своїм народам, їх інтересам.

Аналіз проблеми розвитку парламентаризму саме у Польщі та Україні обраний нами не випадково. Долі польського та українського народів багато в чому подібні. Їх історія, трагічна і героїчна, тісно переплітається. На її перебіг значний вплив здійснювали і здійснюють зовнішньополітичні чинники, зокрема, геополітичні інтереси великих держав. До речі, протягом віків вони

ефективно використовували на свою користь незгоди, чвари поміж національними правлячими елітами та можновладцями Польщі України.

Окрім того, саме в соціалістичній Польщі дев'ять років тому відбулась важлива для всіх країн соціалістичної співдружності подія, яка увійшла в історію як "Круглий стіл" 1989 року. Довготривалі та складні переговори між правлячою Польською Об'єднаною Робітничою Партією (ПОРП) та опозицією, як уособлювали, в першу чергу, лідери профоб'єднань "Солідарність", їх радники-інтелектуали та політичні кола середовища інтелігенції, що підтримали робітничий рух 80-х років, завершилися прийняттям спільної компромісної угоди. Вона фактично вперше узаконила відновлення реальної багатопартійної системи в одній з провідних країн радянського блоку. З результатами "Круглого столу" ПОРП втрачала право на монополію керівництва польським суспільством, формування уряду, абсолютне домінування в парламенті (Сејми). Україна отримала можливість до побудови дійсно демократичної держави після проголошення незалежності і визнання цього більшістю країн світу - це початок 90-х рр.

Чи усвідомили польське та українське суспільства, що починаючи з кінця 80-х рр., вони знаходяться у фазі всеохоплюючого (економічного, правового, світоглядного, соціального) трансформаційного процесу? Що цей процес не тільки внутрішньою справою Польщі і України, свого роду одноактовим дійством, яке автоматично і негайно відітінить дещо до так званого "демократичного раку" (як це уявлялось пересічному громадянину держав з тоталітарною формою політичного режиму)? Не в меншій, якщо не в більшій мірі він (процес) має зовнішньополітичне значення. Саме від того, як законодавча та виконавча влада зможуть ефективно розробляти та впроваджувати реформи, формувати дієве правове поле, залежатиме і міжнародний престиж країн, що, у свою чергу, сприятимиме або гальмуватимиме їх інтегрування в європейські економічні та політичні структури.

Ми усвідомлюємо, що намагання осмислити проблематику розвитку парламентаризму у посткомуністичних країнах на прикладі Польщі та України повинно бути досить виваженим, враховувати відмінності стартових передумов цього процесу, що складалася протягом віків (наявність реальнодіючої держави, парламентських традицій, рівня державницької ментальності

аселення тощо). Але з іншого боку, співставлення дає можливість більш рельєфно помітити негативні і позитивні моменти становлення демократичної системи європейського зразку та її складової - парламентаризму, виявити їх корені, запропонувати конкретні кроки до нейтралізації одних і розвитку інших. Це, безумовно, завдання більш широкого і поглибленого дослідження.

Тому не претендуючи на всеосяжність і безпомилковість висловлювань, дозволимо собі висловити деякі судження із запропонованої проблеми.

І. Починаючи з 1989 р. в Польщі, а далі і в інших країнах колишньої соціалістичної співдружності, відбуваються процеси, які активно спрямовані на творення суспільного устрою, який повинен був би сприяти ліквідації цивілізаційної відсталості, що історично склалася, формуванню громадянського суспільства і, у підсумку, зміцненню позицій цих держав у світовому і європейському співтоваристві.

Характерними рисами перемін, що відбуваються у польському та українському суспільствах, є намагання сформувати дієві, побудовані дійсно на демократичних засадах багатопартійні системи. Вони, в ідеалі, повинні були би творити ефективно функціонуючий, справедливий, патріотичний парламент, який був би позбавлений безкомпромісного протистояння, назвемо умовно, між "червоними" і "білими". У Польщі це, наприклад, прибічники старої соціалістичної ПНР і ті, хто виводить себе із "Солідарності".

Україні справа виглядає значно складніше. Інтер'єрнополітичний поділ суспільства доповнюється ще й рівнішньополітичним: на тих, хто бажає реанімації Радянського Союзу та на тих, хто прагне побудови дійсно суверенної, двооправної, демократичної України.

Чи може об'єктивний дослідник засвідчити, що у посткомуністичних Польщі та Україні молодий парламентаризм, використовуючи досвід європейських демократій (позитивний та негативний), враховуючи "досягнення" виборчої системи тоталітарних часів, хоче запропонувати цивілізаційно нові, оригінальні, більш прогресивні форми? На жаль, з усією впевненістю сказати так ми не можемо. Чому?

На нашу думку, тут криються причини як суб'єктивного, так і об'єктивного характеру. Порівняльний аналіз процесу формування громадянського суспільства, розвитку парламентаризму в країнах західної Європи з країнами колишньої соціалістичної співдружності, в тому числі і з Польщею, а також і з країнами СНД,

конкретно Україною, не дає нам підстав говорити про мудре активне запозичення політичними елітами саме позитивної досвіду функціонування парламентських систем у країнах Заходу, а також врахування негативних факторів, що перешкоджали розвитку. На жаль, політичні еліти посткомуністичних держав першу чергу перейняли від реально функціонуючих демократій Заходу вигідні для себе принципи, методи, символи. Вони, в значній мірі, використовуються у вузькопартійних, корпоративних, а не загальнодержавних інтересах. В чому ж причина?

Еволюційний розвиток західних демократій поступово, без догматизації соціальних потрясіння, створив парламентську систему. Він сприяв формуванню правового поля, яке задовольняє більшість населення, створив відносно надійний та ефективний функціонуючий народно-господарський механізм, забезпечив значні політичні свободи громадянам, дієвість багатопартійної системи. Утворилося в цілому законопослушне суспільство. Більшість населення не тільки зацікавлена в політичній та економічній стабільності своєї держави, але, і це дуже важливо, розуміє, які кроки можуть призвести до її дестабілізації, намагається цього не допускати.

В свою чергу, політичні еліти, партії, накопичуючи досвід міжпартійної боротьби, спираючись на економіку, що динамічно розвивається, законопослушний електорат, керуючись Конституцією і розробленими на її основі законами, намагаються не порушувати "правил політичної гри", яким вірить більшість виборців. У цих умовах парламентаризм, з його важливою складовою частиною - багатопартійністю, має широке поле діяльності. Політичні партії не ставлять собі за мету розколоту суспільство на два ворогуючі табори - "червоних" і "білих". Вони повинні також враховувати і можливу реакцію своїх зовнішніх політичних партнерів.

Проте, наші докази не повинні справити враження, що ми ідеалізуємо сучасні "західні демократії". Але час дійсно відшліфував "культуру маніпулювання" (впровадити такий термін електоратом з боку політичних еліт, партій. До того ж досягнення мети - перемоги в парламентських виборах - вони мають широкий і головне більш ефективний арсенал можливостей економічних, політичних, правових, інформаційних важелів.

Дієва багатопартійна система передбачає наявність конструктивної опозиції, уряді держав - тінювих кабінетів, які готові перейняти, а не захопити владу. Це забезпечує правонаступництво

стратегічному розвитку країни, виключає загальнодержавні соціальні потрясіння дестабілізуючого характеру, гарантує безпеку інтересів іноземних партнерів. В сучасних умовах ми не бачимо радикальних відмінностей у програмах протилежних партійно-політичних угруповань, наприклад "лівих" і "правих". Навіть комуністи не закликають до соціалістичних революцій, збройних повстань, встановлення диктатури пролетаріату, "експропріації всіх експропріаторів". Така ситуація не веде до розколу суспільства, навпаки, в певній мірі об'єднує його. Вона прогнозована і зрозуміла для всього Європейського співтовариства.

II. Аналізуючи становлення демократичного суспільства в Польщі та Україні і парламентаризму, як його важливої складової частини, ми відзначаємо явища, які не мали місця в країнах Заходу. Це повинні враховувати нові політичні еліти у посткомуністичних державах, які стоять на дійсно демократичних позиціях. Що нається на увазі?

По-перше, суспільному розвитку країн Центральної та Східної Європи, а також Радянського Союзу в останні, відповідно, 5 та 80 років, властиві були радикальні перетворення, потрясіння, що вплинули саме на зміну ставлення людей до діяльності партій, виборчого процесу, парламентаризму як явища взагалі. У СРСР, в тому числі і в Україні, домінувала КПРС. У Польщі та інших країнах соціалістичної співдружності окрім марксистсько-ленінських партій формально діяли й інші партії. Проте, вони слухняно виконували стратегічну програму, розроблену правлячими комуністичними партіями. Така ситуація сформувала і відповідну ментальність середнього виборця країн цього регіону. Як наслідок, досить передбачене ставлення частини електорату до сучасних реформ, розвитку багатопартійності, парламентаризму.

По-друге, населення колишніх соціалістичних країн отримало можливість на практиці порівняти і відчутти позитивні і негативні явища у розвитку капіталістичних і соціалістичних систем. Звернення до капіталізму виявилось не таким як марилося, а скоріше болісним, особливо в економічному та соціальному аспектах. Це призвело до певного поділу суспільства: на тих, хто в змозі, а в ряді випадків і не бажає зрозуміти змісту перемін і радне повернення до ніби соціалізму, і тих, хто готовий все перебороти і йти вперед, змінюючи своє життя і, відповідно, суспільне середовище в якому живе. Ось на цих поділах яскраво намагаються будувати свою стратегічну поведінку нові політичні еліти у посткомуністичних суспільствах.

Весь цей комплекс проблем дає нам підстави дійти висновку про існування трьох рівнів у розвитку парламентаризму на Європейському континенті.

Перший рівень - це парламентські системи, що сформувалися у країнах Західної Європи. Вони характеризуються відносно досконалими формами і методами функціонування.

Другий рівень формується в європейських країнах колишньої соціалістичної співдружності, де парламентські традиції відроджуються. Тут парламентаризм піддається як значним випробуванням, так і деформаціям. Тиск з боку посткомуністичних політичних сил (партій, рухів) та їх електорату досить сильний. Зв'язку з цим опоненти з табору молодих демократичних суспільств реформаторських позицій і враховувати ментальність виборців економічні труднощі тощо. Це впливає на їх програми, в які з'являються популістські положення, подібні до фразеології партій лівої орієнтації, профспілок. Але тут суспільство, маючи певні досвід функціонування багатопартійних систем, досить оперативні орієнтується в дійсних позиціях партій і не дозволяє використовувати себе у передвиборчих баталіях на примітивному рівні. Така ситуація є характерною для Польщі.

Третій рівень формується в групі країн, де парламентаризм тільки народжується. Це країни СНД, в тому числі й Україна. Не жаль, вже у своєму зародку він (парламентаризм) в значній мірі деформований. Як ми зауважували, саме в цих країнах представники старої номенклатури, нова політична еліта, регіональні клани використовують у своїх вузькоєгоїстичних інтересах принципи демократії, а не розвивають її. Перевагу демократичних методів досягнення влади, ще й до того законодавчо забезпечені, зрозумілі і корумповані елементи в державних структурах всіх рівнів, і верхівка мафіозних угруповань.

Тому небезпечним для країн другого і, особливо, третього рівнів є механічне впровадження принципів парламентаризму західноєвропейського зразку. Громадсько-політичні сили, які дійсно бажають здійснити демократичні перетворення, повинні обов'язково враховувати можливе загострення економічних проблем в перехідний період, соціалістичну ментальність, що притаманна значній частині населення, рівень політичної та правової культури суспільства, відсутність сталих демократичних традицій, сильних, дієздатних партій нового спрямування водночас, наявність оперативного "реформованих", з розгалуженою

ережею первинних партійних організацій, досвідом діяльності, фінансовим забезпеченням посткомуністичних партій. В іншому випадку, прихід до влади в колишніх соціалістичних країнах (хоча і тимчасово) політичних сил, що проповідують старі методи господарювання, чи навіть представників тіньового бізнесу, корумпованих держaparатчиків є справою часу. Дещо подібне ми спостерігаємо на політичному небосхилі сучасної України. Через неві (1998 р.) вибори до Верховної Ради засвідчили езпринципність у виборі методів боротьби за депутатський андат. У кінцевому підсумку можна констатувати деяке полівиння овообраного складу депутатського корпусу. 24,65% виборців ддали свої голоси за комуністів, 8,55% - за виборчий блок оціалістичної та Селянської партії України, 4,04% - за огресивну соціалістичну партію України. Загалом це понад 38%. айже 30% депутатів є представниками комерційних структур, 0% - регіональної політико-економічної еліти (голови місцевих ад, директори підприємств тощо), а 27,8% - це народні депутати, брані на новий строк.

Але чому це повинно викликати занепокоєння? Адже зміна артіи чи партійних коаліцій при владі і є однією з характерних знак функціонування парламентської системи, багатопартійності. проте, дійсність вносить суттєві корективи в цей процес. пробуюмо обґрунтувати наше припущення-пересторогу на екількох прикладах.

У постсоціалістичних державах, зокрема у Польщі та в Україні, на відміну від Заходу), відбувся специфічний поділ суспільства на табори. На жаль, критеріями цього поділу є поки що не тавлення до загальнолюдських цінностей, прогресивних ідей, мисту реформ, що запроваджуються, до Польщі і, особливо України, як молодих, незалежних європейських держав. Можна аствова погодитися з публіцистом Здзіславом Петросікем, який аважає, що відбувається черговий, але вже внутрішній розділ ольщі (wewnetrzny rozbiór Polski) - "...послідичарствоувий умовно) і покомуністичний (умовно)". Ось це небезпечно.

У таких політичних умовах зникає об'єктивна правда. Не еруться до уваги документи, статистика, точки зору експертів, удів, прокуратури і т.п. Наприклад, публічні звинувачення, ов'язані із сплатою податків Л.Валенсою (колишній лідер Соціалдарності), экс-президент Польщі чи "справою" Ю.Олексі колишній прем'єр-міністр уряду вже постсоціалістичної Польщі, лідер польської соціал-демократії, що був звинувачений у

шпигунстві на користь Росії), або ситуація навколо Гданської верфі, вугледобувної промисловості використовуються правлячою політичними елітами не для пошуку істини, а підпорядковуються інтересам партії, партійних коаліцій і економічних кланів. Щоб подібне маємо і в Україні, коли звинувачення у корупції колишнього прем'єр-міністра П.Лазаренка (нині лідера партії "Громада") в будівництві палацу "Україна" залишаються тільки на рівні кулуарно-політичних інтриг і сенсаційних повідомлень у пресі. У цих та інших випадках ми бачимо відсутність єдиного безпристрасного судді - закон. Збільшується кількість проявів вже неприкритої фальсифікації судів політичних подій, відкритого обману громадськості. небезпечний є те, що подібна методика стає складовою частиною діяльності державних структур, політичних партій. За свідченням соціологів, вже неможливо навіть оцінити дійсний стан, наприклад, польської економіки. Чи вона розвивалася динамічно, як стверджували напередодні виборів у Польщі представники правлячої коаліції (ліві), чи наближалася до катастрофи, як про це заявляли політики з Акції Вибірчої Солідарності (AWS).

Те ж прослідковується і в Україні, лише у більш насиченій популістською фразеологією формі. Вже у новообраній Верховній Раді лідер Прогресивної соціалістичної партії України Наталія Вітренко без будь-якого обґрунтування наголошує на тому, що саме "розроблений західними фахівцями сценарій знищення України" як конкурента і його впровадження керівництвом України дали свої закономірні (розумні - негативні - В.С.) результати". Постійний пропагандистський тиск на потенційного виборця з боку багаточисельних партій, коаліцій, програм яких насичені конструктивними, дієвими пропозиціями, а декларативними популістськими лозунгами, породжує невіру до парламентаризму, як важливої складової демократичної системи і, у підсумку, до самої демократії. В таких умовах не важко досягти поділу суспільства на декілька ворогуючих таборів. Ну, а далі, ... сценарії вже апробовувались упродовж останніх 80-ти років неодноразово. Чи такого шляху до демократичного, громадянського суспільства ми бажаємо? А, можливо, це свідомі дії частини політичної еліти, яка намагається підтримувати у суспільстві стан постійної напруги. Чим можна пояснити, наприклад, безперестанне гальмування частинною Сейму, Верховної Ради, певними державними структурами, деякими представниками політичних партій профспілок процесу реформування величезних промислових конгломератів - об'єднань шахт, металургійних комбінатів, тієї ж Гданської судноверфі. Вони є досить обтяжливими для державного бюджету, відповідно і для всього суспільства. Застарілі технології, обладнання, що вичерпало свої ресурси, не дають можливості випустити сучасну, конкурентноздатну продукцію. Але це з економічної точки зору. З політичної ж - тут працює велика кількість організованого робітничого класу, що втратив своє елітне становище саме в середовищі робітників, яке мав за часів соціалізму. Тому він легко піддається закликам популістського характеру і є досить агресивним. Як спокусливо для частини політиків, керуючись перш за все груповими і своїми особистими інтересами, весь час тримати його в напрузі і залежності від робітної плати, що закладається у держбюджет, можливого закриття підприємств, а отже і масових звільнень тощо.

Безумовно, виборці такого типу дивляться на своє місце в суспільстві виключно з точки зору власної перспективи. Для них, наприклад, проблема входження Польщі до НАТО чи інтегрування України в Європу є чужою, не актуальною. До речі, така ситуація відносно частини політиків як "лівих" так і "правих" орієнтації. Про це свідчать і багаточисельні аналітичні огляди політологів, виступи політиків, кореспонденції в провідних газетах та журналах. Зокрема, Вацлав Вільчинський у статті "Соціалістичний націоналізм" зауважує, що AWS активно використовувала складну економічну ситуацію з Гданською судноверф'ю для підняття своєї популярності. Напевне можна погодитися з позицією Габальцеровича і Т.Мазовецького, лідерів Унії Вольнощів (UW), у своїх виступах на економічному форумі UW зауважували, що вони повинні переконати виборців у помилковості пропозицій "Солідарності" щодо методів реформування народного господарства. Впровадження цих пропозицій у життя означає перенесення польської економіки до жорстко централізованих моделей господарювання. "Солідарність" хоче захистити тільки 400 державних підприємств, пропонуючи Польщі польський або румунський шлях розвитку". Має сенс проф. Енук-Ліпінський з Інституту політичних досліджень ПАН, коли зауважує, що AWS у перспективі може стати дзеркальним ображенням правлячої нині соціал-демократії, тільки з правої сторони.

Ще гірша ситуація у вугільній промисловості України. Чи означає влада, новообрана Верховна Рада дуже схильовані до шахтарів і намагаються здійснити ефективні, невідкладні і,

в той же час, реальні заходи, спрямовані на реструктуризацію вугільної галузі? На жаль, ні. Народні обранці констатують трагічну ситуацію, але не вносять конструктивних пропозицій, щоб не розхолоджувати "революційно" налаштованих шахтарів. Це особливо чітко прослідковується у виступах народних депутатів лівої більшості. До того ж, 4 червня 1998 р. Верховна Рада прийняла популістське рішення про негайне 100-відсоткове фінансування вугільної галузі за рахунок вже діючого бюджету 1998 р. Чи це не свідчить про інфляцію законодавчої влади? Саме ця інфляція є одним з визначальних чинників кризи в українській економіці, політиці, соціальній сфері.

Як бачимо, боротьба за владу відсуває в діяльності більшості партій (як "лівих", так і "правих") на другий план справу побудови хоча і багатопартійного, з точки зору політичних уподобань, але дійсно демократичного, єдиного у своїм стратегічній русі суспільства. Чи не в цьому суттєва різниця між країнами другої, особливо, третього рівня розвитку парламентаризму та західними демократіями?

Непроста внутрішня ситуація також використовується частиною політичної лідерів, що відчувають свою тимчасовість. Вони, враховуючи ще не досить високу правову і політичну культуру суспільства із zdeформованим попередньою соціалістично-комуністично-радянською типом ставленням до парламентської демократії, намагаються досягти перш за все своїх і тільки своїх вузькопартійних (а у підсумку - особистих) цілей. Такого типу "політики" застосовують методи політичної боротьби, які засуджені цивілізованим світом. Це, наприклад, реанімація антисемітизму, крайнього, агресивного націоналізму, неонацизму. Дані явища особливо небезпечні для багатонаціональних країн Центральної та Східної Європи, в тому числі і для Польщі, України, в історії яких були єврейські погроми, криваві сутички поміж поляками і українцями. Досить тривожним сигналом стали події у Криму напередодні виборів до Верховної Ради. Комуś дуже хотіло дестабілізувати внутрішньополітичну ситуацію в Україні розігравши кримсько-татарську карту.

Відзначені вище негативні тенденції розвитку сучасного польського, так і українського суспільств, на нашу думку, є досить небезпечними. При певних внутрішньо- і зовнішньополітичних ситуаціях вони дійсно можуть привести до розколу суспільства, ворожого угруповання ще й за національною ознакою. Небезпека полягає у тому, що названі негативи притаманні не тільки Польщі

та Україні. У тій чи іншій мірі ці тенденції ми прослідковуємо і в розвитку політичних систем практично всіх країн, які виходили до соціалістичної спадковості чи сформувалися на території колишнього Радянського Союзу.

III. Чи можемо ми прийти до висновків, що у посткомуністичних країнах становлення громадянського суспільства, розвиток парламентаризму на демократичних принципах практично неможливі? Що попередня ідеологія змінила особистість вже безповоротно? Напевне ні.

Досліджуваній матеріал дає нам підстави констатувати, що парламентаризм у Польщі 90-х років у цілому тяжіє до західноєвропейського типу. Україна ж перебуває в активному пошуку, яку модель обрати. На жаль, цей пошук дуже затягнувся.

Практика засвідчує, що саме еволюційний шлях формує дійсно демократичне суспільство. Ще на початку 1992 р. поляки були, напевно, найбільш песимістично настроєним посткомуністичним суспільством. Більше половини (58%) польського суспільства вважало, що ситуація в країні розвивається в хибному напрямку. Водночас подібної думки щодо своїх країн тримувалися тільки 13% албанців, 20% естонців і болгар, 24% литовців, 37% румунів, 38% чехів і словаків, 47% мадяр.

Такий низький рівень оптимізму можна пов'язати з тим фактом, що для пересічного поляка політична свобода не стала достатньою компенсацією за падіння життєвого рівня, яке тривало практично з 1980 р. Проте вже під кінець 1992 р. майже 52% респондентів визнало, що демократія є найбільш ефективною формою розвитку держави. Це підтвердили і треті вільні вибори, які відбулися у Польщі у вересні 1997 р. Вони засвідчили, що поляки все-таки віддали перевагу політичним силам, не пов'язаним з комуністичним минулим. Хоча Союз Лівиці Демократичної і більшість кількості своїх прибічників у порівнянні з минулими виборами, набравши близько 27 % голосів. Акція Виборах солідарність все ж випередила суперника, отримавши біля 33 %. Вона ж в коаліції з правоцентристською партією Л. Бальцеровіча формувала уряд на чолі з проф. Ежи Бузкем.

Саме відсутність революційних потреб, руйнівних, незадовільних, у ряді випадків свідомо інспірованих страйків, приязні формуванню у суспільстві типу польського такого народно-господарського комплексу, що динамічно розвивається, ефективною багатопартійної системи, де діяльність політичних партій і коаліцій буде носити не конфронтаційний, а конструктивний

характер. Такий стан речей творить толерантну спільноту, не поділену на ворогуючі табори. Це є особливо актуальним для посткомуністичних держав. Незважаючи на досить складну внутрішньополітичну передвиборну ситуацію у Польщі, ми повинні зауважити, що у населення поступово формується розуміння необхідності політичної стабільності для поступального розвитку суспільства, в тому числі і через ефективно діючу парламентську систему.

Багаточисельні матеріали соціологічних досліджень свідчать, що пересічний поляк видає все більшу перевагу політикам і партіям, позиції яких досить прогнозовані, а програми конкретні, прагматично-реформаторського характеру. Наприклад, такі провідні польські політики, як А. Квасневський, Я. Куронь, Т. Мазовецький, Л. Бальцеровіч, Б. Геремек, Л. Міллер упродовж останніх 4-5 років постійно потрапляють у десятку найбільш популярних діячів країни. Вони представляють різні політичні угруповання, але в своїх державницьких діях значною мірою схожі і прогнозовані.

Досить категорично щодо деструктивності в діяльності партій висловлюються і більшість представників великого польського бізнесу. Наприклад, президент правління Експоду СА Вітольд Зарска відверто заявив кореспонденту журналу "Wprost": "Члени найбільших фінансово-промислових організацій, зокрема, Рада Польського бізнесу, Business Centre Club, Конфедерація польських працевлаштувачів прийняли рішення про підтримку тільки тих політиків, які підпишуться під нашою економічною програмою. (...) Керівники політичних партій повинні відповідати на наші питання, а не цитувати фрагменти своїх програм, які можна змінювати з дня на день".

Таким чином, поступальний розвиток народногосподарського комплексу Польщі, зміцнення національного бізнесу, зростання впевненості основної маси населення у стратегічній ефективності реформ, у тому, що вони корисні для абсолютної більшості громадян, створює економічні умови формування парламентської системи з прогнозованою діяльністю політичних партій та угруповань. Польське суспільство бажає стабілізації та спокою. "Тепер воно вже має що втрачати" - стверджує соціолог Е. Внук-Ліпінський. Що населення бажає стабільності у розвитку суспільства, засвідчує і референдум 25.05.97 р. по новій Конституції, яка була нарешті прийнята на спільному засіданні Сенату і Сейму у квітні 1997 р. Більшість поляків, учасники

референдуму (56,8%), висловились за Конституцію III Речі Посполитої. Це позитивні фактори.

Дещо інша ситуація склалася в Україні. Дійсно, на виборах найбільшу кількість голосів набрали комуністи. Згідно апробованих принципів європейської демократії можливе формування уряду широкої (великої) коаліції на чолі з комуністами. Але ж в країні відсутні Закони про Кабінет Міністрів та політичні партії, нероформоване адміністративне законодавство тощо. Як в таких умовах може бути забезпечене правове регулювання проблеми, пов'язаної з творенням і діяльністю коаліційного уряду? Це з одного боку. А з іншого - чи буде прокомуністичний уряд до кінця захищати інтереси самої суверенної Української держави? У своєму виступі 5 червня 1998 р. народний депутат України, лідер комуністів Петро Симоненко чітко вказав, що його партія "... не проти національної ідеї... Але для комуністів такою життєво спрочною ідеєю, провідною зорею є справжнє народолюбство у формі рад, соціалістичний спосіб виробництва на основі загальнонародної власності, дружба і пролетарський інтернаціоналізм, вищим проявом якого має бути добровільний союз рівноправних братніх, незалежних, суверенних держав".

Прогресивна частина політичної еліти, як "правої", так і "лівої" орієнтації, повинна враховувати можливі негативні наслідки такого стану речей. Дійсно, громадянське суспільство у посткомуністичних країнах ще тільки формується. Цей процес відбувається у досить специфічних, ніким не апробованих умовах - переходу від соціалізму радянської моделі до постіндустріального суспільства кінця XX-го століття. Намагання політичних еліт некріпично (а в деяких випадках можливо свідомо) використовувати у своїй діяльності принципи взаємовідносин, що були притаманні партіям, державницьким інституціям кінця XIX - поч. XX ст., можуть принести значну шкоду суспільству в цілому і парламентаризму зокрема. Це пересторога не тільки для Польщі та України, але й для Європейського співтовариства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Виступи кандидатів на посаду Голови Верховної Ради України // Голос України. - 1998. - 2, 5, 6, 9, 10, 12 червня.
2. Мостовая Ю. Бессилие // Зеркало недели. - 1998. - 8 апр.
3. Погорелова И. Преемственность // Зеркало недели. - 1997. - 19-24 апр.

4. Список народних депутатів України, обраних 29 березня 1998 р. у багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі та в одно-мандатних виборчих округах // Голос України. - 1998. - 18 квітня.

5. У центральній виборчій комісії // Голос України. - 1998. - 8 квітня

6. Cielemecki M. Grupa "Wieliczka" // Wprost. - 1997. - 20 kw.

7. Cegielki zamiast kamieni // Wprost. - 1997. - 6 kw.

8. Gołata K. Dekalog Balcerowicza/Forum gospodarczy Unii Wolności // Wprost. - 1997. - 13 kw.

9. Gołata K. Glas kapitału // Wprost. - 1997. - 4 maja.

10. Kot W. Hańba domowa // Wprost. - 1997. - 9 marca.

11. Łuczak M. Niebezpieczne związki // Wprost. - 1998. - 7 czerwca.

12. Maciej D. Prawica kontra prawica / Kto jest kim w AWS? // Wprost. - 1997. - 13 kw.

13. Mazur B. Trafny wybór? / III Kongres Unii Wolności // Wprost. - 1997. - 2 lut.

14. Mazur B. Trzecia siła // Wprost. - 1997. - 4 maja.

15. Mazur B. Kołędowanie prawicy // Wprost. - 1997. - 19 st.

16. Mazur B. Gwiazda sceny // Wprost. - 1998. - 31 maja.

17. Mistewicz E. Ostatnie przetasowanie / Scena polityczna '94 // Wprost. - 1994. - 15 maja.

18. Niesiełowski S. Bolszewicy '98 // Wprost. - 1998. - 17 maja.

19. Na pochylni // Polityka. - 1997. - 29 marca.

20. Pietrasik Z. Wewnętrzny rozbiór Polski // Polityka. - 1996. - N 52.

21. Paradowska J. Powtórne narodziny / Nowa ustawa o partiach politycznych // Polityka. - 1997. - 19 kw.

22. Roszkowski W. Polska // Europa Środkowo-Wschodnia 1992. Rocznik II. - Warszawa: ISP PAN. 1994.

23. Skarżyńska K. Ofiary i obserwatory / Stocznia Gdańska: psychologia konfliktu // Polityka. - 1997. - 5 kw.

24. Wileczyński W. Socialistyczny nacjonalizm // Wprost. - 1997. - 27 kw.

25. Wybór biznesu / Kogo popra polscy przedsiębiorcy? // Wprost. - 1997. - 20 kw.

26. Władysław W. Władza na prawo // Polityka. - 1997. - 27 wrz.

Володимир Фісанов
м. Чернівці

“ЄВРАЗІЙСЬКІ ГОЙДАЛКИ” ЯК ГЕОПОЛІТИЧНИЙ ВИБІР РОСІЇ ? (Концептуальні підходи і можливі рішення)

Адже ніщо так не шкодить державі,
якщо хитрі сходять за мудрих.

Ф. Бекон

Есе про те, чого мають остерігатися московський Портос і київський Фігаро на геостратегічних просторах Євразії і що у цій ситуації спантеличує дядечку Сема, котрий буває з'являється на сцені у шахах то миротворця (рідше у ролі засмученого Мінотавра) або ж, принаймні, в образі такого собі геополітичного Калитки

Ситуація, в якій опинилася Росія після розпаду Радянського Союзу з точки зору її багатовікової імперської “геополітичної практики”, є вкрай незвичною. Нею втрачені усі “зовнішні території” - геополітичне передпілля у Центральній та Східній Європі, а також частина внутрішніх - до яких відносяться деякі республіки колишнього Радянського Союзу. За таких умов Росія розгубила майже всі атрибути великої держави, притаманні їй ще з XIX ст. Кардинальні зміни кінця 80-х - початку 90-х рр. завдали поразки, так би мовити, **геополітичній нерухомості імперії**. Дійсно, Радянський Союз брежньовської доби мало чим відрізнявся від Російської імперії, скажімо, 1880 р.

Не дивно, що залишаючись тоді геополітично домінуючою силою в Євразії, Росія виступила на початку XX ст. ініціатором **обох Гаазьких конференцій з проблем роззброєння** (1899 та 1907 рр.). Вона на той час була самодостатньою у власній “євразійській колісці” і проблема подальшого розширення практично не виникала. Щоправда, одне найважливіше питання, як тоді вважалося, було для імперії не вирішене - це проблема проток.

Проте, повернемося до сьогодення. На межі тисячоліть світ опинився у ситуації нового геополітичного перерозподілу. Відомо, що у перехідні епохи **правила гри встановлюються достатньо довго (до 15-20 років)**, причому, будучи нестабільними, вони досить часто є предметом не тільки

дипломатичного торгу, а спричиняють регіональну нестабільність і воєнні конфлікти. Зараз наступив саме такий момент міжнародних відносин. Мета цього виступу полягає у тому, щоб оцінити місце Росії у новому геополітичному контексті, показавши, хоча б пунктиром, її можливі ролі на євразійському континенті.

Зникнення такого світового центру сили, яким був Радянський Союз впродовж повоєнної доби, принесло чималі політичні дивіденди, насамперед, Сполученим Штатам. Сьогодні у Вашингтоні розробляються різноманітні схеми геополітичного домінування у рамках становлення нового світового порядку. Побіжно зупинимось на них. Цікавою є схема, яку запропонував координатор Комітету НАТО до умов після "холодної війни" Айра Страус. Ситуацію на світовій арені до 1990 р. він уявив у вигляді "земляного горіха", де два центри сили - НАТО і Варшавський пакт - протистояли один одному. Страус запропонував схему так званої **уніполярності світу**, згідно з якою саме США перетворились би у ядро **нової геополітичної імперії**. Ставку у цій грі він робить на країни Європейського блоку, котрі є своєрідним стабільним "рах демосратіса", виконуючи при цьому функції піонерів вестернізації у дусі Фукуями. Включення, або не включення Росії до уніполяр є **найбільш пекучою проблемою нової системи**. На думку експерта, Східна Європа і Росія - це ті напрями політики (*the battlefields*), де Заходом буде втрачена або ж навпаки зміцніть впевненість у собі.

Бачення Страуса багато в чому схоже із висновками З.Бжезінського, зокрема з його проектом щодо нової американської геостратегії для приборкання "непокірної" Євразії. Пріоритетом для США повинно бути зміцнення **регіональних центрів сили**, якими для них на цих просторах будуть передусім Західна Європа (віль Франція-Німеччина), а на Далекому Сході - Китай та Японія - *жоден з котрих не має достатньої переваги над іншим*. Що ж до Росії, Бжезінський фактично планує створити по всьому периметру її кордонів оновлену буферну зону, пропонуючи політикам при цьому спиратися на "стрижневі" держави, а саме: Узбекистан, Азербайджан, Україну. Найкращим для Росії, на думку експерта, був би сценарій перетворення її на конфедерацію, принаймні, трьох держав - Євразійської Росії, Сибіру та Далекосхідної республіки. Такі плани, до речі, багато у чому нагадують проекти послаблення Росії Версальської доби. Як вважає Бжезінський, *"деценітралізована Росія була б не так схильна до імперської мобілізації"*.

Більш помірковану і зважену позицію займає інший відомий експерт американської зовнішньої політики Г.Кіссінджер. У прогнозах останнього, на відміну від Страуса і Бжезінського, перевага віддається **моделі багатопольного світу**. Кіссінджер вважає необхідним відродити для світу **необісмарклянську модель**, побудовану на системі союзів і домовленостей між різними центрами сили. Зрозуміло, що вона має бути модифікована і виходить із реалій сучасного світу. Спираючись на розгалужену сітку договорів між різними центрами сили, США, на його думку, підтримали б власний статус супердержави - *"першої серед рівних"*.

Запорукою успіху такого курсу стала б, зокрема, об'єднана Європа, яка подолавши "домашні негаразди", продовжила існування у ХХІ ст. у вигляді **великої держави**. З іншого боку, на *"спроможність Америки формувати події"* будуть надалі усе більше впливати Японія та Китай, стосунки з якими визначатимуть парадигму зовнішньополітичної стратегії Вашингтона на Далекому Сході.

Російська проблема розглядається Кіссінджером у контексті формування **трансатлантичної системи динамічної рівноваги**. Одне з першочергових завдань Вашингтона він вбачає у тому, щоб *"перетворити Росію у невід'ємну частку"* нової міжнародної системи. Розглядаючи Єльцина як найменше з лих для західної стратегії, Кіссінджер водночас зазначає, що російському керівництву не дозволять відновити попередню сферу російського впливу. Проте Кіссінджер, не втрачаючи надії на реформування Росії, підкреслює, що вона потребує скорше підтримки, ніж виключення.

Незважаючи на усю різноманітність моделей нової геостратегії, їм притаманна одна риса: експертами пропонується механізм підтримання американської першості у воєнно-політичній та економічній царині. Інакше кажучи, це своєрідний геополітичний "нульовий цикл" для США напередодні розбудови, як здається аналітикам, стабільної, гнучкої, **проамериканської системи Євразії**. За такими схемами "земляний горіх", мабуть, трансформувється у такий собі **геополітичний кіндер-сюрприз з американською іграшкою**.

У Росії подібні сценарії і хід міжнародних подій у дусі американської "Realpolitik" спонукають деякого до створення власних геополітичних іграшок для подальшої апробації у євразійській "пісочниці". Своєрідним виразом "бунту" проти Заходу є монографія Олександра Дугіна "Основи геополітики", де

викладені основні концепції "неосєвразійської школи". Особлива роль Росії визначається, на його думку, тим, що у майбутньому вона могла б стати "базою континентальної незалежності, автаркії і слугувати основою для повної континентальної інтеграції". Виграти таке глобальне протистояння з "атлантичною Америкою" можна лише уклавши "міцний антиатлантичний стратегічний союз з континентальними європейськими та азійськими державами". Таким чином, на його думку, була б створена *нова універсальна система протизаги мондіалізму* з американською, європейською і тихоокеанською геополітичними зонами. Середню Європу від атлантичної контролю США має звільнити стратегічна вісь Москва-Берлін. На Сході наріжним компонентом континентальної імперії "*багатьох імперій*" повинна бути "*вісь Москва-Токіо*". Таким чином, внаслідок подібних перетворень, Євразія стала б "*геополітично завершеною*", а атлантичну імперію Заходу це гранично послабило б, а можливо, і остаточно зруйнувало. Звичайно, що модель Дугіна нічого крім жорсткого протистояння між, скажімо, Європою і Штатами не пропонує. Крім того, він не бачить, а швидше не бажає помічати реального стану речей. Проте концептуальні побудови Дугіна є певною мірою негативною реакцією на окремі ідеї Бжезінського та Кіссінджера. До речі, останній теж висловлював побоювання щодо наслідків можливого згорання американської воєнно-політичної присутності в Європі. Відірвавшись від неї, Америка може перетворитись "*не тільки психологічно, але й географічно і геополітично в острів біля берегів Євразії*". Чи не ці страхи вміло використовує Дугін і чи не тут треба шукати один із потаємних стимулів написання його книги? Для деяких політиків у Москві таке бачення геополітичного майбутнього Росії є своєрідним допінгом і їх, образно кажучи, давно пора "зняти з голки".

Подібні прогнози і пошуки особливих шляхів геополітичного розвитку Росії робилися і раніше. Відомий теоретик традиційного євразійства П.Савицький змушений був ввести новий термін "Росія-Євразія", щоб відокремити саме поняття "Євразія" із більш широкого поняття "Євразійський континент", яким оперували, скажімо, геологи. Тим більше ніхто не знає, що таке "неосєвразійство" у кінці ХХ ст. - геологічне чи то геополітичне поняття. На думку сучасного американського вченого М.Бессіна намагання консервативних націоналістів, якими були євразійці, затвердити за Росією "*переважно географічний образ*" та "*усунути Європу та Азію з їхньої території*", не вдалися.

Зрозуміло, що Дугін, незважаючи на своє геополітичне "новаторство", суттєво не впливає на настрої російського істеблішменту. Серед російських експертів є достатньо серйозні аналітики, котрі *реалістично* оцінюють ситуацію. Вони вбачають в Росії потужну державу із власними інтересами та незалежною, виваженою позицією з кардинальних проблем світового розвитку та європейської безпеки. Центральним у їхньому баченні майбутньої архітектури міжнародних відносин є необхідність *підтримання системи багатополосного світу*. Серед таких назвемо директора Центру геополітичних досліджень Інституту Європи РАН Костянтина Сорокіна, а також професора МДІМО МЗС Російської Федерації Олексія Багатурова. Виступаючи за паритетність і рівноправність усіх провідних світових центрів, Сорокін, скажімо, висловлює сумніви та запитує, чому Європа має бути своєрідним геополітичним "гарніром" для Вашингтона, а не навпаки. А чи не є американський геополітичний триумф тимчасовим? Американці, мабуть, вийшли у своєму просуванні "*за кордони потенційно можливого*", нагадуючи безперспективні намагання СРСР проникнути в Африку чи то в Латинську Америку. Відкохування назад видається Сорокіну неминучим.

Олексій Багатуров, критикуючи уніполярну схему Страуса, пише, що однією з ключових в його концепції є тема стримування Росії. Вибір Страуса щодо Росії невеликий: вона має бути або лагідним партнером, або менш загрозливим суперником. Страус-політик у даному випадку переміг Страуса-дослідника. Адже він не позбувся спокуси дати гранично ясну рекомендацію своїй країні, "*своєму полюсу*" щодо енергійних дій з укріплення свого *світового лідерства* - робить слухний висновок Багатуров.

Складна ситуація, в якій опинилася Росія, поставила її перед вибором нової стратегії як відповіді на *геополітичний виклик Заходу*. Цьому сприяють також невизначеність у подальшому світовому розвитку, відсутність чітких політико-економічних орієнтирів разом із зростаючим тиском *ісламської хвилі* на Півдні і програвшою *конкуренцією* на Сході - із Китаєм та Японією. Нові геополітичні стратегії та ролі, що апробуються у російській політиці, досить різноманітні. Одна з них - це орієнтація на створення своєрідного союзу православних країн. Цікаво, що найбільш впливова сьогодні у Росії опозиційна сила - КПРФ Зюганова - активно використовує (хай на рівні зовнішньополітичної риторики) ідеї класичного російського консерватизму останньої третини ХІХ ст., передусім антизахідні, антиліберальний світогляд Костянтина Леонтєва.

Велику роль тут відіграла югославська криза, під час якої інтереси та теоретичні постулати старої партноменклатури у Москві багато в чому збігалися з політичними цілями і установками режиму Мілошевича. Так, скажімо, гасло збирання усіх "сербських" земель в одну державу не могло не знайти прихильників у Москві. Використовувався і традиційний фактор спільної російсько-сербської боротьби проти Оттоманської та Австро-Угорської імперій. А в сучасній політичній ситуації Сербія розглядалася як антизахідний форпост слов'янства на Балканах.

Визначимо цей напрям геостратегії як **православно-слов'янську орієнтацію у балканській політиці Росії**. Цей поворот спричинений, по-перше, планами просування НАТО у Центральну та Східну Європу. По-друге, протидією Заходу процесам реінтеграції пострадянського простору. По-третє, він мав і суто економічні причини, пов'язані із конфліктом навколо каспійської нафти. Суть його у тому, що транзит азербайджанської та казахстанської нафти мав проходити повз російську територію до турецького порту Джейхан на Середземному морі (щоправда сьогодні таку схему суттєво змінено). Проте, перспектива економічного та політичного витіснення Росії із Середньої Азії, Казахстану та Закавказзя є політичною реальністю. Відповіддю на такий виклик став, зокрема, проєкт прокладки нафтопроводу Бургас - Александруполіс по території Болгарії та Греції. Отже, партнерство із цими країнами набуває матеріальної вигоди та стратегічної значущості. У цьому контексті ідея православно-слов'янського союзу під егідою Росії набирає "нового дихання". Тим більше, що цілком сучасний та респектабельний вигляд надає їй модна концепція "конфлікту цивілізацій" С. Хантінгтона.

Цікаво, що прихильником такої ідеї виступив відомий вчений та суспільний діяч (син колись впливового радянського міністра закордонних справ) Анатолій Громико. Він виділяє серед стратегічних "азимутів" російської зовнішньої політики зокрема і такий: створення духовного Візантійського союзу країн православної віри - Росії, Болгарії, Югославії, Греції, Македонії, Кіпру. Проте, політична вага подібних проєктів незначна з огляду, перш за все, на реальний стан речей на Балканах. Після Боснійської війни США та їхні союзники по НАТО, відтіснили Росію з цього регіону, зробивши вплив офіційної Москви на стан справ тут далеко не вирішальним.

Звісно, ідея "слов'янського союзу", як і будь-яка інша, заслуговує на увагу. Проте можливі наслідки її втілення у життя

можуть бути зворотніми від тих, котрі очікуються. Чи не зажене тим самим Росія себе у своєрідну "цивілізаційну пастку"? Цивілізаційне самообмеження Росії, яке іноді пропонується, може означати спрямування її зовнішньої активності у політично нестабільний регіон, до того ж з невизначеними економічними перспективами. По-друге, це могло б призвести до геополітичного оточення "православно-слов'янського союзу" більш могутніми **цивілізаційними коаліціями**, котрі б перебували з ним у стані стратегічного суперництва або ж, скористаємось термінологією Хантінгтона, **цивілізаційною конфлікту**.

Достатньо актуальним у цьому контексті є запитання: *"Яким буде геополітичний вектор Росії щодо України найближчими десятиліттями?"* Зрозуміло, що Україна не в змозі (через різні "вагові" категорії) опинитися, скажімо, у ролі стратегічного суперництва з Росією. Проте, як показали події останніх років, захищаючи суверенітет і виступаючи за рівноправність сторін, Київ неодноразово політично розходився з Москвою. Прикладами є своєрідна **"геополітична фронда"** з питань розширення НАТО, постійний пошук альтернативних джерел сировини та газопостачання, проблема самоідентифікації національної православної церкви тощо. Зрозуміло, що російсько-українські відносини є одними з центральних для усього пострадянського простору.

Мені вже доводилося писати про те, що рівноправне, серйозне, обопільно вигідне співробітництво наших країн у будь-якій царині є ключем до об'єднаної Європи і запорукою стабільності у Східній Європі. Немає нічого гіршого, ніж втрачати можливості. *Можливо я буду виглядати старомодно й навіть консервативно, проте нагадаю лише одну думку Володимира Івановича Вернадського (до речі, одного з євразійців): "...Майбутнє не у російсько-українському розбраті, а у російсько-українському єднанні"*. Зрозуміло, що єднання це існуватиме не для відновлення нового імперства у будь-якому вигляді. Йдеться, перш за все, про єднання інтелекту, економіки, культурних надбавь обох країн. Якщо говорити відверто, то перед нашими народами виникло завдання взаємодієвідкриття та вивчення наново культур, історичного минулого, усієї сучасної суспільно-політичної мозаїки України та Росії. Звісно, українсько-російське співробітництво ні в якому разі не заперечує європейського вектору зовнішньої політики обох держав.

Таке співтовариство розвиватиметься лише і тільки тоді, коли сепаратизм буде не стільки подоланий, скільки "вилікуваний", перш за все, в Росії. Це станеться тоді, коли російська політика зможе ненавистницьки подолати, скажімо, *Кавказьке "крейдове коло"*.

Розвиток українсько-російських взаємин багато в чому залежатиме від вибору геополітичної точки відліку. Західні аналітики вибудовують схему просування на Схід, виходячи з власних міркувань. Вона приблизно така: Захід + Центральна Європа® Нев Європа (Україна)® Антизахід (Росія). Інакше кажучи, Україна виступає тут як своєрідний європейський "Далекий Схід". Зрозуміло, що така "схема-дія" породжує контрсхеми, викликає протидію враженої імперської свідомості, яскравим проявом якої є дугінська концепція. Російські неоконсерватори виходять у даному випадку з наступного: Росія®Малоросія®Захід. Причому в обох випадках Україна розглядається у першому випадку як важливий форпост Заходу проти Росії, у другому як передня лінія протистояння Росії розширеному НАТО. Подібні сценарії створюють для нашої країни ситуацію геополітичного дуалізму. Ми напевне обрали країні вектори "геополітичного інтересу" до України, щоб відітнути ступінь дійсного політичного ризику. А вона не така вже і мала. Адже американські аналітики сьогодні вибудовують цілком реальні сценарії (виходячи із прагматичних міркувань, що будь-яка можливість має бути пророхована і викладена мовою цифр) можливого російсько-українського війни. Один з авторів оборонної концепції для України професор політології Массачусетського технологічного інституту Баррі Поузен однак не розглядає війну з Росією як неминучість.

Сьогодні російська політична еліта постола перед **складною дилемою** втілення **федералістських принципів** у зовнішній політиці або ж повернення до **реінтеграції імперії**, щоправда не у звичному вигляді, а на основі **інтегрованого економічного простору**. Схоже на те, що ми є свідками поєднання цих обох підходів у політиці Росії щодо партнерів по СНД. Мабуть, що шлях до рівноправного співробітництва на основі спільних економічних інтересів проходить через **подолання імперського синдрому** у зовнішньополітичній царині. Процес проходитиме болюче. Ще довго *"послаблена Росія"*, - як влучно зауважив сучасний московський дослідник П. Кандель, - *залишається сильною завдячуючи ще більшій слабкості сусідів*". Стосовно України така тенденція переважатиме доти, доки рівноправне партнерство стане аксіомою українсько-російських взаємин. Соціологічні

опитування, проведені у 1997 р., засвідчують, що 35% опитаних громадян Російської Федерації вважають за необхідне налагоджувати з Україною *"більш тісні взаємини"*. Проте відносини двох країн навряд чи будуватимуться на рівноправній основі найближчими роками. Адже 56% росіян вважає росіян та українців *"одним народом"*, і лише 37% упевнені, що це *два різних народи*.

Висновок у даному випадку є невтішим: правляча номенклатура у Москві навряд чи спроможна виступити за цілковиту рівноправність у стосунках з Україною. Україна знов таки опиняється у край невідгладному для неї **становищі політико-економічного дуалізму**, політично підключена до планів Заходу (тут волила б бачити Україну у ролі виключно *буферної держави*), а економічно залишається у царині впливу Росії. Несприятлива для України політична ситуація посилюється фактором серйозних розбіжностей, а подекуди і відвертих непорозумінь між країнами-учасниками європейської інтеграції. Посилення об'єднаної Німеччини та її зростаючий вплив у Центральній та Південно-Східній Європі викликає відвертий спротив та опозицію серед партнерів, насамперед, Франції та Великобританії. Зокрема один із опонентів інтегрованої Європи впливовий британський політик лорд Бакстон не так вже і давно відкидав саму думку про єдину Європу як прояв *"європейського диктату"*, називаючи її прихильників *"єврофундаменталістами"*. При цьому він закликав усі опозиційні сили Великобританії рішуче змінити урядовий курс та відійти від *"фундаменталізму та культу Євроматії"*. Труднощі європейської інтеграції опосередковано відбиваються на європейських перспективах як Росії, так і України.

Деякі зауважень, котрі стосуються *"східного напрямку"* російської політики. Аналітики сходяться на тому, що світ перебуває на порозі *"Тихоокеанської ери"*. Чи має шанси Росія, правлячі кола котрої постійно декларують важливість *"азійського азимуту"* зовнішньої політики, увійти на рівніс до АТР? Зупинимось тут лише на економічних факторах і поглянемо на позицію Японії та Китаю. У Японії найближчими десятиліттями зберігатиметься майже ритуальна нелюбов до Росії з огляду, перш за все, на технологічну та почасти структурну розбіжність економік обох країн. З іншого боку, Китай поступово перетворюється в економічного лідера в АТР. Товарообіг російсько-китайської торгівлі сьогодні складає 7 млрд. дол., при тому, скажімо, що зовнішній товарообіг КНР сягнув 290 млрд. дол. у 1996 р. Сьогодні Китай займає друге після США місце за обсягами залучення іноземних інвестицій: у

1996 р. країна засвоїла майже 55 млрд. дол. Росія ще довгий час залишатиметься економічним аутсайдером у цьому регіоні у зв'язку з катастрофічною демографічною ситуацією у Сибіру та на Далекому Сході. У безпосередній близькості від кордонів з Китаєм сьогодні проживає усього 32 млн., а при збереженні негативних тенденцій населення цих регіонів може впасти до 8 млн. чоловік у 2010 р.

Саме тому для Росії пріоритетнішим насправді є не "азійський азимут", а східноєвропейський геостратегічний напрям. Усі країни колишнього Союзу опинилися у схожій економічній ситуації. Моделі світоустрою за Фукуямою чи за Хантінгтоном об'єктивно (у разі хоча б часткової реалізації) створюють безсумнівні економіко-технологічні привілеї для країн "золотого мільярду". Сьогодні, як слушно зауважив сучасний російський дослідник О. Неклесса, на місці традиційної національно-державної схеми існування людства вимальовується не менш жорстка **система "соціальних регіонів"**, соціально - регіональних рубежів. До таких соціально недоторканих регіонів потрапляють Україна та Росія. При цьому розподіл Європи на соціальні зони носитиме, мабуть, і воєнно-політичний характер перш за все внаслідок, як підкреслює член комітету з оборони та зовнішньої політики Бундестагу Гернот Ерлер, *кризового розвитку у південно-східній частині*.

Для сучасної фінансово-економічної геостратегії важливими є не територіальні і навіть не завоювання господарчого механізму суперника, а затвердження тут такого типу розподілу праці, який надавав би окремі переваги та забезпечив доступ до пріоритетних видів діяльності. Отже, **російсько-український периферійний економічний тандем** матиме змогу або вижити у ХХІ ст. або ж, якщо не знайдемо спільної мови, розпадеться на ще дрібніше розмаїття **самодостатніх регіонів-карликів** - своєрідні присадибні "городки" США та Європейського Союзу. Чи не стануть ростки нової інтеграції заручниками тільки-но народжених **соціальних страт-мутантів** - "нових росіян" і "нових українців" - явище, корені якого слід шукати у радянській добі. Зрозуміло: шлях до **раціональної, технократичної геополітики Росії** буде не тільки довгим - він буде багато в чому непередбачуваним.

Деякі **узagalьнюючі думки**, котрі, сподіваємось, допоможуть краще зрозуміти мотиви і можливі наслідки сучасної зовнішньої стратегії і тактики Росії, є такими.

1. Після розпаду СРСР російська політика опинилася на роздоріжжі: впродовж невеликого часу орієнтири мінялися від

прозахідного курсу Козирева до політики "консолідації СНД" та своєрідної антиамериканської фронди на багатьох напрямках. Ситуація "нового Тріанону", що переживає Росія перш за все у Центральній та Східній Європі, призвела до розгубленості частини політичної еліти. Таким чином, наявна **одночасно імперська та національна кризи**.

2. Ситуація геополітично послабленої Росії викликала швидку реакцію Заходу. Зокрема наголошується: інтереси США сьогодні, подібно до Британської імперії у ХІХ та на початку ХХ ст., полягають у збереженні статус-кво. При цьому пропонуються різні моделі підтримання американської геостратегії - від **униполярності** світу до збереження динамічної рівноваги на основі **необісмаркянської системи союзів**. Провідна роль Сполучених Штатів в усіх випадках не викликає сумнівів. Росія у цих сценаріях розглядається переважно як потенційно агресивна держава, що загрожує стабільності. Підкреслюється думка: якщо **США доведеться вибирати між ширшою європейською атлантичною системою та поліпшенням відносин із Росією, то перша має цінуватися вище**. У кращому випадку, коли поведінка Росії буде передбачуваною, США потребуватимуть підтримки від союзників та клієнтів, а Росія - включення у нову політичну систему. За таких обставин американці, схоже, побачили в **Україні стрижневу державу (pivot state) для підтримання політичної рівноваги у Східній Європі**.

3. Гранична ситуація, що складається, скажімо, у взаєминах "Росія-США" примушує шукати відповіді на виклики з боку Заходу. Дехто вдається до проєктів, які покликають створити нову **континентальну імперію багатьох імперій**. Більш помірковані аналітики шукають порятунку і союзників на цивілізаційному зламі, майже за Хантінгтоном, між Сходом та Заходом. Тут у нагоді стала неослов'янофільська модель Православно-слов'янського союзу на чолі з Москвою, у якій, здається, більше негативних, ніж позитивних азимутів. Виникає запитання: навіщо взагалі **атеїстичний за духом Росії** напередодні ХХІ ст. реанімувати ідеї слов'янофільства у вигляді, скажімо, Візантійського союзу? Психологічно така позиція зрозуміла - це наслідок постійної потреби вкоренитися у минулому з тим, щоб забезпечити собі орієнтацію у світі, посилюючи при цьому почуття безпеки. Проте тут можна побачити і конструювання своєрідного компенсаторного механізму з метою досягнення **геополітичної автаркії** від Заходу і плекання на цій основі старих міфів втраченої могутності.

Така лінія, однак, майже безперспективна. Навіть Болгарія сьогодні однозначно заявляє про одновекторну політику, спрямовану у бік Заходу, сподіваючись на майбутній вступ до ЄС.

4. Складнощі та перестороги європейської інтеграції створюють для Росії додаткові умови, що дозволяють маневрувати, використовуючи потенціал непорозуміння між Європейським Союзом та США (так само як і в рамках власне європейської спільноти). Звідси російська тактика у рамках геополітичної фронди Сполученим Штатам полягатиме у тому, щоб використати антиамериканізм європейців в інтересах Росії. Зокрема йдеться про **франко-німецьку вісь європейської інтеграції**. У такому ж контексті слід розглядати політику Москви, що передбачає більш тісне співробітництво між Францією, Німеччиною та Росією.

5. Просування блоку НАТО на Схід призвело до того, що вперше за останні **350 років буферна зона** між Росією і Заходом має змогу (якщо не спрацює сценарій "включення" Росії у нову систему міжнародної співпраці) переміститися з **Центральної Європи на кордони Брянської та Смоленської областей**. За таких обставин роль України як можливого **геополітичного передпілля НАТО** в очах Заходу зростає. Дехто представляє сьогодні Солану таким собі "ліберальним" Дон-Кіхотом від НАТО. Продовжуючи порівняння, можна уявити, що Польща та Чехія стануть його "щитом", а супроводжувати рицаря, мабуть, буде Україна, котрій відведена роль "вірного зброєносця" Санчо Панси.

У той же час обопільна економічна українсько-російська зацікавленість, а подекуди пряма залежність Києва від російської кон'юнктури, робить його політику вкрай дуалістичною. З іншого боку, у Москві не залишають планів економічної реінтеграції у рамках СНД. Загалом потрібно поступово відмовлятися від навіяних гірким досвідом ХХ століття схем та їх екстраполяції на українсько-російські взаємини. Настав час неупередженого погляду на Росію як нову, "молоду" незалежну державу, котра разом зі своєю сусідкою Україною шукає власну оригінальну роль. Скористаємося думкою Петра Струве, який зауважив на початку ХХ ст., що російська національність тільки твориться. Сучасна російська політична нація також у процесі становлення - in the making. Отже, **наші обидві країни творитимуть архітектуру оновленої Східної Європи ХХІ століття**.

6. Найбільш прийнятний для міжнародного співтовариства і передусім для самої Росії, мабуть, стане наступний сценарій. За ним Росія пройде нелегкий шлях від стану геополітичного шоку

до утвердження нової для неї ролі **впливової регіональної держави**. А для цього їй потрібно консолідуватися внутрішньо і втриматися від небажаної, на наш погляд, для неї конфедералізації Росії, а точніше - її остаточного розпаду (коливання у даному випадку триватиме ще принаймні років 10-15). У такій ситуації ми станемо свідками з одного боку загравання із Заходом, зокрема із США, а з іншого - своєрідного маневрування на євразійському обширі. У цьому буде полягати **своєрідний геополітичний маневр Росії в умовах мегаризиків**. Будуть окремі моменти, коли **Міноаер геополітичного протистояння вимагатиме жертв**. Можна припустити, що подібні спроби повернути втрачену політичну вагу час від часу повторюватимуться, хоча вони не будуть завжди вдалим.

7. Головний висновок полягає, на мою думку, у тому, що запобігти найгіршим сценаріям світового розвитку можливо. Зрозуміло, що вічний геополітичний балансир, як і вічний двигун, не винайти. Проте, усім чи то на Заході, чи на Сході слід поступово відходити від тієї прірви непорозуміння, регіональних конфліктів та воєн, що неминуче створюють ситуацію мегаризиків, сприяючи виникненню ядерної війни або глобальної екологічної та техногенної катастрофи. Люди, навчені гірким досвідом, спроможні створити, як говорив Еразм Роттердамський, ситуацію, де б поєднання розуму, досвіду та звичаїв слугувало **найвірнішою запорукою взаємної доброчесливості**. Усвідомимо: геополітика - це та доросла гра, де **ставка - життя наших дітей**.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бжезинський З. Велика шахівниця. Геостратегія для Євразії // Час/Time. - 1998. - № 1-2.
2. Богатуров А.Д. Искушение ясностью // Полис. - 1997. - № 2. - С. 50-52.
3. Васильев И.А., Дудина О.М., Мельникова А.Т. Групповой портрет Госудмы-96 // Социологические исследования. - 1998. - № 1. - С. 73-81.
4. Вернадский В.И. "Довольно крови и страданий" // Век XX и мир. - 1990. - № 1. - С. 24-30.
5. Гаврилишин Б. Зловісний трикутник або про ідею слов'янського союзу // Українські варіанти. - 1997. - Травень-серпень. - С. 34-37.
6. Гельбарс В. На восточном направлении // Свободная мысль. - 1997. - № 11. - С. 45-55.
7. Громыко А.А. Андрей Громыко. В лабиринтах Кремля (воспоминания и размышления). - М., 1997.

8. Дугин А. Основы геополитики. Геополитическое будущее России. - М., 1997.
9. Кандель П. Балканские интересы России: подлинные и мнимые // Россия на Балканах. - М., 1996. - С. 9-30.
10. Киссинджер Г. Дипломатия. - М., 1997.
11. Академик Моисеев Н. Можно ли говорить о России в будущем времени? Россия в контексте "Судьба цивилизаций" // Наука и жизнь. - 1998. - №1. - С. 3-9.
12. Неклеса А.И. Конец цивилизации, или Зигзаг истории // Знамя. - 1998. - № 1. - С. 165-180.
13. Полович М.В. Європа-Україна - праві і ліві. - К., 1997.
14. Поузен Б. Концепция обороны для Украины // Украина: проблемы безопасности. - М., 1996. - С. 85-137.
15. Сорокин К.Э. Кто про что, а американцы про униполярность // Полис. - 1997. - № 2. - С. 45-49.
16. Сорокин К.Э. Геополитика современности и геостратегия России. - М., 1996.
17. Ставлення росіян до України та українців. Соціологічне опитування // Політичний календар (інформаційно-аналітичний огляд). - Листопад 1997 р. - Вип 3.
18. Страус Айра. Униполярность. Концентрическая структура нового мирового порядка и позиция России // Полис. - 1997. - № 2. - С. 27-44.
19. Струве П.Б. Текущие вопросы внутренней жизни. Два национализма // Русская мысль. - 1910. - № 6. - С. 168-178.
20. Филиппов А.Ф. Наблюдатель империи (империя как понятие социологии и политическая проблема) // Вопросы социологии. - 1992. - Т. 1. - № 1. - С. 89-121.
21. Ціпко О. Вітоки та образи російського посткомунізму // Політична думка, 1996. - № 3/4.
22. Щацкий Ежи. Утопия и традиция. - М., 1990.
23. Экштут С.А. "Доступим мира мы середины..." Живопись и поэзия как ключ к постижению геополитических планов Екатерины Великой // Вопросы философии. - 1997. - № 4. - С. 50-60.
24. Эрлер Г. Расширение НАТО. Мифы, риски, перспективы // Международная жизнь. - 1997. - № 8. - С. 28-37.
25. Bassin M. Russia between Europe and Asia: The Ideological Construction of Geography // Slavic Review. - 1991. - N 1. - P. 1-18.
26. Buxton A. Euromania has become a cult // Contemporary Review. - October 1995. - Vol. 267. - P. 169-178.
27. Chase R.S., Hill E.B., Kennedy P. Pivotal states and U.S. Strategy // Foreign Affairs. - 1996. - N 1. - P. 33-51.
28. Hantington Samuel P. The Clash of Civilizations? // Foreign Affairs. - 1993. - N 3. - P. 22-50.
29. Kennedy P. Preparing for the Twenty-first Century. - N.Y., 1993.
30. Wilson H.T. The European mind on the eve of full economic integration // History of European Ideas, 1993. - Vol. 17. - N 1. - P. 1-10.

Андрей Макарычев
г. Нижний Новгород (Россия)

МЕЖДУНАРОДНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ РОССИЙСКИХ РЕГИОНОВ: ЕВРОПЕЙСКИЙ КОНТЕКСТ

В федеративных странах Запада участие отдельных территориальных единиц в международной жизни является давней политической традицией. К примеру, многие штаты США имеют свои представительства за границей, а регионы Канады, Швейцарии, Германии или Бельгии активно присутствуют в странах, представляющих для них соответствующий интерес. Это вполне объяснимо исходя из того, что большинство современных федераций были сформированы на ассоциативной основе, то есть, другими словами, их федеральные структуры появились на базе уже ранее существовавших политических единиц. Россия же представляет собой образец "диссоциативного" федерализма, при котором некогда унитарное государство децентрализуется и проходит через сложный и болезненный процесс передачи полномочий из еще недавно всемогущего центра на места. Это различие подчеркивает то значение, которое имеет изучение первых "ростков" международной деятельности российских регионов в 90-е гг.

В целом существуют две формы участия субнациональных единиц в международной деятельности. Во-первых, они влияют на процесс принятия центральными органами внешнеполитических решений изнутри. Во-вторых, они устанавливают свои собственные контакты на мировой арене. Рассмотрим оба этих варианта подробнее.

1. Децентрализация политической власти в масштабах такого огромного государства, как Россия, привела к серьезному усложнению процесса разработки и осуществления внешней политики федеральным центром [1]. Центр признал, что многие решения международной политики России нельзя принимать без учета мнения регионов. Губернаторы стали приглашаться на дипломатические переговоры в качестве официальных членов делегаций. Многие из них позволяют себе заявления типа того, которое недавно сделал послу США в Москве Томасу Пикерингу Эдуард Россель: "Хватит ездить к нам собирать разведывательную информацию" [2].

Они все чаще вмешиваются в те сферы, которые еще совсем недавно были для них закрытыми. Вспомним комментарии

Б. Немцова относительно Белоруссии в целом и А. Лукашенко в частности. Нижегородский губернатор первым из руководителей регионов фактически поставил под прямое сомнение один из принципиальных вопросов всей политики России в странах СНГ, а именно - курс на сближение с Белоруссией. "Дружба с Лукашенко России обходится очень дорого... Наши финансовые проблемы были бы меньше, если бы нас не подводила братская республика... Условия должен ставить тот, кто платит, а платит Россия. Лукашенко должен вести себя столь же законопослушно, как и губернатор Нижегородской области, которая дает России много больше, чем Белоруссия" [3]. В качестве условий российско-белорусской интеграции Б. Немцов назвал следующие: таможенная служба должна подчиняться России, правила торгового оборота должна определять Москва, Центробанк Белоруссии согласовывает свои действия с правительством РФ и официальный Минск гарантирует соблюдение политических свобод в республике. После такого демарша стало ясно, что наиболее активные регионы вряд ли будут молча взиирать на то, как деньги из казны идут не на региональные программы, а на "помощь" соседнему государству, польза от сотрудничества с которым очевидна отнюдь не для всех.

Еще один пример подобного рода - кампания московского мэра Ю. Лужкова за признание российского статуса Севастополя. Ее опять-таки можно расценивать как открытое несогласие с международным курсом президента. И инициатива в этом непростом вопросе вновь идет от руководителя одного из сильнейших субъектов федерации и, соответственно, авторитетного члена верхней палаты парламента. Можно предполагать, что помимо "раскручивания" собственного имиджа решительного политика, Ю. Лужков представляет интересы концентрирующегося в Москве и мигрующего путей для внешней экспансии крупного российского капитала.

Ю. Лужкову, однако, не принадлежит монополия на "региональный голос" в дискуссиях о российско-украинских отношениях. Неоднократно на эту тему высказывался и Б. Немцов. Согласно ему, "что касается однозначных формулировок, мне кажется, что, несмотря на внешний лоск и патриотическую сущность, нам не удастся изменить статус (Севастополя. - Авт.) в одностороннем порядке" [4]. В другом месте бывший нижегородский губернатор высказался уже менее пессимистично: "Если бы я занимал высокий пост в правительстве, я собрал бы

крупный российский бизнес и дал жесткое указание: под гарантии правительства скупать собственность в Севастополе. Тогда разговор о Черноморском флоте приобрел бы совсем иной характер. ... Убежден, что этот путь более надежный, чем сотрясение воздуха заявлениями типа: не отдадим ни пяди русской земли. Историческую справедливость надо восстанавливать капиталистическими методами. И заметьте, что украинский МИД ни к чему придаться не может..." [5].

В том же интервью Б. Немцов дал объяснение и своей позиции в отношении расширения НАТО: с его точки зрения, оно "ухудшит экономическое состояние России... Для нас (это. - А. М.) будет означать закрытые рынки - постепенное и тихое: вводят дискриминационные импортные пошлины на наши товары, возникают антидемпинговые законы и так далее" [6].

Но словами и декларациями дело, конечно же, не ограничивается. Примером длящегося несколько лет вмешательства одного из субъектов федерации в сферу внешней политики является позиция губернатора Приморского края Евгения Наздратенко в отношении Китая, приведшая к открытому конфликту с МИДом. Формальным поводом для несогласия с действиями федерального центра стал договор от 16 мая 1991 г. о демаркации границы с Китаем. Но причины "особой позиции" приморских властей более глубоки. Как писали Питер Кирков и Филип Хансон, "если на российском Дальнем Востоке проживает всего около восьми миллионов человек, то в трех северо-восточных провинциях Китая - 92 миллиона. Это естественным образом толкает их на север, ... и провоцирует серьезные националистические чувства среди местных русских и заставляет региональные власти требовать ужесточения визового режима для пересечения границы" [7]. Приморский губернатор неоднократно заявлял, что передача земель Китаю приведет к гибели портов Приморья и в конечном итоге - к утрате Россией своих позиций на Дальнем Востоке в целом, поскольку подобные декларации спровоцировали осложнение межгосударственных отношений с КНР, то президент Б. Ельцин распорядился впредь все заявления, связанные с прерогативой МИДа, согласовывать с федеральным центром. Указание главы государства, однако, не возымело эффекта. При участии Е. Наздратенко была создана т.н. "Партия Приморья", которая инициировала сбор подписей за проведение краевого референдума, в ходе которого жители имели бы возможность высказаться по поводу передачи земель Китаю [8].

"Региональный" фактор во внешней политике России ощущается и в необходимости учета мнений национальных и этнических меньшинств, концентрирующихся в тех или иных регионах. Так, стратегию противодействия исламскому фундаментализму на южных рубежах России нельзя разработать без оглядки на те религиозные чувства, которые господствуют в Татарстане или Башкирии [9]. В рамках СНГ регионы также оказывают давление на федеральные власти. Достаточно вспомнить про заявление, сделанное в 1992 г. президентом Башкирии М.Рахимовым о том, что его республика никогда не смирится с тем, что от "родственного Казахстана" ее отделяют "каких-то 38 километров оренбургской земли" [10].

Федеральный центр далеко не всегда приветствует внешнюю активность российских регионов. Но во многих случаях она обостряется тем, что региональные власти зачастую без помощи Москвы вынуждены решать проблемы, связанные с незаконной иммиграцией, обустройством границ, безопасностью, таможенным регулированием, преступностью. Самостоятельность властей Ингушетии в своих взаимоотношениях с Чечней, равно как и усиление политической роли казачества в приграничных регионах юга России могут служить иллюстрацией этой тенденции.

Не дожидаясь действий Федерального центра, многие субъекты Федерации начали принимать собственные юридические нормы, касающиеся их внешних связей. Скажем, власти Тулы, Омска и ряда других городов наложили свои ограничения на проникновение в соответствующие области иностранных религиозных миссий. Такие решения сопровождались сообщениями о том, что многие заокеанские организации "откровенно враждебны традиционным для россиян мировоззрению, духовно-эстетическим и культурным ценностям" [11]. Республика Коми одна из первых ввела у себя льготный налоговый режим для иностранных инвесторов. Недовольные работой торговых представительств России в зарубежных странах, субъекты Федерации сами ищут свои собственные пути выхода на внешние рынки. Ведущие регионы хотят занять свое самостоятельное место в международной инвестиционной системе координат [12]. В частности, бывший Нижегородский губернатор заявил, что он ожидает кредитного рейтинга "не ниже Варшавы и не выше Братиславы" [13].

Отдельной проблемой является сфера безопасности. В нынешних условиях от региональных властей зависит большая

часть вопросов, касающихся дислокации на их территории воинских соединений, поддержания надлежащего состояния охраны границы и т.д. Особенно это касается южных и северо-западных рубежей России. Поскольку возможности регионов напрямую воздействуют на состояние обороноспособности страны, то консультации с их лидерами со стороны соответствующих министров стали в последнее время постоянной практикой. В ряде случаев прямая финансовая помощь со стороны региональных властей частям и соединениям Вооруженных Сил оказывалась важнейшим фактором поддержания их боеспособности. В частности, это относится к помощи со стороны московской мэрии Черноморскому флоту, дислоцированному в Севастополе.

Участие субъектов Федерации во внешнеполитических делах пока не приобрело, однако, четких юридических очертаний. Скажем, формально внешняя политика - прерогатива центрального правительства, но уставы многих регионов отводят губернаторам роль представителей области в переговорах с иностранными государствами, а местным законодательным собраниям - функцию регулирования внешних связей региона. Никто пока еще не уточнил, о каких же полномочиях в принципе может идти речь [14].

Верхняя палата Федерального Собрания, Совет Федерации, так и не стала "голосом регионов" во внешнеполитических делах. Российские "сенаторы", будучи одновременно и региональными боссами, в совокупности представляют собой весьма разнородную группу политиков, не достигших необходимой консолидации интересов и еще только ищущих свое место на общероссийской политической сцене. В некоторых крупнейших городах были открыты представительства МИДа, но выполняют они лишь протокольные функции.

В результате те региональные интересы, которые имеют отношение к международной сфере, реализуются преимущественно неформальным и слабо институционализированным образом. Одной из типичных форм влияния региональных властей в международной сфере является проталкивание своих внешнеэкономических интересов. Известно, какая острая борьба разворачивалась в свое время между региональными элитами по поводу квот на экспорт нефти и газа. Не без влияния региональных интересов произошел отказ государства от монополии на экспорт золота. Известно, что за это выступал вице-губернатор

Иркутской области В. Яковенко. Продолжают оставаться сильными и лоббистские требования Якутии, добывающей около 90% всех российских алмазов и стремящейся более самостоятельно искать внешних инвесторов и распоряжаться получаемой прибылью. В качестве примера регионального лоббизма можно привести и ту настойчивость, с которой власти Татарстана отговаривали руководство "Аэрофлота" от закупки американских "Боингов" с целью продолжения закупок самолетов у татарских производителей. Регионы, имеющие на своей территории крупные предприятия автомобилестроения, телевизионной и радиоэлектронной промышленности, в наибольшей степени заинтересованы в государственном протекционизме.

Одной из попыток региональных властей добиться реализации своих внешнеэкономических интересов в судебном порядке является принятый к рассмотрению в феврале 1997 г. Конституционным Судом РФ иск губернатора Хабаровского края Виктора Ишаева о незаконности введения нового фискального налога за все виды пограничного оформления [15]. Понятно, что в данном случае хабаровский руководитель исходил из понимания того факта, что удорожание торговых операций с зарубежными странами может негативно сказаться на экономике региона и отпугнуть деловых партнеров.

2. Второй формой участия регионов в международных делах является, как мы отметили выше, выстраивание своих собственных, "парадипломатических" связей с иностранными партнерами. Они могут выражаться в приграничном сотрудничестве соседствующих друг с другом территорий, побратимских связях или так называемой "глобальной микродипломатии", в рамках которой регионы самостоятельно становятся участниками международных процессов посредством прямого выхода на мировую политическую сцену. Общественные организации, которые налаживают международные связи, фактически занимаются "народной дипломатией" [16].

Для многих российских регионов характерно стремление избегать концептуализации и отказаться от каких бы то ни было схем, ориентирующих на ту или иную модель международного сотрудничества. Такое положение объясняется тем, что деятельность международных служб регионального уровня направлена на решение сугубо практических, конкретных проблем. Тем не менее большое значение имеет географический фактор. Приграничные районы, как правило, очень активны в

международных делах, но при этом выбор зарубежных партнеров достаточно жестко детерминирован их территориальным расположением. Круг партнеров определяется и особенностями государственного устройства: наиболее успешное сотрудничество возможно с регионами, более или менее независимыми от своего центра. И, конечно же, многое зависит от позиции, опыта и интенсивности контактов региональных руководителей [17].

Многие связи имеют под собой культурно-историческую подоплеку. Так, Башкирия, Республика Мари-Эл и Мордовская Республика активно участвуют в сотрудничестве по линии Всемирного конгресса финно-угорских народов, а Уфа является местом работы Международной организации тюркской молодежи. Президент Якутии осваивает "нишу" "идеолога северной циркумполярной цивилизации" международного масштаба. Даже исконно русские регионы часто находятся под влиянием исторических обстоятельств. Так, влияние немецкой общины в Поволжье способствовало восстановлению дружественных отношений между Германией и Нижегородской областью. Достаточно упомянуть, что с 1897 г. по 1907 г. губернаторами Нижнего были этнические немцы, и до сих пор область "сохранила значительное количество памятников немецкой культуры и ... духовное влияние немецких ученых, предпринимателей, градостроителей" [18].

Отдельный случай представляют собой приграничные регионы, каковых в Российской Федерации насчитывается 43 из 89. Чем больше географические размеры государства, тем больше вероятность того, что регионы, имеющие выход к внешним границам, будут испытывать сильное тяготение к своим внешним соседям, иногда - в ущерб интенсивности контактов со "своим" центром. С этим обстоятельством и связано постепенное внедрение в жизнь практики так называемых "еврорегионов", то есть схемы прямых контактов соседних или смежных территорий, входящих в состав разных государств. Эти инициативы базируются на контактах непосредственно между группами граждан, минуя правительственные органы, в таких вопросах, как природные ресурсы, окружающая среда, права человека, статус культурных меньшинств и пр. [19]. Естественно, такая форма сотрудничества характерна отнюдь не только для Европы. В США, к примеру, "особые" отношения связывают четыре южных штата с их шестью мексиканскими партнерами, а в Австралии в 70-е гг. возник

прецедент "тяготения" нескольких богатых природными ресурсами штатов к финансовым центрам Юго-Восточной Азии.

Примером аналогичного взаимодействия может служить зародившееся в 1993 г. сотрудничество в рамках региона Еврoarктики и Баренцева моря с участием норвежских, шведских и финских провинций. Мурманской и Архангельской областей Ненецкого автономного округа и Карелии. В последнее время среди европейских специалистов особенно активно обсуждается проблема межрегионального сотрудничества с участием тех российских территорий, которые примыкают к границе с Финляндией, а значит - и с ЕС. Известно, например, что по программе INTERREG регионы, граничащие с Карелией, получают около 14 млн. экю для организации межрегионального сотрудничества [20]. По инициативе Финляндии реализуется идея трансграничного сотрудничества Лаппенранта - Выборг и Иматра - Светогорск. Не меньший интерес представляет для финской стороны и Карелия. Известный эксперт Пертти Ионнинеми полагает, что трансграничное сотрудничество этой российской республики с близлежащими финскими территориями является наилучшей альтернативой болезненному провозглашению территориальных претензий со стороны Хельсинки. Граница с Карелией, по мнению этого ученого, должна стать более "прозрачной", особенно для тех граждан Финляндии, чьи предки жили на карельской территории. Для этого открываются дополнительные КПП, новые туристические маршруты, шопинг-туры, реконструируются дороги. Именно таким образом Германия, например, строит стратегию трансграничного сотрудничества с австрийскими, голландскими и польскими землями [21]. В чисто экономическом плане такого рода схемы взаимодействия позволяют снижать цены на транспортировку товаров и открывать рынки.

Большое внимание в Скандинавии уделяется и международным возможностям Санкт-Петербурга. Бертел Хеурлин полагает в частности, что этот город сейчас гораздо более активно, чем ранее, вовлечен в процессы, протекающие в зоне Балтии. Примером тому являются отношения между Санкт-Петербургом и Данией: "В течение последних лет почти все датские министры побывали в городе на Неве". Правда, не все инициативы датчан были одобрены российской стороной: так, Министерство обороны РФ отвергло предложение о тесном взаимодействии Ленинградского военного округа с датскими военными [22].

Известный потенциал для трансграничного сотрудничества есть и у Мурманской области. Среди специалистов активно обсуждается идея т.н. "Баренцева коридора", способного соединить посредством железной дороги промышленные центры и портовые города Скандинавии с Мурманском, полуостровом Ямал, Республикой Коми и Уралом [23].

По мнению экспертов, есть возможность для переноса опыта "еврорегіонов" и в СНГ (наиболее часто упоминаются такие "линии" и "оси", как Белгород - Харьков - Луганск, Кубань - Крым, Ростов - Донбасс) [24]. Новым явлением последнего времени стало поощрение со стороны руководства Беларуси контактов с российскими регионами. По словам президента Александра Лукашенко, "российская сторона недооценивает усилия белорусского правительства в этом направлении". Официальный Минск и впредь намерен более активно продвигать свою продукцию на региональные рынки Российской Федерации, а также открывать в субъектах Федерации свои представительства. Наиболее интенсивные связи существуют между Белоруссией и Липецком, Ярославлем, Волгоградом [25].

Правда, серьезным затруднением может стать тот факт, что многие приграничные российские регионы могут быть квалифицированы как депрессивные, и потому относящиеся к так называемому "красному поясу" (Псков, Смоленск, Брянск и пр.). Впрочем, "комплекс периферийности" характерен и для многих пограничных регионов в зарубежных странах. Специалисты отмечают, что большинству из них свойственны такие черты, как низкая плотность населения, невысокий уровень урбанизации, относительно малые доходы при высокой безработице, сельскохозяйственный профиль, слабая деловая и финансовая активность [26].

Региональная самостоятельность зачастую провоцирует напряженные дискуссии. Так, специалисты отмечают, что ориентация приграничных областей на торговлю природными ресурсами с близлежащими иностранными партнерами приводит к сильной зависимости от конъюнктуры мировых цен и, что особенно важно, к недозагрузке и снижению темпов развития российской перерабатывающей промышленности. Так, в частности, карельские предприятия, связанные с деревообработкой, практически полностью вытеснены с внутрироссийского рынка [27].

Многие в России ожидают в будущем и серьезные политические проблемы, к примеру, из-за того, что "Калининградская область может стать, опережая остальные регионы РФ, частью европейского экономического пространства" [28]. В Санкт-Петербурге действует несколько организаций (в частности, "Невский край"), имеющих целью отделение Ленинградской области от России. Их идеология в значительной мере подпитывается утверждениями многих западных политологов о том, что "исторически Санкт-Петербург всегда был более ориентированным на Запад, чем тяготеющая к Азии Москва" [29]. Аналогично обстоит дело и с прогрессирующей переориентацией российского Дальнего Востока на торговлю со странами АТР. Вдобавок к этому, президент Республики Саха Михаил Николаев неоднократно высказывался за более активное участие в интеграционных процессах стран, имеющих отношение к освоению арктических территорий. Ряд экспертов расценили это как "геополитическую переориентацию Якутии" и поиск "нового геополитического хозяина" [30].

В ряде случаев международная активность регионов вносит дополнительные сложности в работу центральных ведомств. Это - вполне закономерное явление, поскольку, по словам Джона Кинкейда, федерализм сам по себе вносит дополнительные сложности в ведение международных дел центральным правительством [31]. Понятно, что огромное количество внешнеполитических шагов и инициатив, идущих с регионального уровня, могут привести к конфликтам в процессе дипломатической работы и внести хаос и сумятицу в международную деятельность любого государства.

Это, касается, в частности, контроля за экспортом вооружений, закреплённого в международных обязательствах РФ. Поскольку российский ВПК сосредоточен в крупнейших регионах, то дальнейшее поднятие их статуса в условиях резкого снижения государственного финансирования ВПК может привести к неконтролируемости прямых поставок новейшего оружия за рубеж [32]. Одной из первых такую попытку, в частности, предприняла Удмуртия, чья экономика на 80% зависит от "оборонки". Первый заместитель председателя республиканского Совмина Виталий Соловьев еще в 1993 г. обвинил "Росвооружение" в неспособности обеспечить сбыт удмуртского оружия иностранным покупателям. Об опасности выхода республик типа Татарстана на мировой рынок военных технологий

неоднократно предупреждали зарубежные эксперты. По словам аналитиков корпорации РЭНД, "научно-исследовательские работы в регионах становятся все менее зависимы от центра. В этом случае регионы могут стать самостоятельными экспортёрами вооружений в обход Москвы" [33].

Есть и еще один пример из недавнего прошлого - подписание договора между Кабардино-Балкарией и Абхазией, являющейся частью Грузии. МИД России тогда выразил сожаление в связи с этим фактом, поскольку лишь за Татарстаном было резервировано право подписывать соглашения с иностранными державами (первое из них было заключено в июне 1995 г. между Казанью и Анкарой). Все эти случаи - хорошие иллюстрации того, как интересы регионов и центра могут не совпадать. Если для МИДа главное - поддерживать бесконфликтные отношения с Китаем, то для Приморья важнее добиться снижения числа незаконных переходов границы. Если для Москвы важно поддерживать стабильные отношения с Грузией, то в интересах Кабардино-Балкарии - добиться безопасности транспортировок, совместной с соседями борьбы с преступностью и т.д.

Многие официальные лица российских внешнеполитических ведомств весьма сдержанно оценивают факт выхода российских регионов на широкую тропу международного сотрудничества. На конференции в Нижнем Новгороде осенью 1996 г. Никита Банкекин, начальник отдела Департамента по связям с субъектами федерации МИД РФ, в частности, напомнил, что интенсивные международные контакты на региональном уровне характерны лишь для высокоразвитых стран Европы и Америки, да и то при соблюдении множества жестких ограничений. Известно, например, что в 1968 г. Верховный Суд США при рассмотрении дела "Щерниг против Миллера" уполномочил судебные инстанции страны отменять все законодательные акты штатов, которые препятствуют осуществлению внешней политики государства [34]. В России же координация внешних связей - предмет совместного ведения центра и регионов. Согласно Указу Президента РФ "О координирующей роли МИД РФ в проведении единой внешнеполитической линии РФ" (№ 375 от 12.03.1996), субъекты федерации должны представлять информацию о своей международной деятельности в МИД, в структуре которого существует Департамент по связям с субъектами федерации, парламентом и общественно-политическими организациями. При Министерстве иностранных дел также функционирует

консультативный совет, который 2-3 раза в год собирает представителей российских регионов и обсуждает совместные вопросы, касающиеся международной деятельности. Руководители субъектов федерации должны связываться с МИДом, планируя свои визиты в зарубежные страны, поскольку иностранные правительства крайне редко воспринимают гостей из субъектов федерации как официальных представителей России и потому просят организовывать все их встречи за рубежом через российские посольства или консульства. В то же время, по словам Н. Банкекина, руководители многих субъектов федерации ставят в известность МИД лишь за несколько дней до начала их очередного визита за рубеж, да и то лишь для того, чтобы получить вполне конкретную помощь в организации каких-то встреч.

Возрастание присутствия российских регионов в мировой геополитике во многом является отражением общемировых тенденций к укреплению глобальной экономической, экологической и ресурсной взаимозависимости [35]. Как полагает Эрл Фрай, этому же способствует отсутствие очевидных мировых гегемонов в экономической сфере [36]. Дэниэл Элазар отмечает еще несколько причин, среди них:

- включение во внешнеполитическую "повестку дня" вопросов не связанных с военно-стратегической безопасностью и потому традиционно составлявших предмет ведения региональных властей;
- скептицизм в отношении большой и далекой центральной бюрократии;
- сокращение ресурсов, получаемых регионами из центрального бюджета [37].

Что касается специфически российских причин, объясняющих возросший активизм регионов на международной арене, то их несколько. Первая и наиболее очевидная видится в том, что региональные элиты пытаются избавиться от патронажа центра и получить в свои руки собственные каналы внешней коммуникации для привлечения иностранных инвестиций и иных форм экономического сотрудничества. Чем выше международная репутация региона, тем больше у него шансов получить конкретные результаты от взаимодействия с иностранными партнерами. Этим объясняются попытки нескольких регионов выйти на международный рынок финансовых операций со своими "евробондами", а также стремление ведущих регионов попасть в рейтинги инвестиционной надежности. Международные банки,

компании и фирмы ищут партнеров прежде всего в регионах с надежными и стабильными международными контактами, поскольку это облегчает проблему обмена персоналом и понимания во властных структурах "правил игры", принятых в мировой практике. Хорошей иллюстрацией этому явился, например, визит в Нижний Новгород в декабре 1996 г. комиссара по транспорту Евросоюза Нейла Киннокса, который объявил о возможности включения этого российского региона в европейскую систему транспортных коммуникаций.

Вторая причина состоит в том, что высокий уровень международных связей представляет собой, особенно в условиях низкого уровня доверия населения к органам власти, дополнительное средство легитимации региональной элиты. Для многих региональных руководителей знакомство с зарубежными лидерами - элемент самоуправления, укрепления собственного политического авторитета и придания большей респектабельности своей деятельности. Иллюстрацией может служить президент Калмыкии Кирсан Илюмжинов, избранный на пост президента Всемирной шахматной ассоциации. Такой же мотив четко прослеживался и в той манере ведения международных дел, которой придерживался Б. Немцов во время нахождения на посту нижегородского губернатора. Например, широкой огласке было предана комплиментарная трактовка его визита в Великобританию в декабре 1996 г., с которой в местных СМИ выступил один из ведущих местных предпринимателей Сергей Кириенко. По его словам, он не припомнит "случая, чтобы англичане устраивали прием такого уровня кому-либо из российских региональных руководителей. Объяснение дали в шутовском тоне: мол, рассматривают этот случай как учебную программу приема будущего президента России" [38].

Третья причина состоит в том, что наличие своей собственной системы связей с политическими кругами за границей представляет собой средство своеобразного давления на центральные власти и получения авторитета. При этом международная тематика иногда используется для чисто внутреннего "потребления". Одной из попыток проявления собственной позиции региональной элитой Нижнего Новгорода в отношении международных вопросов было письмо Б. Немцова премьер-министру В. Черномырдину в марте 1995 г., в котором нижегородский губернатор поставил под сомнение целесообразность организации дорогостоящего "бизнес-тура"

вокруг Европы для государственных служащих [39]. Тот факт, что к мнению Б. Немцова в Москве тогда прислушались, создал новый прецедент взаимоотношений между крупнейшими регионами и федеральным центром.

Политика стран Запада в отношении регионализации России

Западные страны часто подстёгивают "распыление" власти в России. В одном из документов Фонда наследия говорится, что американская "экономическая помощь должна быть сосредоточена на Москве и Санкт-Петербурге, а также Нижнем Новгороде (важный центр реформ), Екатеринбурге (ключевой центр военного производства) и таких портовых городах, как Владивосток и Новороссийск". С 1994 г. Госдепартамент финансирует исследовательскую программу "Федерализм в России" с чётким региональным подтекстом. Известный политолог Ч. Фэйрбанкс писал: "Мы должны состоять в контакте со всеми регионами России и иметь политику в отношении каждого из них. Главной целью этого является помощь с инвестициями и поддержка демократии там, где мы можем что-то изменить. Это могут быть регионы с повышенными шансами преуспеть в условиях дезинтегрирующейся России. Конечная задача - создать "ядра" относительного порядка, благополучия и плюрализма, которые повлияли бы на эволюцию всей России".

Аналогично действуют и другие державы. Германия, помимо Калининграда, отдаёт приоритет сотрудничеству с областями, где проживает значительное число русских немцев (Екатеринбург, Саратов). Финляндия расширяет связи с Санкт-Петербургом, Карелией и Коми. Японию интересует зона Курильских островов. Мусульманские государства обращают повышенное внимание на Татарстан, Башкирию, Чечню.

Американцы не скрывают, что для них существует несколько "ключевых регионов" в России, на которые они и будут обращать повышенное внимания, надеясь, что остальные региональные лидеры будут имитировать те успешные образцы сотрудничества, которые удалось достигнуть. В ряде публикаций последних лет прямо говорится о том, что американцы не видят большой беды в том, что наиболее отсталые регионы обанкротятся экономически [40]. Сохранение неравномерности регионального развития России, таким образом, полностью соответствует расчетам органов, планирующих действия США в России как на официальном, так и на скрытом уровнях.

Иностранные неправительственные организации, действующие в России, часто определяют так называемые приоритетные регионы, куда они предпочитают вкладывать деньги. Скажем, для Фонда Евразия в течение нескольких лет приоритетным было Поволжье.

Ряд экспертов считает достаточно вероятной в перспективе дезинтеграцию России. Джессика Ив Штерн, в частности, видит предпосылки к этому в таких тенденциях, как противоположные экономические интересы регионов России, их постоянное соперничество с федеральным центром, а также непредсказуемость поведения армии. Юджин Румер пишет в этой связи: "Американская помощь должна упорядоченным образом превратить Россию в децентрализованное государство. США и международные организации должны поддерживать планы экономического развития регионов как альтернативу их взаимоотношениям с центральным правительством в Москве. Преследуя эти цели. Соединенные Штаты одновременно должны подтверждать свою приверженность территориальной целостности России" [41]. Автор продолжает в другом месте: перед соответствующими службами Соединенных Штатов стоит не существовавшая ранее задача "понимания и знания тенденций регионального развития внутри России... Региональные власти могут быть лучшими получателями американской помощи и быстрее двигать вперед экономические изменения... Речь идет об инициативах, стимулирующих местное социально-экономическое развитие, региональную и муниципальную инфраструктуру, предоставление основных услуг населению". Кроме того, еще одним приоритетом многие авторы считают повышенное внимание к процессам и конфликтам, происходящим внутри политических элит России [42].

Заключение. Внешняя активность российских регионов еще не достигла того уровня, который имеет место на Западе. В России нет прецедентов объявления внутри нее "зон, свободных от ядерного оружия", или территорий, в законодательном порядке дискриминирующих иностранные товары [43]. Однако международная деятельность регионов - одна из лучших иллюстраций того факта, что грань между внутренней и внешней политикой все чаще становится более условной и подвижной, чем раньше.

ЛИТЕРАТУРА

1. Макарычев А.С. Российские регионы - игроки с международным статусом // Биржа. - № 36. Сентябрь 1996. - С. 4.
2. Комсомольская правда. - 13.08.96.
3. Известия. - № 226. - 1996.
4. Нижегородские новости. - 18 декабря 1996 г.
5. Коммерсантъ-daily. - №13. - 18 февраля 1997 г.
6. Там же.
7. Peter Kirkow, Philip Hanson. The Potential for Autonomous Development in Russia: the Case of Primorsky Krai // Post-Soviet Geography - February 1994. - Vol XXXV. - P. 74.
8. Коммерсантъ-daily. - № 35. - 21 марта 1997 г.
9. Philip Petersen. Russia's Volga Region: Bridgehead for Islamic Revolution or Source for an Indigenous Alternative Political Paradigm? // European Security. - Vol. 5. - № 1. - Spring 1996.
10. Сергей Фуфаев. Республика Башкортостан в августе - сентябре 1996 года. Международный институт гуманитарно-политических исследований. Политический мониторинг. - № 11 (58). - С. 3.
11. Рабочая трибуна. - 11 марта 1997 г.
12. Нижегородские новости. - 19 февраля 1997 г.
13. Известия. - № 226. - 1996.
14. Adrian Campbell. Power and Structure in Nizhni Novgorod St. Petersburg and Moscow // Local Government in Eastern Europe. Establishing Democracy at the Grassroots. Ed. by Andrew Coulson. Studies of Communism in Transition. Edward Elgar Publishing Ltd., 1995.
15. Известия. - 12 февраля 1997 г.
16. Вестник НКО. Газета Нижегородских некоммерческих организаций. - №3, декабрь 1997 г. - С. 3.
17. Вишняков А.С., Власихин А.А., Летягина А.В., Молокин А.С. Отчет о прохождении практики в департаменте международных связей администрации Нижегородской области. Нижегородский государственный университет. 1997. - С. 5-7.
18. Нижегородский край и этнические немцы: история и современность. - Нижний Новгород. 1995. - С. 12.
19. См.: James Scott. Transboundary Regionalism Within International Regimes: Germany, Poland and the EU. Conference Draft version. Paper presented in "Border Regions in Transition", 14-18 June 1997, Sortavala and Joensuu. - P. 1-5.
20. Heikki Eskelinen & Elisa Haapanen. The Legacy of Peripherality in Cross-Border Cooperation Between Finland and Russian Karelia. "Border Regions in Transition. The Finnish-Russian Region in a Comparative Perspective", 14-18 June 1997, Sortavala and Joensuu.

21. Pertti Joenniemi. Managing Border Disputes in Present-Day Europe: the Karelian Question. Copenhagen Peace Research Institute, Working Paper. - № 11. 1996.
22. Bertel Heurlin. Denmark and the Baltic Sea. Three Minor Articles. Working Paper 1997/9 Dansk Udenrigspolitisk Institut. - P. 120.
23. Elena P. Bashmakova. Prospects of Border Cooperation Development in Murmansk Region. Institute for Economic Problems, Kola Science Centre, Russian Academy of Sciences, 1997. - P. 2.
24. Российская Федерация. - № 19/94. - С. 26.
25. Белорусская деловая газета. - №8 (439). - 5 февраля 1998 г.
26. Aku Alanen. The Role of the Border in Promoting or Retarding the Economic Development of the Eastern and Western Border Regions and Subregions of Finland. Paper presented at International Conference Joensuu and Sortavala, June 1997. - P. 2.
27. Druzhinin P.V. Problem in the Developing of Economy of the Northern Border Peripheral Region. Paper presented in "Border Regions in Transition", 14-18 June 1997, Sortavala and Joensuu. - P. 2.
28. Литературная газета. - 6.XI.96. - С. 9.
29. Jyrki Kakonen. The Eastward Expansion of the EU and NATO and Border Region Cooperation Along the Finnish - Russian Border. A paper for the conference on "Border Regions in Transition".
30. Иргиз Темирханов. Республика Саха (Якутия) как она есть. Международный институт гуманитарно-политических исследований. Политический мониторинг. № 11(58). - С. 10.
31. John Kincade. Constituent Diplomacy in Federal Polities and the Nation-state: Conflict and Cooperation // Federalism and International Relations. The Role of Subnational Units. Ed. by Hans J. Michelmann and Panayotis Soldatos. Clarendon Press, Oxford, 1990.
32. Michael Beck, Gary Bertsch, Igor Khripunov. The Development of Non-proliferation Export Control in Russia// World Affairs, summer 1994. - Vol. 157. - №1.
33. Sharon Leiter, Claire Mitchell Levy. Russian Military R&D. Are the Regions Taking Charge? Issue Paper, Arroyo Center, Army Research Division, RAND. November 1993.
34. Brian Hocking. Localizing Foreign Policy. Non-Central Governments and Multilayered Diplomacy. St. Martin's Press, 1993. - P. 51.
35. Les ecologistes de Nijni-Novgorod // Alexis Berelowitch, Michel Wiewiorka. Les Russes den Bas. Enquete sur la Russie Post-Communiste. Editions du Seuil, Paris, 1995.
36. Earl Fry. States in the International Economy. Ed. By Douglas M. Brown and Earl H. Fry. Institute of Governmental Studies Press, University of California; Institute of Intergovernmental Relations, Queen's University, 1991.

37. Comparative Federalism: an Agenda for Additional Research // Constitutional Design and Power-Sharing in the Post-Modern Epoch. Ed. by Daniel J. Elazar. The Jerusalem Center for Public Affairs, Center for Jewish Community Studies, 1994.

38. Нижегородские новости. - 18 декабря 1996 г.

39. Известия. - 29 марта 1995 г.

40. Charles Fairbanks. A Tired Anarchy // The National Interest, Spring 1995. - P. 22.

41. Eugene P. Rimmer The Building Blocks of Russia's Future Military Doctrine. RAND Arroyo Center, 1994. - P. XIII.

42. The Emergence of Russian Foreign Policy. Ed. by L.Aron and K.M.Jensen. United States Institute of Peace Press, Washington, D.C., 1994 - P. 202.

43. Greg Graven. Federal Constitutions and External Relations // Foreign Relations and Federal States. Ed. by B.Hocking. Leicester University Press London and New York, 1993. - P. 14-149.

2. Південно-Східна Європа

Сергей Романенко
г. Москва (Россия)

СУЩЕСТВОВАЛА ЛИ АЛЬТЕРНАТИВА РАСПАДУ МНОГОНАЦИОНАЛЬНЫХ СЛАВЯНСКИХ ГОСУДАРСТВ?

В конце 80-х - начале 90-х гг. в СССР и СФРЮ сплелись воедино застарелые межэтнические конфликты, т.е. взаимные обиды, нанесенные народами друг другу за долгое время их проживания на одной территории или же рядом друг с другом, и социально-политические противоречия. Однотипность принципиальных подходов - абсолютизация прав этнических общностей на создание государственных образований - в сочетании с тяжелым психологическим наследием тоталитаризма и идеологическим - коммунизма, укоренившиеся в сознании многих политиков и простых людей разных национальностей, делают конфликты на постсоветском и постюгославской пространствах при всех их отличиях чрезвычайно трудно разрешимыми.

Вместе с тем эти конфликты были и есть отражением некоторых общемировых и региональных тенденций конца XX в.: обострение межэтнических отношений во всем мире, в том числе и в Европе, не связанное с переживаемым Восточной и Юго-Восточной и части Центральной Европы экономической отсталостью и переходом от затратной регулируемой экономики к рыночной; присущее национальному сознанию народов указанных регионов отождествления понятий "нация" и "национальность"; обострение межэтнических отношений в процессе национального самоопределения после устранения тоталитарных форм правления.

При анализе событий в Югославии в конце 1980-х - начале 1990-х гг. необходимо различать четыре различных стадии конфликта: кризис югославского государства в принципе, кризис его данной исторической формы - этнотерриториальной федерации, каковой была Социалистическая Федеративная Республика Югославия, ее распад и последовавшую затем войну между государствами-наследниками и внутри самих этих государств, ставшую одновременно и осуществлением военным путем национального самоопределения на данном историческом этапе их социального и этнического развития.

Эти принципиально разные по своей сути явления, к сожалению, часто рассматривают либо как единое явление, либо как с фатальной неизбежностью сменявшие одна другую стадии или формы одного процесса. Но их необходимо четко различать: данный кризис не вел неминуемо к распаду, а принципиальная историческая неизбежность распада СФРЮ не означала историческую неизбежность военного пути обретения национального самоопределения. Возможность избежать войны после распада единого государства существовала. Хотя это вовсе не значит, что эта война не имела причин, коренящихся в далеком и не очень далеком прошлом, не была обусловлена исторически.

Кризис общего государства южных славян, возникшего в 1918 г. и восстановленного в 1945 г., обусловлен исторически. Одно из государств-наследниц монархии Габсбургов - Югославия - в первый раз распалась в 1941 г. после военного поражения обусловленного внутренней слабостью централистского полиэтнического государства. Во второй, в 1991-1992 гг. - в результате продолжения процессов национального самоопределения, совпадения в один исторический момент общих системных кризисов в условиях отсутствия развитого общегосударственного рынка и полиэтнического гражданского общества, власти - неспособной примирить народы и создать основу для единого государства. К ним относятся: кризис распределительной (хотя и с элементами рынка) экономики в форме самоуправленческой социализма, административной и экономической системы государства в условиях гиперинфляции; кризис коммунистической идеологии; кризис этнотерриториальной федерации как формы национального самоопределения; кризис тоталитарной политической системы; кризис теории и практики югославизма как этнической и политической основы для образования многонационального и полиэтнического государства, одной из региональных разновидностей "славянской идеи". Эти же причины в значительной степени обусловили и распад СССР.

Существенное воздействие оказали и внешние факторы: система международных отношений Версаль-Потсдам-Хельсинки изжила себя, столкнувшись с противоречием процессов национального самоопределения и необходимостью сохранения существовавших государственных границ. Изжила себя и прежняя система блоков и глобального противостояния, в которой Югославия играла роль "буфера" и посредника, в чьей стабильности были заинтересованы все стороны [1]. В данный

исторический момент произошло столкновение двух основных процессов: изменения форм собственности, неизбежного перехода к новой экономической - рыночной - системе (сопровождаемого переделом собственности) с национальным самоопределением. Поскольку ни в СФРЮ, ни в отдельных республиках, превратившихся в независимые государства, не сложилось развитое полиэтническое гражданское общество, передел собственности происходит по этническому признаку, когда этническая общность, а не личность является субъектом государственного, имущественного и прочих видов права.

При полном крахе прежней интернационалистской идеологии, при отсутствии гражданского общества, социальной маргинализации и распаде государства понятие "национальность" в массовом сознании отождествляется с нацией и государством. Понятие имущественного права и социальных гарантий связывается лишь с принадлежностью индивида к этнической общности, которая якобы и может обеспечить эти гарантии, будучи субъектом всех видов права. Но вместо примата прав гражданина, индивидуума, по-прежнему провозглашается примат права коллективов, общностей - на этот раз этнических. В таких условиях неизбежно и возникновение конфликтов (при отсутствии традиций согласования интересов в политической культуре), и его криминализация. В этом смысле война на Балканах - война гражданская, одновременно война из-за отсутствия гражданского общества и война, проходящая в процессе его становления.

Распад единого полиэтнического государства на границе Центральной и Юго-Восточной Европы - СФРЮ - и образование некоторыми из входивших в него народов "своих" национальных (но объективно по-прежнему полиэтнических) государств не снял с повестки дня вопроса о национальном самоопределении народов Центральной и Юго-Восточной Европы. Ни после создания, ни после распада Югославии этот вопрос также не был решен. Остались и проблемы границ между новыми государствами, внутrigосударственные межэтнические конфликты стали межгосударственными, а на смену крупным авторитарным и тоталитарным государствам пришли им подобные, только более мелкие. Социальный тоталитаризм и социальная гомогенность были заменены на этнические. Новые государства для многих так и не стали "своими", несмотря даже на этническое родство с новой государствообразующей нацией.

Распад коммунистических многонациональных государств привел к размораживанию межэтнических конфликтов, подавлявшихся под лозунгами пролетарского интернационализма и "славянского братства". Он разморозил также процессы самоопределения, придав им еще более острый характер, ибо у населения укоренилась психология агрессивности и групповой сплоченности. Способствовала этому и всеобщая воинская обязанность, милитаризованная экономика, милитаризация мышления и психология противостояния со всем остальным миром.

К тому же при формировании рыночной экономики возникают стадийные межэтнические противоречия, свойственные этому процессу, который народы и страны Западной Европы прошли в конце средневековья - начале Нового времени.

Нельзя сбрасывать со счетов и обострение межэтнических отношений во всем мире. Для Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы характерны перемешанность этносов, длительное проживание их на одной территории и отождествление в этническом сознании представлений о единстве и идентичности территории, национальности государства, нации, религии и общества.

Специфика и трагедия тоталитарных коммунистических государств состоит в том, что административно-политические структуры (а в условиях этнотерриториальной федерации - и этнические!) совпадают со структурами экономическими. Это неизбежно порождает стремление не только к этническому обособленности - несмотря на официальную политику интернационализма и централизма - но и к политической и экономической автаркии. В условиях смены всего социального и экономического строя хозяйственные связи, не основанные полностью на рыночных отношениях и конкуренции рвутся. Это разрушение - неизбежный этап в распадавшихся ныне многонациональных федеративных государствах-наследниках многонациональных империй, основанных на идее этнической близости входивших в них славянских народов - будь то Югославия, Чехо-Словакия или, с понятными особенностями, СССР. Коммунизм, провозглашавший интернационализм, единство и братство всех трудящихся, переходит в свою кажущуюся противоположность - узкий этнический национализм, который становится единственным средством, способным удержать коммунистов у власти.

Внутриэтнические консолидационные процессы, подогреваемые чувствами неудовлетворенности положением своего этноса в многонациональном государстве, соединяясь с традициями национальных движений и психологической традицией борьбы за освобождение, приобретают гипертрофированную форму, которая начинает преобладать над межэтническими консолидационными процессами и связями, в основе которых лежало югославянское сознание. Эти внутриэтнические процессы совпадали по направленности с центробежными тенденциями в политике республик. Центр ничего не мог и не смог противопоставить этому, кроме усиления централистских мер и пропаганды югославянского унитаризма.

Но чем сильнее централистские тенденции, тем сильнее становится стремление к дезинтеграции и децентрализации государства, приведшее в конце концов к его развалу. Югославия не является исключением. Опыт ее предшественницы - Австро-Венгрии, да и Российской империи, и СССР доказал это со всей очевидностью. Результатом распада Югославии и последующего распада СССР стало резкое изменение и дестабилизация геополитической и геостратегической обстановки не только на Юго-Востоке, но и в Европе в целом.

Внешняя угроза и состояние "холодной войны" были жизненно необходимы как СССР, так и Югославии. Конец "холодной войны" оказался и их концом, лишив их места и роли в международном сообществе, лишив СССР роли великой ядерной державы, а Югославию - западной экономической помощи, которая компенсировала социальные недостатки и экономическую неэффективность социалистического строя.

Распад социалистической Югославии был неизбежен - исторически изжила себя и идея югославизма, и форма этнотерриториальной федерации. Процесс самоопределения каждого народа требовал новых форм. Распад был неизбежен, ибо в Югославии не сформировалось полиэтничное гражданское общество - югославизм так и остался панэтнической иллюзией, не став идеологией и психологией полиэтничного общества, основой бесконфликтного сознания, моделью сотрудничества в рамках развитого гражданского общества - единственного фундамента для сохранения целостности современного государства, которое неизбежно является полиэтничным. Государственной системе югославизма на протяжении всей ее истории были присущи конфликты этнических общностей между собой, как и конфликт этноса и государства.

Идея полиэтнического государства оказалась дискредитированной в глазах всех народов ее связью с тоталитарным коммунистическим прошлым - заслуги коммунистов в восстановлении Югославии оказались забытыми, более того, ставились им в вину. Югославизм и коммунизм, опираясь на схожие лозунги "братства народов" или "братства всех трудящихся", создавали видимость решения социальных и этнических проблем на деле лишь загоняя их внутрь. В этих условиях историческое государственное право и национальный принцип, право этнической общности на территорию, ее недра и постройки на ней выступают противовесом и заменяют в сознании людей нормальные имущественные права гражданского общества. Осознание этносом своей принадлежности к определенному историко-географическому региону - в данном случае - хорватов и словенцев к Центральной Европе - обосновывало неизбежность и необходимость их выхода из Югославии и разрыва с сербами, принадлежащими к культурному типу Юго-Восточной Европы. Сюда же добавлялось и чувство принадлежности к разным конфессиям.

История существования и развала Югославии, Чехо-Словакии и СССР доказывает, что борьба центробежной и центростремительной тенденций является закономерностью развития любого многонационального государства независимо от социально-экономического строя и политического устройства. Она доказывает, что не существует никаких особых законов развития полиэтнических и многонациональных государств с этнически родственными составом населения. Эта борьба обусловлена самой природой этнической общности, стремящейся к самоопределению, на каждом витке своей истории - к иной форме. Центробежные тенденции могут быть смягчены только максимальной демократизацией в полиэтническом и многонациональном государстве.

Опыт истории показывает, что усиление авторитарных и централистских тенденций, нарушение нормального развития общественного экономического рынка и нарастание сопротивления неполноправных народов в условиях войны, военного поражения или чрезмерно милитаризованной экономики ведет к потере широкой полиэтнической социальной базы, и без того весьма фрагментарной при отсутствии сформированного полиэтнического гражданского общества, к развалу государств. Но сама по себе постановка вопроса о политическом самоопределении в

полиэтническом и многонациональном государстве носит объективный характер и вовсе не идентична ни требованию выхода из этого государства, ни стремлению к его развалу.

Как и принцип национального самоопределения, панэтнические концепции не имеют неизменного значения, раз и навсегда данного; ни этническое родство, ни государственная общность не могут заменить полиэтническое гражданское общество. К сожалению, часто теории возможного мирного и демократического переустройства Югославии связывались с иллюзией "хорошего" югославизма, а Югославию в конце XX в. можно было сохранить, только избавившись от него, как и от любого иного национализма - великосербского или великохорватского, великорусского и великоукраинского, отказавшись от принципа "национальность-государство-территория". Но все же сочетание социальных, экономических, этнических и политических процессов не позволило национальному сознанию посткоммунистических обществ сделать это в наше время.

Спасти СССР и СФРЮ от распада мог только отказ от признания этнической общности единственным субъектом государственного права. Но на смену идеологии панэтнического национализма или наднациональной государственной идеологии пришел тоталитарный узкий этнический национализм. Оказалось, что под лозунгами демократии и свободы к власти пришли или могут прийти лоборники "малых империй", опирающиеся на агрессивный национализм.

Опыт титовской Югославии и ее наследницы - СРЮ показал, что сербский национализм, используемый коммунистическими правительствами для удержания собственной власти не спас страну от развала. Опыт добившейся независимости Хорватии показал, что хорватский национализм, взятый на вооружение новой антикоммунистической элитой, вовлек страну в войну, поставив под угрозу ее целостность. Вывод из событий на территории распавшейся Югославии в 1990-1996 гг. только один: этнический национализм не может быть альтернативой коммунизму; этнический национализм, тем более взятый на вооружение властью, не только не способствует сохранению и укреплению государства, но, наоборот, представляет для него смертельную угрозу. И не только ему, но и всей системе международных отношений и стабильности в мире.

Вышесказанное свидетельствует, что "славянская идеология" в любых ее исторических, региональных и национальных формах

не могла стать долговременным "конфликтопримиряющим" фактором. По истечении определенного исторического периода он превратился в конфликтогенный фактор, противоречащий по направленности и по сути процессу самоопределения в данных исторических условиях.

Как политическая и правовая концепция, "славизм" исчерпал свой относительно прогрессивный потенциал, который был ему присущ в XIX - начале XX вв., когда она совпадала с процессом национального самоопределения. Выдохся и патриотический заряд, который вдохновлял идеи во время Второй мировой войны - лишь частично основывался на "славянской идее", ожившей вновь как противоядие пангерманизму и расизму. Впрочем, уже тогда "славизм" стал составной частью сталинской великодержавной политики. Став инструментом государственной политики, "славянская идея" должна была неизбежно совпасть с политической идеей "государствообразующей" в данном государстве нации-национальности, что стало одной из причин кризиса всех "славянских" этнотерриториальных федераций. Это привело к росту великодержавных настроений, с одной стороны, и национальной нетерпимости, - с другой. "Славянская идея" в ее политико-правовой форме давала и дает превосходную этнопсихологическую основу политике централизма, унитаризма, денационализации, сохранения больших и малых империй.

Полиэтническое государство с этнически родственным составом населения не решает проблем национального самоопределения само по себе, как не делают этого ни полиэтнические империи, ни моноэтнические тоталитарные государства. Наоборот, оно создает на этом пути дополнительные препятствия, создает иллюзию "братства" и равноправия. Полиэтническая, как и моноэтническая общность не может выступать субъектом государственного права. Груз славянской идеи, в частности - югославизма - не выдержали ни централистские авторитарные монархии, ни коммунистические этнотерриториальные федерации. А закономерности этнополитического развития многонациональных и полиэтнических государств с этнически родственным составом населения ничем не отличаются от развития таких государств, в состав которых входят этнически неродственные народы.

Процесс национального, в том числе и политического, самоопределения народов Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы продолжается и каждый народ ищет свои

формы самоопределения. Это обстоятельство ставит вопрос о пересмотре унаследованных от XIX и начала XX вв. представлений об этом явлении. Опыт полиэтнических государств, в основу которых был положен принцип этнической близости населяющих их народов, предостерегает нас от абсолютизации и принципов национально-политического самоопределения, рассматриваемый как одновременный политико-правовой акт, и проявление панидеологий.

В нынешних исторических условиях "славянская идея" не принесет смягчения межэтнических и межгосударственных конфликтов. Наоборот, только усилит их. Во-первых, внутри полиэтнических государств она только рассорит между собой населяющие его народы - что мы видим и на примере бывшего СССР, и на примере бывшей Югославии. Недаром она пользуется наибольшей популярностью в национально-радикальных кругах, дающих ставку на насилие, которое неизбежно вызовет адекватный и неотпальный ответ, в виде взрыва национального экстремизма других славянских, да и не славянских народов.

Во-вторых, пропаганда "славянской идеи", как и любой другой панидеологической концепции, может резко обострить отношения между славянскими и неславянскими народами.

В-третьих, попытка возродить "славянскую идею" во внешней политике вызовет отрицательные последствия в отношениях с другими славянскими народами и государствами; необходимо также учитывать и совершенно различные трактовки "славянской идеи" национальными движениями разных славянских народов в зависимости от их принадлежности к разным историко-географическим регионам и группам славянства - восточной, западной или южной. Неславянские государства Европы и Азии увидят в этом попытку возродить прежнюю внешнеполитическую экспансию. Строить же экономические отношения на основе этнического родства не более разумно и выгодно, чем на принципах близости общественного строя. Это никак не согласуется с целями вхождения России в мировую экономику.

В-четвертых, апелляция к "славянской идее" может вызвать неблагоприятную реакцию в других европейских странах, повлечь за собой отошедшие было в прошлое собственные панидеологические концепции, усилить стремление к сохранению и усилению военно-оборонительных структур.

Наконец, "славянская идея" с ее коллективистским подоснованием противоречит решению стоящих перед возникшими после

распада СССР, СФРЮ и Чехо-Словакии славянскими государствами в посткоммунистический период задач создания развитого гражданского полиэтнического общества, основанного на принципах подлинного равноправия и свободы личности. От возрождения "славянской идеи", тем более - воссоздания общего славянского государства в любой форме - проиграют, прежде всего, славянские народы, а больше всего - сами его инициаторы.

ЛИТЕРАТУРА

1. См. напр: Романенко С.А. История и истории в межэтнических конфликтах в конце XX века. Почему возрождается сознание "закрытого общества"? Институт "Открытое общество" - М., 1997; Романенко С.А. Югославия: от "братства и единства" к войне и распаду// Очаги тревоги в Восточной Европе. - М., 1994. По указаным проблемам идет широкая дискуссия между учеными разных стран, школ и направлений. Ю. Зудинов, П. Кандель, С. Романенко, С. Цехмистренко. Россия на Балканах. Carnegie Endowment for International Peace. Московский центр Карнеги. Доклады. № 8. Москва, 1996; В. Волков. Трагедия Югославии// Новая и новейшая история, 1994, № 4-5. - С. 3-32; Балканы между прошлым и будущим / Ред. А. Язькова и Б. Шмелев. - М., 1995. Европа i raspad Jugoslavije. Priredila Radmila Nakarada. Institut za evropske studije. - Beograd, 1995; М. Зечевич. Југославија 1918-1992. - Београд, 1994; В. Денић. Етнички национализам. Трагична смрт Југославије. - Београд, 1996; Srpska strana rata. Trauma i katarya u istorijskom pamcenju. Priredio Nebojša Popov. - Beograd, 1996; D. Bilandzic. B. Covic, P. Jurkovic and others. Croatia between war and independence. - Zagreb, november 1991; Z. Tomac. The Struggle for the Croatian State. - Zagreb, 1993; I. Banac. Cijena Bosne. - Sarajevo, 1996; I. Banac. Hrvatsko jeyično pitanje. Zagreb, 1991; D. Roksandic. Protiv rata. - Zagreb, 1996; J. Pirjevec. Jugoslavija 1918-1992. - Koper, 1995; N. Durakovic. Prokletstvo Muslimana. - Sarajevo, 1993; M. Golubovic. Historija Bosnjaka. - Sarajevo, 1998; Why Bosnia? Wrightings on the Balkan War. Ed. by Rabia Ali & Lawrence Lifschultz. Stony Greek - Connecticut, 1993; The Yugoslav War, Europe and the Balkans: How to achieve security? Ed. by S. Bianchini and P. Shop. - Ravenna, 1995; N. Malcolm. Bosnia A Short History. - L., 1994; Unfinished Peace. Report of the International Peace - Wash., 1996; L. Silber & A. Little. Smrt Jugoslavije. - Opatija, 1996; P. Garde. Život i smrt Jugoslavije. - Zagreb, 1996; I. Geis. Der Jugoslawien krieg. F.-am-M., 1993.

Ігор Буркут
м. Чернівці

БАЛКАНСЬКІ АСПЕКТИ СЛОВ'ЯНО-ПРАВОСЛАВНОЇ АЛЬТЕРНАТИВИ ЗАГАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Ідеї загальноєвропейської інтеграції почали швидко поширюватися серед громадськості країн Варшавського договору та СФРЮ наприкінці 80-х рр., чому сприяла горбачовська зміна ідеологічних орієнтирів в СРСР. Побудова "спільного європейського дому" перетворилася на популярне гасло, яке вселяло надії на швидке входження в єдину інтегровану Європу тих її частин, що в роки "холодної війни" були відділені від Заходу "залізною завісою". Більш поширеними ці надії були в країнах радянського блоку, менш - у самому Радянському Союзі.

Після розпаду СРСР надії на швидке входження в об'єднану Європу стрімко розповсюдились в країнах Балтії. А в Росії на зміну нетривалій ейфорії прийшли інші настрої. Масове невдоволення різким падінням життєвого рівня переважної більшості населення супроводжувалося активізацією політичних сил, що знаходилися в опозиції до нової влади. Попри всю ідейну різноманітність, опозиційні сили знайшли спільну платформу, в якій особлива роль належала ідеям слов'янської єдності та єднання православних народів. Привабливість її полягала в тому, що подібні погляди традиційно були розповсюджені в російському суспільстві, а у сучасних умовах вони чітко контрастували з продекларованим правлячими колами країни зближенням із США та Західною Європою.

Справжньою метою прибічників слов'яно-православної єдності було повне і всебічне відновлення контролю Москви над колишніми радянськими республіками, особливо Україною та Білоруссю, а згодом і повернення країн Центральної та Східної Європи у сферу впливу Росії. Теоретичне обґрунтування подібних ідей міститься в ряді творів ідеологів різних напрямів новітнього націонал-патріотичного руху в Росії. Послідовно і узагальнено вони викладені у відомій праці Олександра Дугіна [7].

Пропаганда слов'яно-православної єдності в Росії ведеться зараз комуністами, ліберальними демократами, націонал-більшовиками та рядом інших політичних партій і рухів, від крайньо лівих до крайньо правих. Розрізняючись у нюансах, вони мають багато спільного у головному: слов'яно-православна єдність розглядається як альтернатива загальноєвропейській інтеграції.

У своїй теоретичній і особливо пропагандистській діяльності прибічники подібних поглядів широко використовують конкретні факти, породжені кривавими подіями 90-х рр. під час розпаду СФРЮ. Міфологізація складних процесів заплутує причинно-наслідкові зв'язки й не дозволяє оцінити реальну перспективу слов'яно-православної єдності як конкретної альтернативи загальноєвропейській інтеграції. В першу чергу необхідно розібратися у балканських реаліях, де поняття "слов'янин" і "православний" не завжди є тотожними.

Балкани традиційно були зоною інтенсивних контактів між різними етносами і культурами. У часи Візантійської імперії тут слов'яни ознайомилися із східним християнством, що поклало початки розповсюдження православ'я серед південних, а відтак і східних слов'ян. Але частина південного слов'янства ще у ранньому середньовіччі опинилася у сфері впливу західного християнства і серед сучасних хорватів та словенців у конфесійному відношенні домінує католицизм. А православ'я серед південних слов'ян нині переважає у сербів, болгар, македонців та чорногорців. Є на Балканах і невеликі громади православних росіян та українців - нащадків емігрантів з Російської імперії та західноукраїнських земель.

Проте серед православної людності Балкан чисельно переважають представники неслов'янських народів, в першу чергу - румуни та греки. Православними також є переважна більшість влахів або аромун, розсіяних майже у всіх балканських країнах, а також генетично споріднені з аромуними цинцари. Обидві групи є нащадками автохтонного фракійського населення Балкан: влахи - романізованих фракійців [4, с. 264], а цинцари - еллінізованих Наприкінці XIX ст. влахів на Балканах налічувалося близько 150 тис. [1, с. 233], сучасні джерела називають від 110 до 200 тис. До православних зараховує себе й більшість балканських циган, точне число яких визначити важко, але у всякому випадку воно не менше 1,5 млн. Зберегла належність до цього віросповідання й частина сучасних албанців, приблизно 20% всього трьохмільйонного населення країни [6, 1995, 23.04 - С. 4].

На Балканах існує декілька помісних православних церков як канонічних, так і невизнаних вселенським православ'ям. Саме тут, у Константинополі, розташована резиденція Вселенського патріарха. Кількість віруючих Константинопольської православної церкви зараз відносно невелика і значно поступається кількості віруючих найбільшої з православних церков на Балканах -

румунської (рік проголошення автокефальності - 1865). Далі йдуть Сербська (1219 р.), Болгарська (919 р., відновлено 1872 р.) та Епладська або Грецька (1850 р.). Найменшою за кількістю віруючих з православних церков на Балканах вважається Албанська (1922 р.) [2, с. 94, 106, 117, 122, 139, 144].

Крім цих взаємно визнаних церков, в регіоні з 1967 р. діє автокефальна Македонська православна церква (МПЦ). Проте Собор Сербської православної церкви (СПЦ) її автокефалії не визнав, а македонських ієрархів звинуватив у розколі [3, 1987, 23.01 - С. 6]. Це не заважає МПЦ діяти як на території колишньої югославської республіки Македонії, так і в місцях компактного проживання емігрантів з неї. Крім шести єпархій у своїй країні, МПЦ має ще американсько-канадську та австралійську єпархії [3, 1987, 20.01 - С. 5]. Клір цієї церкви приблизно в 9 разів менший, ніж Сербської - всього 280 священників та монахів.

Під час збройного конфлікту на Балканах в 1991-1996 рр. бойові дії на території Македонії не велися, тож храми та монастирі тут, на відміну від Боснії, не зазнали руйнувань. Але міжконфесійне протистояння в республіці помітно загострилося і воно поєднане з міжетнічними суперечностями. Албанці-мусульмани складають близько чверті двохмільйонного населення Македонії і в їхньому середовищі поширюються великоалбанські настрої, що веде до зростання напруги в країні. Зовні протистояння виглядає як конфлікт між православними слов'янами і неслов'янами-мусульманами. Але глибинні корені напруги криються не стільки в суперечностях між православним та ісламським світами, скільки в спробі албанських ультранационалістів витіснити іншомовне населення з районів спільного проживання. Маючи найбільшу в сучасній Європі народжуваність, албанці проживають головним чином в сільській місцевості та ведуть традиційне екстенсивне господарство, що вимагає розширення сільськогосподарських угідь по мірі зростання кількості населення.

Боротьба ведеться за землю і свідченням саме таких причин конфлікту, а не релігійного протистояння, є позиція в ньому албанців-християн, а також македонських слов'ян-мусульман. Албанці-християни не опираються спробам ісламської більшості своїх одноплемінників витіснити слов'янське населення. А македонські слов'яни-мусульмани, натомість, не беруть участі в цьому наступі й відмовляються ототожнювати себе з мусульманами-албанцями.

Ісламізація частини слов'янського населення Македонії відбулася ще в часи османського панування на Балканах. Різні групи ісламізованих слов'ян в Македонії носять різні назви - "торбеши", "улюфи", "курки", "помаки" та ін. [8, с.124]. Разом з ісламізованими влахами та етнічними турками, що проживають на території Македонії, вони самі зазнають утисків від агресивних албанських ультранационалістів, котрі намагаються албанізувати іншоетнічні ісламські громади. Опір македонських слов'ян-мусульман цим асиміляційним спробам має значні історичні традиції. Так, протягом довгого часу населення дев'яти сіл на кордоні між Косово та Македонією попри тиск албанізаторів зберігав рідну македонську мову в щільному албанському оточенні [3, 1987, 11.02. - С. 2].

Ісламізовані громади слов'ян проживають і в Болгарії. Дотепер у Родопському масиві живе велика група "родопських помаків" або "ахреан" [8, с. 125]. Менша за чисельністю ісламська громада лишилася й серед сучасних чорногорців. До речі, у 80-ті рр. вона значно активізувалася: її представники намагалися пропагувати іслам в середовищі православної чорногорської молоді [9, 1986, 8.08. - С. 6].

Якщо серед македонців, болгар та чорногорців існують мусульманські меншини - частина цих етносів, то в Боснії і Герцеговині нащадки ісламізованих сербів та хорватів утворили окрему націю, етнонімом якої став конфесійний термін "мусульмани". Лишаючись слов'янами за мовою й певними елементами культури, боснійські мусульмани в той же час за етноконфесійною свідомістю різко відмежовуються від своїх сусідів-християн. В роки боснійської війни лави мусульман поповнилися за рахунок тих вихідців з етнозмішаних родин, які раніше не декларували своєї етнічної належності або зараховували себе до "югославів за національністю". Глибоке розмежування за конфесійною ознакою, що відбувалося на фоні етнічних чисток, примусило декларувати свою віросповідну належність навіть тих людей, які відчували себе атеїстами. Але наявність типово мусульманського імені або прізвища автоматично примушувала людину зараховуватись до мусульманського табору.

До подій на Балканах атеїстів тут було багато. У 40-80-х рр. в Югославії та Болгарії атеїстична робота проводилася за державним сприянням і результати її були найбільш вагомими в районах з переважно православним населенням. До перемоги комуністичних партій в цих країнах православні церкви тут користувалися всіма

перевагами державних - на їхню підтримку спиралися монархічні режими. Тому нова влада боролася з православ'ям як з атрибутом старої державної машини. Не в останню чергу швидко атеїзація православних пояснюється і тим, що у представників національної більшості (сербів у СФРЮ та болгарів в НРБ) конфесійна належність мала значно менше значення для національної самосвідомості, ніж у представників менш чисельних етносів. Соціологічні дані в СФРЮ фіксували значне зниження релігійності аж до середини 70-х рр.

Кількість віруючих в країні за офіційними даними визначити важко: з 1953 р. під час переписів населення не проводилося опитування щодо віросповідання. Тому доводилося використовувати матеріали соціологічних опитувань, не дивлячись на всю їхню недосконалість.

За підрахунками спеціалістів Інституту суспільних наук в Белграді, кількість віруючих у сербській столиці у 1974-1984 рр. лишалася незмінною і складала лише 10% всього населення міста. Ще 16,6% відносило себе до тих, що не визначилися у питаннях віри [11, с. 56]. Відомий словенський соціолог релігії Зденко Ротер вважав, що серед кваліфікованих робітників Сербії невіруючі наприкінці 70-х рр. складали майже 96% [16, S. 1104]. Але ситуація у сербському селі виглядала дещо інакше. Дослідження у Нішському регіоні, проведені 1984 р. соціологом Д. Джорджевичем, дали такі результати: своїх дітей охрестили 59,37% опитаних, а 27,59% мали вдома ікону. Проте лише 5,56% опитаних молилися вдома, а 2,8% - регулярно постилися [15, S. 309]. Останні дві цифри красномовно ілюструють дійсну глибину релігійних почуттів населення одного з найбільш православних регіонів Сербії.

Найменша кількість віруючих серед всього населення СФРЮ у середині 80-х рр. фіксувалася саме в тих республіках, де традиційно було поширене православ'я, особливо в Сербії (11% всіх мешканців суто сербських областей республіки) та Чорногорії (10% всього її населення) [14, с. 18]. Для прикладу: в регіонах традиційного поширення католицизму та ісламу релігійність громадян СФРЮ досягала 40% і більше.

Підкреслимо, що наведені результати соціологічних досліджень лише приблизно відбивають реально картину поширення православ'я в країні. На догоду офіційній політиці в роки масової атеїзації суспільства йшло свідоме корегування отриманих цифр. Але навіть препаровані дані свідчать, що з наростанням всебічної кризи суспільства наприкінці 80-х рр. швидко зростала кількість віруючих.

Розпад СФРЮ супроводжувався процесами етнічної мобілізації й конфесійний фактор у них посідав важливе місце. Ускладнювало ситуацію те, що знову спалахнула недовіра між сусідніми народами, яка вже приводила до масових жертв. З особливою силою це проявилось у 1941-1945 рр., коли профашистський уряд Незалежної Хорватської Держави (НХД) проводив політику геноциду проти сербів та деяких етнічних меншин. Усташі планували фізично знищити третину сербів, що проживали на території НХД, ще третину депортувати, а залишки сільського сербського населення примусити перейти в католицизм. У відповідь сербські четники почали масовий терор проти мирного хорватського населення, від якого постраждали також і боснійські мусульмани. Сучасні історики нових балканських держав дискутують щодо цифр, якими визначаються масштаби взаємного знищення, намагаючись при цьому маніпулювати кількістю жертв на догоду сучасній політиці. Але найбільш об'єктивними виглядають узагальнюючі дані: у 1941-1945 рр. Югославія втратила близько 1.706.000 чол., або 10,8% всього довоєнного населення. З них у бойових діях загинуло лише 305 000 чол. [18, S. 177], тобто втрати від геноциду в 5,6 разів перевищували суто воєнні жертви.

Страх перед повторенням кривавої різанини існував у суспільстві впродовж всіх післявоєнних років, але з особливою силою він спалахнув напередодні розпаду СФРЮ. За думкою авторитетного дослідника історії хорватсько-сербських взаємин Володимира Фрейдзона, наслідки цього мали фатальний характер для двох народів. Хорватський рух у 80-ті рр. набирав ліберального республіканського характеру [13, с. 20], а не усташського, як в 40-і рр. Проте різкий опір з сербського боку будь-яким спробам хорватів досягти державної незалежності швидко призвів до того, що у хорватському русі різко активізувалися радикальні елементи, пов'язані з усташською еміграцією. Відповідальність за новий спалах геноциду на Балканах лежить на хорватських радикальних націоналістах та ісламських фундаменталістах в Боснії і на сербських шовіністах в однаковій мірі.

Спроба офіційного Белграда силою зберегти федерацію призвела до спалаху широкомасштабних бойових дій, у ході яких розпочалися етнічні чистки. Внаслідок цього на території колишньої СФРЮ загинуло понад 200.000 чол. (близько 1% населення країни), а ще майже 2 млн. перетворилися на біженців, емігрантів та вимушених переселенців. Непродумані дії Белграда дали можливість його противникам представити як єдиних виватців

трагедії на Балканах лише сербів, що й призвело до міжнародної ізоляції Союзної Республіки Югославії.

Намагаючись об'єктивно оцінити ситуацію, відомий англійський публіцист Річард Уест висловив цікаве спостереження: "...Весь трагізм долі сербів, - писав він у 1994 р., - полягає в тому, що їхні пороки добре відомі за кордоном: впертість, безрозсудство і звичай першими починати війни, а достоїнства лишилися не поміченими. Вони опинилися у фокусі уваги західного світу тільки після початку широкомасштабного конфлікту, спровокованого їхніми діями, як це було у 1875, 1908, 1912, 1914, 1941 і 1991 рр. Неабияку роль у цьому грає їхня належність до церкви, котра, теоретично будучи всесвітньою, зоною своєї діяльності має лише Східну Європу" [12, с. 261].

Тут необхідно зауважити, що зона діяльності вселенського православ'я охоплює значно більші території, ніж Східна Європа. Це і Близький Схід (Антіохійська та Єрусалимська церкви), і Кавказ (Грузинська), і Північна Африка (Александрійська), і Середземномор'я (Кіпрська православна церква). А ще численні православні громади є в Північній та Південній Америці, Австралії та на Далекому Сході, деяких західноєвропейських країнах і навіть у Північній Європі, де існує Фінляндська автономна православна церква. Звичайно, сербському православ'ю важко розраховувати на підтримку всіх православних світу, для нього найважливішою є допомога з боку єдиновірців у постсоціалістичних країнах і саме туди було спрямовано надії сербського суспільства. Тому так боляче зустріли серби несподіване для них схвалення офіційною Москвою політики світового співтовариства щодо Сербії у початковий період збройного конфлікту на Балканах.

Натомість російська опозиція демонстративно підтримала Белград, акцентуючи при цьому необхідність захисту православ'я від наступу Ватикану та агресивного ісламізму. Під тиском опозиції, а також з урахуванням ряду зовнішньополітичних факторів Кремль досить швидко вніс корективи у свою балканську політику, зайнявши виразно просербські позиції. Правда, офіційні його чинники не акцентували захист православ'я, знаходячи обтічні формулювання, якими багата дипломатична мова.

А в самій розваленої СФРЮ тим часом диференціація за конфесійним принципом проходила швидкими темпами. Звичайно, нимало людей лише декларувало свою релігійну належність, лишаячись при цьому невірними. Але конфесійний фактор набирав все більшої ваги і в деяких випадках навіть домінував над

етнічним. Стереотипне уявлення про те, що всі серби - православні, а всі хорвати - католики, не зовсім відповідає дійсності. Свого часу в Дубровнику проживала громада православних хорватів, а на сербсько-хорватському прикордонні дотепер існують громади сербів-католиків. Серед сучасних сербів та хорватів є прибічники протестантських конфесій та культів типу кришнаїзму. В умовах етнічної мобілізації віруючі цих конфесій обирали орієнтацію за етнічною ознакою. Складнішими виявилися справи у сербів-католиків.

Історично вони утворили дві територіально ізольовані одна від одної спільноти, відомі за етнонімами "шокиці" та "буневці". В умовах збройного конфлікту між двома народами серби-католики у більшості своїй стали на хорватський бік. В районі Боки Которської їхні представники навіть агітували православних за перехід у католицизм [6, 1995, 25 02. - С. 5]. Подібні факти сербська преса широко використовувала для підняття антикатолицьких настроїв. А хорватські мас-медіа постійно повідомляли про антикатолицькі акції сербської сторони, від яких страждали не лише хорвати, а й інші римо-католики - представники італійської, чеської та деяких інших меншин. Зазнали переслідувань також українці греко-католицького віросповідання, предки яких переселилися на Балкани в габсбурзькі часи.

Ватикан мобілізував світову громадськість на засудження антикатолицьких акцій Белграда, ісламський світ розгортав кампанію підтримки боснійських мусульман. А серби опинилися в глухий міжнародний ізоляції й шукали виходу з неї у "православній єдності", ідеологу у цьому напрямі змогли добитися. Дипломатичну підтримку СРЮ отримала навіть з боку одного члена НАТО - Греції. Проте в основі зближення лежала не стільки спільність віри, скільки збіг державних інтересів, особливо у протистоянні воєвничим великоалбанським планам. Ще менше "православна єдність" важила при налагодженні економічних контактів, особливо у справах оминуті міжнародні економічні санкції. Реальна допомога з боку деяких, не обов'язково єдиновірних чи слов'янських країн, надавалася далеко не з ідеалістичних мотивів. Сербські кордони з православними Румунією, Болгарією та Македонією в роки блокади контролювалися міжнародним співтовариством. І порушення санкцій наражалися на серйозну небезпеку. На такі порушення частіше йшли ті, хто звик ризикувати заради наживи. Колись будуть оприлюднені документи, що розкриють роль міжнародної організованої злочинності у поставках сербській

стороні зброї та боеприпасів, а також паливно-мастильних матеріалів...

З деяких православних країн, особливо Росії, під час боснійської війни на Балкани відправлялися добровольці. Правда, слідом за командиром роти Б. Васильєвим чимало з них могло б сказати: "релігійний аспект війни мене мало цікавив" [5, с. 33], бо для багатьох йшлося зовсім про інші інтереси. Але присутність російських добровольців у зоні бойових дій мала великий психологічний ефект для сербів, які бачили у ній підтримку православного світу.

Мотиви православної єдності широко використовували не лише сербські правлячі кола, але й переважна більшість опозиційних партій СРЮ. Найвпливовіша з них, радикальна, використовувала ці мотиви ще ширше, ніж правляча Соціалістична партія Сербії. Після розколу радикалів на дві партії у 1995 р. обидві продовжують наголошувати на необхідності єднання сербів з іншими православними народами. Так, у статуті радикалів-пашичевців записано: "Нашим економічним і політичним шансом є всебічне співробітництво з Болгарією та іншими православними народами" [10, с. 25].

Проте в самій Болгарії у 90-х рр., сформувалися зовсім інші зовнішньополітичні пріоритети: вона стала на шлях інтеграції в об'єднаний Європу. Така ж ситуація склалася і в Румунії, але затягування реформ та складна економічна ситуація не дозволили Болгарії та Румунії просуватися цим шляхом за лідерами - Польщею, Чехією та Словенією, до речі - слов'янськими країнами.

У 1998 р. навіть серед правлячої верхівки СРЮ сталися серйозні зрушення щодо зовнішніх орієнтирів. У Чорногорії, що входить до складу Союдної Республіки Югославії, президентські вибори виграв М. Джуканович, прибічник активної участі своєї республіки в європейських інтеграційних процесах. Для нинішньої белградської правлячої еліти такий поворот ускладнює ситуацію. Крім цього, у Сербії існує прозахідна опозиція, досить впливова у великих містах. Тому можна вести мову про те, що всередині СРЮ створено альтернативу альтернативі: прибічники слов'яно-православного єднання постійно нашоухуються на активний спротив своїм планам з боку політичних сил, орієнтованих на західну модель розвитку.

Втім, у Сербії акцентують саме православну, а не слов'янську єдність, бо військовий конфлікт між трьома слов'янськими народами засвідчив різновекторність інтересів політичних верхівок

цих народів. Про своє бажання увійти в об'єднану Європу заявляють не лише уряди католицьких Хорватії та Словенії, але і православної Македонії. Адже сучасний Європейський Союз створювався не на релігійній чи расовій основі. Рівноправним членом європейських структур є православна Греція, готується до вступу в ЄС Кіпр, більшість населення якого також складають православні. Ідеї православної інтеграції в цих країнах масового інтересу не викликають, та й розраховані вони зовсім на іншу аудиторію.

У Москві ідеї слов'яно-православної єдності пропагують прибічники відновлення єдиної держави на пострадянських теренах і вони отримують підтримку від своїх прибічників у Білорусі та Україні. Осторонь стоять прибічники Української Національної Асамблеї, які виступають за провідну роль Києва в об'єднанні слов'янства. А створення "Слов'янського Союзу" в складі Російської Федерації, Білорусі та України після білоруських виборів 1994 р. почало набувати певних, хоча й доволі туманних перспектив [17, р. 16]. Російсько-білоруський союз у такому контексті виглядає початковим етапом до створення великої східнослов'янської держави.

Сучасне белградське керівництво зацікавлене у появі такої держави як противаги Заходові, що дало би йому можливість маневру на Балканах, необхідного для створення нового об'єднання південних слов'ян. Стара югославська ідея в сучасних умовах вже не спрацює, тому іде пошук інших інтегруючих факторів, і православ'я розгадається як один з основних. Але привабливість белградських інтеграційних ідей в сусідніх Македонії та Болгарії розцінюється невисоко, тим більше на фоні періодичного загострення складної косовської проблеми. А сербсько-албанські суперечності в Косово погрожують дезінтеграцією самої СРЮ.

Сучасна Югославія ніяк не може пристосуватися до нового розкладу сил у світі, вкрай невидіткою для неї. Силова спроба об'єднати навколо Белграда всі землі, заселені сербами, зазнала нищівної поразки і призвела до введення іноземних військ на територію колишньої СФРЮ. Значне посилення позицій НАТО на Балканах робить для сусідів СРЮ привабливими поглиблення взаємин не з Белградом, а із Заходом. З усіх нових балканських держав лише Македонія підтримує з СРЮ відносини, що з певними застереженнями можна розцінити як дружні. Проте напруга між Сербською та Македонською православними церквами не сприяє поглибленню двох слов'янських православних народів. І тут не Захід

вбиває клин між братніми народами, а сербські ієрархи не бажать рахуватися з реальністю життя.

Необхідно підкреслити, що ідеї слов'янсько-православної єдності все ж виглядають привабливими для значної частини населення ряду пострадянських та постюгославських країн. Пояснення цьому можна знайти в їх архаїчній соціальній структурі населення, підсиленій в перехідних умовах маргіналізації головних соціальних верств індустріального суспільства. Своєю нинішню пауперизацію ці верстви починають сприймати як плату за участь їхніх країн в процесах європейської інтеграції, тому їм негативно ставляться до євроатлантичної орієнтації правлячих еліт.

А ідеї слов'янсько-православної єдності протягом століть були характерними для патріархальної свідомості сербського, чорногорського, македонського та болгарського селянства і продовжують існувати дотепер. В значній мірі вони є реакцією на несприятливі обставини життя і нині розповсюджені саме серед тих верств, які в найбільшій мірі зазнали на собі важкі наслідки соціальних катаклізмів кінця XX ст. Поширення таких ідей відбувається там, де замість економічних реформ іде номенклатурний перерозподіл власності, швидко криміналізується суспільство і стрімко падає життєвий рівень переважної більшості населення. На цьому фоні зростають ксенофобські настрої, іде пошук зарубіжних винуватців різкого погіршення умов життя народу. Захід цілком підходить на таку роль.

В роки сербсько-хорватської та боснійської воєн, які багато дослідників об'єднує в єдину "Третю балканську війну" [19], втручання США та провідних західноєвропейських держав у хід подій прийняло відкриті форми і це сприяло поглибленню антизахідних настроїв у сербському суспільстві. Глибока міжнародна ізоляція СРЮ пригнічуючи діяла на громадськість країни і необхідна була психологічна компенсація - ідея, котра би згуртувала суспільство. В умовах війни її роль виконувала ідея єднання православних народів у боротьбі з наступом католицизму та ісламу, що спіралася на традиційне серед сербів очікування допомоги з боку Росії.

Після завершення воєнних дій привабливість цієї ідеї пішла на спад. Натомість все більшої популярності набували погляди прозахідної опозиції, яка виступає за включення СРЮ в процеси загальноєвропейської інтеграції. Але при новому загостренні ситуації на Балканах слов'яно-православна єдність знову перетворюється на гасло для мобілізації югославського

суспільства. На Балканах іде боротьба інтересів могутніх сил, кожна з яких маскує свою політику популярними гаслами. За ідеєю загальноєвропейської інтеграції стоять спільні інтереси атлантичних сил на чолі з США, а за гаслом слов'янсько-православної єдності - інтереси Росії.

Всередині югославського суспільства на ці гасла орієнтуються різні соціальні сили. Прозахідної орієнтації притримуються приватні підприємці, робітники приватного сектора, значна частина інтелектуалів та спеціалістів, студентства. Моральну підтримку вони отримують з боку тих ієрархів Сербської православної церкви, які самі не орієнтуються на Захід, але знаходяться в опозиції до правлячої соціалістичної партії. Гасло православної єдності підтримує значна частина старої владної еліти, генералітет і більшість офіцерського корпусу, а також політичні діячі радикальної сербської опозиції. Надзвичайно популярним це гасло є серед селянства і тісно пов'язаних з ним приходських священиків.

В сучасних умовах Белград не може самостійно виступити центром нового інтеграційного об'єднання на Балканах: його позиції значно послаблені, а авторитет підірваний. Проте для прибічників слов'яно-православного єднання на пострадянських просторах він має інше значення. Приклад балканських подій слугує одним з головних аргументів антизахідним силам у їхніх звинуваченнях на адресу НАТО в тому, що атлантисти намагаються перетворити слов'янсько-православні держави на об'єкт своєї політики. І чим гіршим буде соціально-економічний стан цих держав, тим сильнішими - антизахідні настрої.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баряктаревіч М. О етнической структуре Балканского полуострова. Посебан отисак из Цвижићевог зборника. - Београд: САНУ, 1968.
2. Бессонов М.Н. Православие в наши дни. - М.: Политиздат, 1990.
3. Борба. Београд.
4. Бромлей Ю.В. Современные проблемы этнографии (Очерки теории и истории). - М.: Наука, 1981.
5. Васильев Б. Война под наблюдением ООН // Soldier of Fortune / Солдат удачи. - 1997. - № 3(30).
6. Дневник. Нови Сад.
7. Дугин А.Г. Основы геополитики. Геополитическое будущее России. - М.: Арктогея, 1997.
8. Паликрушева Г. Этнонимы исламизированных групп южнославянских народов // VI Межнароден конгрес за проучување на Југоисточна Европа (Софија, 1989). Прилози за учесниците од Македонија. - Скопје: МАНУ, 1991.

9. Политика. Београд.
10. Статут Српске радикалне странке "Никола Пашић". - Београд, 1995.
11. Тијанић А. Православље са више лица // НИН. Београд. - 1986. - 9 фебруар. - № 1836.
12. Узет Р. Иосип Броз Тито: власть силы. - Смоленск: Русич, 1997.
13. Фрейдзон В.И. Сербь и хорваты (исторические корни конфликта) // Этнографическое обозрение. - М., 1993. - № 1.
14. Ђуруваја С. Политичка температура Југославије // НИН. Београд. - 1986. - 25 мај. - № 1848.
15. Djordjević D.B. Religijski simboli // Sociologija. - Beograd, 1984. - N 3-4.
16. Roter Z. Vernost in nevernost družbenih slojev v Sloveniji (Resultati opasovani v desetletju 1968-1978 // Teorija in praksa. - Ljubljana, 1980. - N 9.
17. Rahr A. Zukunftsperspektive "Slawische Union" // Internationale Politik. Bonn, 1995. - N 11.
18. Marjanović J. Narodnooslobodilački rat i socijalistička revolucija 1941-1945. - Beograd: Radnička štampa, 1975.
19. Križan M. Postkommunistische Wiedergeburt ethnischer Nationalismen und der Dritte Balkan-Krieg // Osteuropa Zeitschrift für Gegenwartsfragen der Ostens. - 1995. - März. - Hft. 3.

**Наталія Стрельчук
м. Чернівці**

МАКЕДОНИЈА ТА ПРОЦЕСИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Для європейського Південного Сходу останнє десятиріччя ХХ ст. стало часом не тільки страшних потрясінь і жорстоких реалій війни на території колишньої Югославії, але і часом появи нових держав на Балканах та суспільно-політичних перетворень в них. Особливу увагу політиків, дипломатів, журналістів, міжнародної громадськості привертає невелика балканська країна - Республіка Македонія, яка мирним шляхом отримала незалежність і сформувалася як нова держава світу.

25 січня 1991 р. Зборами Республіки Македонії прийнята Декларація про суверенітет. Проголосували за цей документ всі 120 депутатів македонського парламенту. У вересні 1991 р. був проведений референдум про визначення самостійності Республіки Македонії, а вже в листопаді 1991 р. була прийнята Конституція Республіки Македонія.

Правовою основою для прийняття Декларації послужили діючі на той час положення Конституції Соціалістичної Республіки

Македонії (СРМ) 1974 р. і Міжнародна конвенція ООН 1966 р. про громадянські та політичні права. Відповідно до згаданої Конституції парламент республіки міг приймати декларації як політичні акти, а на основі Доповнення 74, прийнятого у вересні 1990 р., він отримав право проголошувати проведення референдумів про відділення СРМ від югославської федерації, якщо вона створить негативні обставини для Македонії як члена федерації.

Мирний конституційний шлях, яким Македонія йшла до своєї державної незалежності, відіграв значну роль у здобутті нею світового визнання. Завдяки обраному шляху Македонія не зазнала значних втрат від участі у війні в Хорватії, Боснії та Герцеговині, від економічної блокади Сербії.

Саме ідея про повну демілітаризацію Македонії стала для країни вирішальним фактором збереження миру у перші роки незалежності. У вересні 1991 р. група македонської інтелігенції, яку очолюв відомий македонський вчений і письменник (нині - Надзвичайний та Повноважний посол РМ у Росії) Гане Тодоровські підготувала "Маніфест про демілітаризацію Македонії" [Нова Македонія]. - 1991. - 1 октомбрі]. Серед центральних ідей документу - збереження миру взагалі і у Європі зокрема. Автори документу вважають, що для збереження миру на півдні Європи дуже важливо, щоби незалежна та нейтральна Македонія знаходилася під захистом великих європейських держав, а не стала знову місцем для їх боротьби за вплив у регіоні. Демілітаризація Македонії, дружні відносини із сусідніми державами - запорука миру на Балканах.

На основі цих ідей з території Македонії відбувся мирний вивід частин югославської армії із частиною її озброєння, македонські новобранці перестали направлятися до неї, а на території Македонії було заборонено формування воєнізованих частин. Але, мабуть, жорстокі реалії війни на території колишньої Югославії відіграли певну роль у тому, що ідея про демілітаризацію Македонії через дуже короткий час була відкинута.

У лютому 1992 р. прийнято Закон про оборону, який передбачав формування армії Республіки Македонія. У листопаді 1992 р. Республіка Македонія заключила військовий договір із США.

8 квітня 1993 р. Республіка Македонія стала 181 членом ООН. Цей акт зробив можливим участь РМ у чисельних міжнародних організаціях, як і присутність сил ООН на її території. У цьому ж 1993 р. в Македонію введені "блакитні шоломи" ООН або "Сили по охороні" (UNPROFOR). У березні 1995 р. після довгих дебатів

мандат миротворчих сил продовжено. Вони стали називатися превентивними силами ООН (UNPREDEP).

Починаючи з кінця 1995 р. відчувається різкий поворот Македонії в сторону США та НАТО, який був здійснений не без активного втручання впливових американських державних та політичних діячів.

У 1996 р. Збори Республіки Македонія ратифікували договір з НАТО про військове співробітництво (Status of Forces Agreement) (SOFA). Згідно договору Македонія може посилати своїх солдат в країни-члени НАТО і приймати на своїй території військові сили із цих країн. У листопаді 1996 р. Республіка Македонія стала 27 членом програми НАТО "Партнерство задля миру".

Зрозуміло, що війська НАТО розташовано на Балканах не лише для того, щоб не допустити нової війни, а також для того, щоб нейтралізувати впливи Росії та ісламських країн у цьому регіоні. Події, що останніми роками розгорнулися на території колишньої Югославії, знову підтвердили сумну славу Балкан, як порохового погребу Європи. Стратегічне положення Македонії на півдні Балкан, тісний зв'язок югославського і балканського питання із загальною ситуацією в Європі та світі, існуючі протиріччя між балканськими країнами і взаємні територіальні претензії створюють нелегкі умови для нормалізації внутрішнього та міжнародного становища Македонії.

В інтерв'ю македонському радіо у березні 1998 р. президент Македонії К. Глігоров, торкаючись проблеми вступу Македонії до ЄС, висловив думку що в основному вирішення цієї проблеми залежить від розвитку відносин її із сусідніми державами, і можливо, що найближчим часом вже будуть проведені переговори про асоціативне членство у ЄС. На запитання кореспондента про перспективу відносин із сусідніми країнами К. Глігоров відповів, що "... ми будемо співпрацювати на нашу користь і на користь будь-кого із наших сусідів, але при цьому не хочемо, щоб хтось із них мав привілейоване становище у Македонії" [Нова Македонія]. - 1998. - 16 март].

Значний інтерес становлять заяви заступника державного секретаря США Строба Талбота, який відвідав Македонію під час свого безрезного турне по Балканам у цьому році. 18 березня, виступаючи у Македонській Академії Наук і Мистецтв, він заявив, що США категорично виступають за те, щоб з продовженням чи без продовження мандату УНПРЕДЕП у Македонії необхідна міжнародна присутність. Відносно членства Македонії у НАТО і ЄС,

він підкреслив, що від країни вимагається вирішення трьох проблем: економічні реформи, регіональна співпраця і інтеграція у Європу. У виступі також наголошено, що США підтримуватимуть розвиток міжбалканської торгівлі, будівництво доріг, залізниць, розвиток електричної мережі і телекомунікацій між Сходом і Заходом. Відносини, які більше пов'язують із ЄС є важливими для субрегіональної інтеграції, яка не може бути замінена інтеграцією Південно-Східної Європи у Європу, як одного цілого [Нова Македонія. - 1998. - 22 март].

Події в Косово дали черговий поштовх ідеї створення "балканських мультинаціональних миротворчих сил", (про це йшла мова на зустрічі в Анкарі в березні 1998 р. та в Бухаресті 16-17 травня 1998 р. делегацій Македонії, Туреччини, Болгарії, Албанії, Румунії, на якій були також присутні представники Словенії та США). Структура, мандат, кількість і розташування цих сил все ще знаходяться у фазі домовленості. Правда, деякі агентства новин вже називають їх "силами швидкого реагування", але офіційна версія: у зв'язку з подіями в Косово необхідно мати у регіоні одну спільну політичну і військову силу. Македонія підтримала ідею і передбачається участь у них 200 її військовослужбовців. Але македонська делегація наголошувала на чіткому статусі цих сил і координації їх дій, щоб ця ініціатива не стала причиною нових балканських непорозумінь. Також запропоновано, щоб до участі в цих силах була запрошена Італія для політичної рівноваги, а також для розміщення штабу на її території.

21-23 березня 1998 р. в Охриді відбулася Міжнародна конференція "Балканська співпраця: потреба чи ілюзія". Серед її організаторів були Інститут відкритого суспільства (Македонія), Аспенівський інститут (Берлін), Європейська культурна фундація і Фундація "Краун Бодуен". Присутніми були близько 30 аналітиків, дослідників, політологів, які займаються дослідженнями балканських проблем. Виступаючи на її відкритті, К. Глігоров відзначив, що існують історичні, політичні, економічні та інші причини, в силу яких Македонія та її сусіди постійно відчувають необхідність у налагодженні та покращенні добрих відносин та взаємної співпраці.

Щодо відносин між Македонією та Україною, то сьогодні, коли створені власні держави у обох народів, складаються найбільш сприятливі умови для розвитку партнерських стосунків у різних галузях. Македонці уважно стежать за процесами, які відбуваються в Україні. Громадськість України цікавить еволюція політичної

системи та її демократизація у молодій балканській країні. Привабливою для певних кіл інтелігенції обох країн є точка зору про потенційну єдність слов'ян, яка ґрунтується на близькості мов та культур, але не часто вона знаходить підтримку у політиків та державних діячів.

Україна в числі перших (липень 1994 р.) визнала Македонію і листом Міністерства іноземних справ від 20 квітня 1995 р. висловила готовність встановити дипломатичні відносини з колишньою югославською республікою Македонією. 20 квітня 1995 р. і є офіційною датою встановлення дипломатичних відносин між обома державами.

У червні 1997 р. міністр іноземних справ України Г. Удовенко вперше з офіційним візитом відвідав Македонію. Під час переговорів з міністром іноземних справ Македонії була засвідчена подібність поглядів обох сторін на співробітництво в рамках регіональних європейських та всесвітніх організацій. Особлива увага приділялася інтеграції Македонії та України у європейські політичні та економічні структури, проблеми створення нової системи європейської безпеки у контексті розширення НАТО. Обидві сторони висловилися за подальшу участь у реалізації програми НАТО "Партнерство задля миру". Переговори закінчилися підписанням Міжурядової угоди про торгово-економічне співробітництво і Протокола про співробітництво між міністерствами іноземних справ обох країн. Тоді ж відбувся перший раунд переговорів між експертами двох міністерств з уточнення тексту договору про дружбу і співробітництво.

Г. Удовенко зустрівся з головою парламенту Македонії Б. Цервенковським. Сторони підкреслили те, що між Україною та Македонією не існує складних або спірних політичних проблем і подібна ситуація повинна сприяти активізації двостороннього співробітництва шляхом створення, в першу чергу, необхідної договірно-правової бази.

Як і в Україні, так і Македонії процес національного відродження у XIX-XX ст. перейшов із царини культури до сфери політичної діяльності, що в кінцевому підсумку привело до утворення суверенних, незалежних держав. І македонський, і український народи протягом багатьох століть демонстрували усьому світові волю до виживання. Сьогодні Македонія, як і Україна, наприкінці другого тисячоліття шукає свої дороги в Європу та у світову економіку і політику.

ЛИТЕРАТУРА

1. Македония: Путь к самостоятельности. Документы / Сост. и отв. редактор Е. Ю. Гуськова. - М.: Радуга. - 528 с.
2. Катарчиев И. Соседите и Македония: вчера, денес, утре. - Скопје: Менора, 1998. - 216 с.
3. Нова Македонија. - Скопје, 1998.

*Штефан Пурич
г. Сучава (Румыния)*

РУМУНИЯ И СОВРЕМЕННЫЕ ИНТЕГРАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ

Место и роль Румынии на европейском континенте и в мировых политических и экономических отношениях стали темами широких дебатов в румынском обществе еще со второй половины XIX ст., в особенности после признания независимости страны в результате русско-румыно-турецкой войны 1877-1878 гг. Между двумя мировыми войнами этот вопрос получил вроде бы положительное решение, однако установление коммунизма в Восточной Европе после 1945 г. разрушило взаимозависимость и нормальные отношения Румынии с Западной Европой, заменив их, большей частью, неестественными политическими и экономическими связями внутри восточноевропейского социалистического лагеря. Сорокалетний период тоталитаризма имеет тяжелые последствия для румынского общества во всех сферах человеческой деятельности и эти последствия сказываются негативно на способности преобразования страны и адаптации к нормам и ценностям демократических государств.

В настоящем нас связывает с Европой лишь несколько культурных нитей. В основном, многочисленные проблемы (начиная с разложения нашей национальной идентичности и замены естественной шкалы ценностей полуфабрикатами национал-коммунистической пропаганды и заканчивая извращением социального и политического строя) стали сегодня настоящей стеной, которая отделяет нас от Европы. К тому же, наша часть континента характеризуется историческим отставанием в становлении и утверждении гражданского общества. Западная Европа решила в самой большой степени

вопросы, связанные со своим национальным идеалом, в то время как в Юго-Восточной Европе большинство политических сил находится в поисках национально-государственной идентичности. Здесь ставится проблема строительства государств-наций, в то время как Западная Европа давно прошла через этот этап. Более того, румынское руководство и дипломатия сталкиваются с очень деликатной реальностью для политиков, связанной с вопросом Бессарабии (с или без объединения): население Республики Молдова еще не имеет, в своем большинстве, настоящего национального сознания. Речь не идет обязательно об объединении, а о том, чтобы найти чувство идентичности и собственных традиций, которые сейчас отсутствуют [1].

Общественное мнение и преобладающее большинство румынского политического класса высказываются сегодня за интеграцию в европейские и евроатлантические структуры. Однако во внутренних публичных дебатах часто игнорируется то, что объединенная Европа осмысливается по-разному многочисленными ее архитекторами. Существует, например, немецкое видение проблемы, то есть федеральной Европы. Другой вариант интеграции - это французский, который предполагает строительство Европы наций, наподобие профсоюза стран, продублированного таможенным союзом. И третьим вариантом из наиболее возможных является английский, который предусматривает создание Европы свободной обмена, в которой товары циркулируют без всяких границ, Европы открытых дверей, в которой главное ударение ставится на экономический фактор. Для одних политических партий страны более привлекательным представляется французский вариант, для других - немецкий.

С другой стороны, румынское постдекабрьское руководство и дипломатия не смогли (не захотели) осознать глубину перемен, что привело к тому, что Румыния не уловила и не смогла точно и четко определить интересы, которые явились основой для фундаментальных преобразований европейского региона в конце 80-х гг. После 1989 г. румынская дипломатия постоянно колебалась между Востоком и Западом. На уровне действий Румыния продолжала поддерживать привилегированные отношения с Москвой, в то время как на уровне деклараций Бухарест желал сближения с Западом. Известно, однако, что в случае, в котором какое-то государство инициирует две параллельные внешние политики, его дипломатия резко теряет в своей эффективности, что и случилось с Румынией в первой половине 90-х гг.

В июле 1990 г. страны-члены НАТО приняли Лондонскую Декларацию, в которой заявили о необходимости преобразования Альянса и его сотрудничества с центрально- и восточноевропейскими государствами. Вскоре после опубликования этой Декларации, правительства Чехословакии, Польши и Венгрии поспешили заявить, что дальнейшее существование Варшавского Договора не имеет смысла. Румыния же заняла выжидательную позицию и, в конце концов, встала на сторону СССР, который желал реформирования данного военно-политического союза, а не его роспуска. Хотя в то время Румыния находилась в лучшей ситуации, чем вышеуказанные три страны (на их территории были еще дислоцированы советские войска), Бухарест не сделал никаких попыток сближения с Западом. Взамен направил решительно в сторону Москвы. Весной 1991 г. министр иностранных дел Адриан Нэстасе парафировал политический договор с СССР. И.Илиеску и М.Горбачев быстро его подписывают. Румыно-советский договор был оценен в Москве как успех советской дипломатии. Этот документ содержал статью, в которой стороны обязывались не участвовать в альянсах или группировках, которые могут быть оценены одной из сторон как недружественные. В тот момент румынская дипломатия дала насколько возможно четкий сигнал в отношении направления, в котором хочет двигаться.

Дуалистическая дипломатическая стратегия, примененная в начале 90-х годов, привела, в конце концов, к охлаждению отношений с Россией без того, чтобы связи с Западом улучшились. Через девять месяцев после подписания румыно-советского договора (оставившим нератифицированным румынским Парламентом), А.Нэстасе утверждал, что "Румыния находится между двумя наиболее горячими зонами Европы и поэтому направляет в сторону НАТО многие из своих надежд в том, что касается национальной безопасности" [2].

Большим недостатком румынского политического класса в первые послереволюционные годы была привязанность к старым ментальностям. Так, например, на Женевском Сессии Организации по Безопасности и Сотрудничеству в Европе экспертов по проблемам меньшинств делегация Румынии 11 июля 1991 г. сделала заявление, в котором утверждалось, что "не будучи частью межгосударственных отношений, проблемы меньшинств не могут, в принципе, быть объектом диспута между государствами". В противовес мировому опыту, многочисленным

документам ООН, Совета Европы или ОБСЕ, которые отвергали подобную постановку вопроса, она была поддержана румынскими официальными лицами до самого момента принятия финального Доклада, когда, рискуя остаться в изоляции, они были вынуждены присоединиться к точке зрения большинства и согласиться с Докладом.

Прохладно был воспринят румынской дипломатией и руководством Пакт о Стабильности, предложенный Францией на Копенгагенской сессии Совета Европы (июнь 1993 г.) и принятый ЕС на Брюссельской сессии Совета Европы (декабрь 1993 г.). Реакция объяснялась тем, что эта инициатива имела в виду реплементирование острой проблемы границ и меньшинств в Центральной и Восточной Европе, проблемы, которая влияла на отношения между странами-кандидатами на вступление в ЕС, подтверждая, что протекция национальных меньшинств более не является строгой внутренней проблемой государств [3].

После 1992 г. румынская внешняя политика поставила перед собой цель стать более уравновешенной. С одной стороны, она приложила усилия для ведения диалога (больше для вида, чем реального) с НАТО и, с другой стороны, чтобы урегулировать отношения с Москвой. Однако в обоих случаях цели не были достигнуты. Румынская дипломатия продолжала делать импровизированные декларации про-НАТО, сохраняя в то же время, пророссийскую ориентацию. В 1994 г. Румыния и Россия подписали военный договор, который удовлетворил Москву. Генерал П.Грачев, бывший в то время министром обороны, совершил визит в Бухарест для согласования этого соглашения, а после своего возвращения в Москву заявил, что "румынские партнеры готовы развивать взаимовыгодные отношения в военной области, так чтобы эти отношения были столь же прочными, как и во время Варшавского Договора" [4].

Тем не менее, осознав риск остаться в стороне от кардинальных процессов, происходящих в мире, Румыния подписала первой, в 1994 г., программу "Партнерство ради мира" с НАТО, с надеждой принадлежать когда-нибудь к Североатлантическому Альянсу. Немедленно во главе румынской армии было назначено гражданское лицо. Выполнялось, таким образом, одно из требований союза. Румынские воинские части стали участвовать в учениях совместно с частями НАТО. Были начаты переговоры с США по закупке американской военной техники. Среди мер, которые доказывали желание вступления в НАТО, была и посылка инженерного полка в бывшую Югославию.

Подобные же сигналы были даны и в направлении Европейского Сообщества. Румыния подписала Соглашение об ассоциации в 1993 г. В середине 1995 г. бывший президент И.Илиеску собрал в г. Снагове лидеров парламентских партий с целью принятия совместной декларации в связи с интеграцией Румынии в ЕС [5].

В то же время румынское правительство не шло на расширение экономических связей с Западом, оно отказало одному французскому консорциуму в концессионировании строительства автострады в Румынии, отказало импортировать норвежский газ вместо российского. Эти меры создавали впечатление, что румынское правительство говорит, что хочет связать себя с Западом, а на деле поступало наоборот [6].

В первой половине 90-х гг. армия и дипломатия приложили немало отчаянных усилий для удовлетворения военных критериев для представления в наиболее благоприятном свете политических результатов, но, естественно, эта деятельность не могла быть достаточной. Реальность состояла в том, что Румыния потеряла на старте, в первую очередь из-за запаздывания экономической реформы, из-за того, что постреволюционное румынское правительство на протяжении шести лет было поддержано партиями, которые были оценены Западом как экстремистские. Шесть лет (1990-1996), которые были потеряны в маршах шахтеров, экономическом топтании на месте, аферах "Каритас" и совместном правлении с националистическими партиями, очень трудно наверстать во времена, когда мир движется со все более возрастающей скоростью. В период правительства Николае Вэзкэроу желание Румынии быть принятой в Североатлантический Альянс было обратно пропорционально способности соответствовать условиям, установленным НАТО. Экономика осталась, как и остальные институты, сверхцентрализованной. Целью правительства Н.Вэзкэроу была не реализация экономической реформы в направлении замены существующего типа экономики, а управление таким образом, чтобы экономика функционировала в унаследованных условиях. Демократическая видимость и неполноценная стабильность во время президентства Иона Илиеску, никак не могли вывести Румынию в число стран-фаворитов евроатлантической интеграции.

Поэтому старания румынского МИДа в 1994-1996 гг. казались настолько оторванными от контекста, настолько отчаянными и

неэффективными, учитывая, что интеграция предполагает присутствие политической воли, которая должна материализовываться в первую очередь во внутренней политике, в преобразовании Румынии. Внешняя политика, которая боролась за интеграцию, издавая лживые коммюнике о состоянии экономики или изобретая поводы для удлиннения эволюции к правовому государству, не имела ни единого шанса. В то время, как Т.Мелешкану, министр иностранных дел, защищал в Брюсселе интересы страны, парламентское большинство принимало законы, несовместимые с нормами сообщества, как, например, законы о государственной тайне или о конкуренции в 1996 г.

Все вышесказанное входило в явное противоречие со стандартами, которые Румыния должна была обеспечить в случае, в котором хотела интегрироваться в европейские и евроатлантические структуры. Происходило явное дистанцирование между прозападными речами и практикой внутренней и внешней политики в нескольких основных аспектах: реформа, правовое государство, отношения с соседями, уважение к правам человека и меньшинств.

После 1989 г. американское правительство отказалось от "политики дифференциации" восточноевропейских стран в зависимости от их позиции в отношении СССР (политика "дистанцирования" от Москвы, реализованная Н.Чаушеску в период конца 60-х - начале 80-х годов, ставила Румынию в число стран-фаворитов, с которыми США поддерживали отношения), а избрало главным принципом в оценке и расширении отношений с государствами этой зоны уровень их демократизации [7]. Очевидно, в этой ситуации Бухарест не мог надеяться на привилегированный статус в отношениях с США, тем более, что в условиях, когда между ним и Россией существуют два независимых государства, стратегическая роль Румынии значительно ослабла.

Стратегическая концепция Североатлантического Союза, принятая после окончания холодной войны, подчеркивает, что главной угрозой для Европы является нестабильность. Нестабильность может генерироваться серией таких феноменов, как социальные и экономические кризисы, неэффективность государственных структур, межэтнические и межконфессиональные трения, массовые и бесконтрольные передвижения населения, организованная преступность (нелегальные поставки оружия или радиоактивных материалов, контрабанда наркотиками,

отмывание грязных денег и т.д.), выход из-под контроля оборота материалов и технологий массового уничтожения, экологические и/или технологические катастрофы. Поэтому прием в НАТО предусматривает выполнение основных условий, поставленных Альянсом для недопущения нестабильности или кризисных ситуаций: стабильная демократическая система, основанная на рыночной экономике, которая функционирует; соблюдение прав национальных меньшинств; желательная географическая близость с НАТО; гражданский контроль над военными структурами, основанный на соответствующих конституционных положениях; гласность политики и военных бюджетов. Критерии для вступления в ЕС, с технической точки зрения, более строгие, чем те, которые необходимо выполнить для приема в НАТО. Для того, чтобы какая-то страна могла присоединиться к ЕС, она должна иметь стабильные институты, которые обеспечили бы демократию, власть закона, права человека и защиту меньшинств, иметь функциональную рыночную экономику, а также способность принять на себя обязательства, которые вытекают из членства, включая цели политического, экономического и монетарного союза.

Что же предлагала Румыния евро и евроатлантическим структурам? Румынское руководство считало, что благодаря своей геостратегической позиции и своим оборонным ресурсам, страна является фактором безопасности в этой зоне Европы и может иметь серьезное влияние на региональную стабильность. Это были (и остаются) главными аргументами Бухареста для вступления в НАТО [8]. В связи с подобными доводами румынской дипломатии, еще в начале 1996 г. один из политических комментаторов ставил вполне обоснованные вопросы: "Но соответствует ли это действительности? Что за фактор стабильности есть то государство, которое имело спорные вопросы с не менее чем тремя своими соседями и которое на протяжении шести лет не смогло решить ни один из них?" [9]. С другой стороны, Румыния не имеет что предложить НАТО с точки зрения геостратегических интересов Альянса. Она (как и Венгрия) не имеет общей границы ни с одной страной Североатлантического пакта, для которой она могла бы укрепить безопасность перед лицом Москвы путем удаления рубежей Альянса от ее границ, как, например, Польша и Чехия могут сделать для Германии [10].

Румынская дипломатия неоднократно заявляла о заинтересованности и готовности правительства сотрудничать со своими ближайшими соседями, учитывая то, что региональная кооперация отвечает как параметрам безопасности, так и необходимости экономического развития страны, исходя из перспектив интеграции в структуры ЕС и НАТО. Декларативно и не только, Румыния желает быть участницей в как можно большем числе "еврорегионов". Вместе с тем, в 1992 г., когда обсуждался вопрос присоединения Румынии к Карпатскому Еврорегиону, в частности участия уездов Сату-Маре и Марамуреш в данном проекте, точка зрения тогдашнего Бухареста, более-менее четко выраженная, состояла в том, что войдя в подобное объединение, Трансильвания рискует продвинуться далеко вперед в экономическом плане и подобное развитие событий могло бы стать первым шагом на пути ее автономизации. С другой стороны, отмечало одно высокопоставленное лицо Румынского Министерства Обороны, часть Румынии оказалась бы в сфере влияния Запада, в то время как другая ее часть осталась бы в российской сфере влияния [11]. Пять лет продолжались переговоры для заключения договора с Венгрией, а ответственность за затягивание переговоров была возложена на румынский МИД, поскольку Венгрия заключила тем временем договоры со всеми своими соседями. Договоры с Республикой Молдова и Украиной при президентстве И.Илиеску не были указаны среди приоритетов румынской дипломатии, хотя они могли быть быстро подписаны. Официальная пропаганда делала из Венгрии врага и стимулировала ирредентские декларации в румынском обществе в отношении Украины и Республики Молдова. Эта ситуация породила в 1994 г. напряженность между Бухарестом и Кишиневом. В 1996 г. Румыния денонсировала Протокол 1948 г., который предусматривал переход острова Змеиный в состав СССР, и Договор 1961 г., который устанавливал румыно-советскую границу. Эти действия касались, естественно, границы с Украиной, страной, nasledовавшей СССР в этом регионе. В том, что касается отношений с Москвой, они охладели. Двусторонний договор не смог быть согласован, несмотря даже на переговоры, которые велись на уровне министров иностранных дел [12]. Результаты этой политики были сконцентрированы (хотя имелось в виду другое) в словах президента И.Илиеску, который заявил 16 мая 1996 г. в Белграде: "Единственными хорошими соседями Румынии являются Югославия и Черное море".

Развитие системы безопасности в европейском регионе остается одной из главных забот государств этой зоны и в той же степени США и Российской Федерации. Лидеры НАТО решили в 1993-1994 гг. усилить роль этой организации путем ее расширения на восток и путем подписания договора с Москвой, которые бы подтвердили незаменимую роль Альянса в сохранении мира в Европе [13]. Этот договор с Москвой столь же важен, как и само расширение, поскольку только Россия могла бы поставить под угрозу безопасность членов НАТО. Поэтому Альянс никогда не примет в свои ряды страну, в случае которой подобный акт может разрушить договор с Москвой.

В 1996-1997 гг. стало очевидно для всех, что НАТО не расширится на страны, которые утверждают, что хотят защититься от России или на страны, которые рассматриваются Россией как проводящие антироссийскую политику. Поэтому страны-кандидаты на вступление в НАТО для того, чтобы добиться успеха, должны будут согласовывать политику сближения с западными государствами и Североатлантическим Альянсом, также в Москве. В то же время, установление цивилизованных отношений между странами-кандидатами и Россией может только способствовать миру и региональной стабильности. Для России, утверждают комментаторы, Румыния останется неудобным партнером до тех пор, пока она не сформулирует четко свои национальные интересы, пока не сядет за стол переговоров и пока не вернется на традиционный рынок, который она игнорировала в последние годы [14]. Энергетические связи Румынии с восточными соседями и способность румынской экономики поставлять готовые продукты странам СНГ и Дальнему Востоку, могут стать базой для установления нормальных отношений с евразийским пространством [15].

Украина перестала заявлять о своей оппозиции процессу расширения НАТО к востоку еще с 1992 г. Чутко уловив ситуацию, в которой находился Бухарест в 1996-1997 гг., Киев применил методы дипломатического давления: Румыния не может быть принята в НАТО, пока не подпишет политический договор с Украиной. От посла Украины в Бухаресте и до президента Л. Кучмы было заявлено о том, что румынское руководство имеет территориальные претензии к Украине и этот факт не способствует нормализации и стабилизации отношений в Юго-Восточной Европе. В ответ на заявления Киева, румынская дипломатия отвечала с невинным видом, что для вступления в НАТО Румыния должна подписать двусторонние договоры только с теми

государствами, которые, в свою очередь, выразили желание стать членами Альянса. Все-таки НАТО в Документе по расширению Альянса (1995 г.) подчеркнуло, что одним из условий, которые должны выполнить кандидаты на вступление, является следующее: "Страны, которые имеют этнические споры, включая внешние территориальные споры, включая и территориальные претензии, или внутренние юрисдикционные споры, должны решить их мирными средствами в соответствии с принципами ОБСЕ. Решение этих споров могло бы быть решающим фактором в приглашении какого-то государства стать членом Альянса". Эту же необходимость, детализировав ее, подчеркнул Дан Гамильтон, сотрудник Госдепартамента США. Он уточнил, что "НАТО не является благотворительным обществом для слабых и лишенных безопасности государств (...) Заявляем странам, заинтересованным стать членами, что присоединение к НАТО или ЕС не может осуществиться в ущерб соседним государствам. В такой же большой мере от этих государств зависит, как найти самим пути для улучшения региональной безопасности и развития добрых отношений с соседями, так как и от нас естественным образом зависит продолжение данной гарантии. Возвращаясь к тому, что безопасность Европы является не столько проблемой гарантий, которые даются сверху вниз, сколько их созданием изнутри и между демократическими обществами" [17].

Ноябрьские 1996 г. парламентские выборы открыли новую страницу в политической истории Румынии. Базовая Программа макростабилизации и развития Румынии до 2000 г. правительства во главе с Виктором Чорбя снова подчеркнула выбор Румынии в пользу интеграции в евроатлантический простор и подготовки условий для вступления в Европейское Сообщество. В соответствии с правительственной программой, среди приоритетных целей румынской внешней политики являются следующие:

- гарантирование национальной безопасности путем интеграции страны в структуры коллективной безопасности или обороны и развития мирных отношений, в особенности с соседними государствами;

- консолидация демократических механизмов и способствование доступа страны к процветанию путем ее интеграции в общие политические и экономические структуры развитых государств.

Было подчеркнуто, что "Правительство будет рассматривать ориентацию страны на Запад в качестве наиболее важного фактора нашей национальной судьбы. В этом смысле, европейская и евроатлантическая интеграция будут представлять единственную альтернативу для внешней политики Румынии. Правительство будет действовать таким образом, чтобы:

- Румыния выполнила все требования, необходимые для вступления в НАТО в числе первых стран, которое должно состояться по предварительным расчетам в 1999 г.;

- Румыния выполнила все необходимые условия для вступления в Европейское Сообщество на рубеже 2000-х гг.

В данном контексте, Правительство осознает то, что европейская и евроатлантическая интеграция зависят, кроме прогресса и реформ, которые должны быть осуществлены внутри страны, от улучшения и, в зависимости от обстоятельств, от нормализации отношений с соседями, от участия в разрешении возможных конфликтов в зоне, таким образом, чтобы Румыния стала не только потребителем безопасности, но и поставщиком безопасности, готовой не только приобрести права, но и в состоянии взять на себя обязательства в международном плане [18].

Новое правительство решило отбросить дуалистический подход в международных отношениях, пересмотреть восприятие, методы и скорость реагирования румынской дипломатии на происходящие в мире процессы и определило новые подходы и новый стиль во внешней политике Румынии. "Правительство будет вести такую внешнюю политику, которая была бы в состоянии синтезировать и гармонизировать европейские и евроатлантические интересы в Румынии с интересами Румынии в европейском и евроатлантическом просторах. В этом смысле, политика интеграции будет означать не только импорт западных стандартов, но и активное участие в формулировании, проектировании и реализации нормативных и институциональных структур, с которыми должна произойти интеграция.

В формулировании и осуществлении внешней политики Правительство будет твердо защищать фундаментальные принципы, на которых основываются сегодня международные отношения, и отбросит всякое двуличие, отбросит все попытки, направленные на отвлечение внимания внешних партнеров от недостатков внутренней политической, экономической и общественной жизни. Румынии невозможно служить ложью, а только правдой, последовательностью, честью, реализмом и конструктивностью" [19].

В области мер, которые будут реализованы Румынией для вступления в НАТО, было заявлено, что "Правительство возьмет на себя, без колебаний, расходы и ответственность, которые естественным образом вытекают из этого", указав при этом, что оно "рассматривает вступление в НАТО в двойной перспективе: обеспечение национальной безопасности и возрастание доверия и сотрудничества в зоне".

В том, что касается вступления в ЕС, которое мыслится как цель, что будет достигнута позднее, чем прием в НАТО, правительство обязалось ускорить "процесс перестройки и присоединения в соответствии со своим великим выбором: консолидация демократии, правового государства и утверждение экономической конкурентоспособности". В этом направлении должны будут приняты следующие меры:

- ускорение процесса гармонизации румынского законодательства с законодательством Сообщества и его применения. Отдельное внимание будет уделено свободной конкуренции;

- стимулирование экономических отношений на основе торговой либерализации, гарантированной Соглашением об Ассоциации;

- интенсификация кооперации в области юстиции, внутренних дел и межчеловеческих отношений" [20].

Цивилизованный переход власти в результате выборов и программа правительства привнесли положительные изменения в позиции Румынии на международной арене. Стратегическое партнерство с Венгрией и заключение политического договора с Украиной явились двумя сильными ходами нынешнего руководства. Треугольники Украина-Румыния-Польша, Украина-Румыния-Молдова и Венгрия-Румыния-Австрия являются если не реальностями, то хотя бы четкими проектами румынской внешней политики в плане кооперации и стабильности в Восточной и Центральной Европе [21].

С декабря 1996 г. румынское руководство и дипломатия сконцентрировали все свои усилия на намерении упущенного времени и на сокращении разницы в показателях по сравнению со своими "соперниками" по гонке в НАТО (Чехия, Польша, Венгрия). Но то, что не было вовремя сделано за шесть лет, очень трудно, а то и практически невозможно, реализовать за шесть-семь месяцев: экономическая реструктуризация страны, правовое государство, гражданское общество, предвидимость полити-

ческого курса и т.д. Тем не менее, если в середине 1996 г. НАТО не воспринимало всерьез кандидатуру Румынии, летом 1997 г., несмотря на некоторые просчеты румынского МИДа (не до конца продуманная мотивировка желания членства, отношение к России, ставка исключительно на французскую "карту" и др.), ее стали считать одним из действительных претендентов, которые могут надеяться на достижение поставленной цели. Мадридский саммит НАТО принял декларацию, в которой позитивно оценивался курс румынского правительства и план экономических реформ: "В соответствии с нашим обязательством сохранять Альянс открытым для приема в будущем новых членов, требуем, также, чтобы наши министры иностранных дел держали этот процесс под постоянным контролем и периодически информировали нас по этому повсюду. Мы пересмотрим процесс на следующей встрече, в 1999 г. В том, что касается стран, которые хотят вступить в НАТО, мы приняли к сведению с интересом позитивные эволюции в направлении демократии и правового государства в ряде стран Юго-Восточной Европы, в особенности в Румынии и Словении" [22].

Эти слова представляют все, что смогла достичь Румыния во время Мадридской встречи. Речь не идет о твердом обещании, что наша страна будет принята автоматически в НАТО в случае, если будет вторая волна, но это и не обычная протокольная формула, которая ни о чем не говорит. Как отмечал А. Северин, бывший в то время министром иностранных дел, в Мадриде "не было тактической победы, зато была стратегическая" [23].

Большинство политических лидеров оценили решение, принятое в Мадриде, как успех Румынии, несмотря на то, что страна и не достигла афишированной цели быть включенной в первую группу новых членов НАТО. Хотя Мадридская декларация указала только дату, когда будет возможен пересмотр вопроса о новом расширении (1999 г.), а также похвалила усилия некоторых стран, которые остались вне первого расширения, по мнению некоторых внешнеполитических комментаторов, документ не содержит четких гарантий, что обязательно будет еще одно расширение НАТО в ближайшие десятилетия и что Румыния станет ее частью [24]. Тем не менее, Президент США Билл Клинтон, во время своего постамадридского визита в Бухарест, заявил, что Румыния является в перспективе "одним из наиболее сильных кандидатов" для включения в Североатлантический пакт при условии, что она останется без колебаний на пути свободы и экономических

реформ. Заявление американского президента - учитывая категорическую оппозицию США в отношении включения Румынии в первую волну - представляет, с одной стороны, гарантию, что "двери" Альянса останутся открытыми и, с другой стороны, готовность США поддерживать в будущем усилия Бухареста в отношении интеграции в НАТО. Еще один положительный сигнал для Румынии был дан в ходе 43-й встречи Североатлантической Ассамблеи, которая состоялась осенью 1997 г. в Бухаресте, впервые в одной из бывших коммунистических стран. Участники встречи подчеркнули более внятно, чем в Мадриде, характер полнотенности расширения НАТО. В этом же контексте было показано, что вето Москвы не имеет применения в этой области. Расширение было апробировано и диалог с Россией уже не ведется с целью обсуждения данного процесса, а лишь для того, чтобы найти взаимовыгодные решения для уклонения от напряженности, которую можно обойти. Как и в Мадриде, в Бухаресте был признан тот факт, что в последнее время в Румынии было многое сделано и направление реформ ставит ее среди наиболее вероятных кандидатов [26].

По мнению эксперта румынского министерства обороны, после Мадрида, "в Центральной и Восточной Европе, имеем три категории стран, отличные по своему международному статусу и по уровню безопасности, которым они обеспечены. Так, имеем "страны с гарантированным международным статусом" (Чехия, Польша, Венгрия, Россия и Украина), "страны с нетвердым статусом" (остальные страны Центральной и Восточной Европы, включая членов СНГ, за исключением Румынии и Словении) и "страны с улучшенным статусом" (Румыния и Словения) [27].

Исходя из подобной ситуации и учитывая необходимость укрепления национальной безопасности Румынии, перед военными и внешнеполитическими структурами стоит задача проведения такой политики, которая бы имела своими главными целями стирание различий со странами первой категории и реализацию секториальных стратегий по борьбе с опасностями и угрозами невоенного характера. Для решения этих проблем Румыния должна действовать в трех главных направлениях:

"1. Возрастание ее роли как европейского фактора безопасности. Насколько наш вклад и усилия международного сообщества по стабилизации и контролю кризисов будет большим, настолько Румыния станет более желанным партнером. В настоящий момент самыми рекомендуемыми видами действия

являются действия типа *rease-keeping*, а также региональное и субрегиональное сотрудничество со странами первых двух категорий (треугольник Румыния-Польша-Украина является отличным примером).

2. Возрастание степени интеграции в европейские и мировые экономические и коммерческие структуры. В этом смысле, необходимо укрепление нашего экономического потенциала для достижения соответствующего и сбалансированного уровня взаимозависимости.

3. Контроль над внутренними источниками конфликтов с целью не допустить зарождения любых внутренних нестабильностей и не поставить под угрозу способность и свободу действующего государства" [28].

В отношениях со странами СНГ Румыния должна меньше внимания уделять политике своего образа и больше конкретным экономическим и политическим проблемам. Необходимо оценить, в какой степени Румыния может извлечь выгоды из статуса государства, которое может обеспечить транзит богатств стран зоны Каспийского моря на Запад, а также, в какой степени может стать плацдармом для экономических и стратегических интересов европейских и евроатлантических структур в Черноморском ареале [29].

В своей политике безопасности и интеграции в евроатлантические структуры, Румыния должна будет развить одновременно и свою способность проводить независимую политику. Хотя цели безопасности Румынии могут быть достигнуты в контексте консолидации глобальной безопасности в евроатлантическом просторе, в случае, в котором "проект и конструкция добротны, то Румыния будет в выигрыше, независимо от того, является она членом НАТО или нет" [30]. Только доказав, что она в состоянии обеспечить собственными силами минимум внешней безопасности, Румыния сможет доказать, что ее предложение, касающееся безопасности, является реальным и достойным внимания нового НАТО. В то же время, однако, необходимо избегать ситуаций, в которых, без получения гарантий безопасности, Румыния может подвергаться риску.

Следуя тактике Венгрии, Румыния должна будет доказать свою важность в качестве стабилизирующего фактора для, а не в Юго-Восточной Европе, зоне, оставшейся пока что в тени геополитических интересов Альянса, но к которой направлено особое внимание России [31].

В настоящий момент Румыния не имеет готового политического пакета: институциональная реформа не начата, изменения произошли только наверху, вокруг спецслужб существует та же таинственность, главные законы реформ или не были представлены правительством, или лежат необсужденными в Парламенте, в экономическом плане макростабилизация остается иллюзией до тех пор, пока она не будет подкреплена оздоровлением реальной экономики. Противоречия между правящими партиями очевидны (декабрьское 1997 г. обновление и правительственный кризис в начале 1998 г. тому яркое подтверждение) и имеют негативные последствия как во внутренней, так и во внешней политике. Практически, хотя на Мадридской встрече Румыния получила удовлетворительную оценку, она еще не соответствует главным критериям, поставленным НАТО перед кандидатами на интеграцию. Во внешнем плане нас подстерегает другая опасность: скорость продвижения вперед окружающего мира. Существует опасность, что "Бухарест оставит, в соответствии с отвратительной традицией, все усилия па последние сто метров. Это было бы катастрофой" [32].

Збигнев Бжезинский указывал, что скорость трансформирования посткоммунистических государств зависит от четырех основных типов: 1) оба вида преобразований - политические и экономические - являются позитивными; 2) политика позитивна, а экономика негативна; 3) политика негативна, экономика позитивна; 4) политика и экономика негативны [33]. За шесть месяцев 1997 г. Румыния перешла от четвертого ко второму типу государств и продолжает оставаться в этой категории. Членство в Североатлантическом альянсе признало бы трансформирование Румынии в стабильное демократическое государство, отсутствие каких-либо недоразумений в связи с внешнеполитической ориентацией государства, право на участие в определении и проведении политики безопасности в евроатлантическом регионе; оно присвоило бы сертификат качества румынскому законодательству и экономическим учреждениям, с позитивными последствиями в плане иностранных инвестиций; открыло бы доступ к новейшим технологиям, что позволило бы быстрее сократить разницу в уровне социально-экономического развития; импльсионировало бы реформулирование значительной части нашей военной доктрины, непрерывную модернизацию военного арсенала и возрастание его способности

реагирования; к тому же оформило бы еще один важный канал в отношениях Румынии с Европой и Северной Америкой [34]. Если в прошлом ударе ставилось на внешнеполитические акции, то в этом и последующих годах румынское правительство должно сконцентрироваться на осуществлении пакета экономических и политических реформ. В реальности, путь становления гражданского общества и достижения благополучия и путь евро и евроатлантической интеграции идентичны. Насколько дальше продвинется Румыния по пути реформ, настолько ближе будет она к моменту вступления в НАТО и Европейское Сообщество в качестве полноправного партнера.

ЛИТЕРАТУРА

1. Adrian Severin. Teme actuale ale politicii externe românești // *Politica externă*. - București, 1996. - P. 116.
2. Sabina Fati. Tehnici diplomatice folosite pentru integrarea României // *Dilema*. - 1997. - 4-10 aprilie. - Nr. 219. - P. 6.
3. Valentin Stan. Ministerul Afacerilor Externe: o relicvă a "epocii de aur"? // *Sfera politicii*. V. - 1997. - Nr. 49. - P. 10.
4. Sabina Fati. Op. cit. - P. 6.
5. Gabriel Andreescu. Poate fi convingătoare politica externă românească? // *Dilema*. - 1997. - 4-10 aprilie. - Nr. 219. - P. 10.
6. Neagu Djuvara. Nu facem ceea ce trebuie pentru integritatea euro-atlantică // *Politica externă*. - București, 1996. - P. 11.
7. Mircea Răceanu. "Parteneratul strategic" cu SUA. // *Sfera Politicii*. - V. - 1997. - Nr. 50. - P. 8-9.
8. Sabina Fati. Politicile de stoc și integrarea. // *Dilema*. - 1997. - 25-31 iulie. - Nr. 235. - P. 6.
9. Silviu Brucan. România nu are o strategie externă. // *Politica externă*. - București, 1996. - P. 121.
10. Gabriel Topor. Obsesia NATO // *Sfera Politicii*. - V. - 1997. - Nr. 49. - P. 25.
11. Sabina Fati. Vecini buni și vecini... sau diplomația română la frontiere // *Politica externă*. - P. 26.
12. Gabriel Andreescu. Op. cit. - P. 10.
13. Gabriel Topor. Op. cit. - P. 26.
14. Liviu Mureșan. Vecina noastră China. // *Lumea magazin*. - 1997. - Nr. 11. - P. 19.
15. Radu Budeanu. România la Vest de Est. // *Lumea magazin*. - 1997. - Nr. 10. - P. 16.
16. Sabina Fati. Tehnici diplomatice... - P. 6.
17. Apud Sabina Fati. Vecini buni și vecini... - P. 32.

18. Programul de bază de macro-stabilizare și de dezvoltare a României până în anul 2000. - București. Decembrie 1996. - P. 111.
19. Ibidem. - P. 112.
20. Ibidem. - P. 114.
21. Gabriel Andreescu. Rusia - adevăruri și fantezii. // *Sfera Politicii*. - V. - 1997. - Nr. 50. - P. 12.
22. Marian Chiriac. Ce mai urmează? // *Sfera Politicii*. - V. - 1997. - Nr. 50. - P. 27.
23. Adrian Severin. Cine vrea puțin nu obține nimic. // *Dilema*. - 1997. - 25-31 iulie. - Nr. 235. - P. 16.
24. Valentin Stan. Madrid: un eșec de succes. // *Sfera Politicii*. - V. - 1997. - Nr. 50. - P. 17.
25. Mircea Răceanu. Op. cit. - P. 8.
26. Radu Budeanu. Vom dormi cum ne așternem. // *Lumea magazin*. - 1997. - Nr. 11. - P. 41.
27. Iulian Fota. Probleme ale politicii de securitate a României în etapa post Madrid. // *Sfera Politicii*. - V. - 1997. - Nr. 50. - P. 23.
28. Ibidem. - P. 23-24.
29. Gabriel Andreescu. Op. cit. - P. 12.
30. Adrian Severin. Op. cit. - P. 16.
31. Anneli Ute Gabanyi. Politica externă după Madrid. // *Dilema*. - 1997. - 25-31 iulie. - Nr. 235. - P. 8.
32. Radu Budeanu. Op. cit. - P. 41.
33. Cf. Sabina Fati. Politicile de stoc și integrarea. - P. 6.
34. Cătălin Crețu. Jocul de interese din interiorul NATO și integrarea României. // *Sfera Politicii*. - V. - 1997. - Nr. 49. - P. 28; Florin F. Diaconu. NATO și România (II). // *Societate & Cultură. Noua Alternativă*. - 1997. - Nr. 5-6. - P. 8.

Сергей Григоришин
г. Черновцы

ФОРМИРОВАНИЕ ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКОГО КУРСА ПОСТКОМУНИСТИЧЕСКОЙ РУМУНИИ

Приход к власти новых политических сил после свержения тоталитарного режима положил начало формированию современного внешнеполитического курса Румынии. В начале 90-х годов внешняя политика Бухареста развивалась в основном в двух направлениях: на уровне конкретных действий Румыния продолжала привилегированные отношения с Россией, а на уровне заявлений она желала сближения с Западом. С 1992 г. внешнеполитическое ведомство Румынии, с одной стороны, пыталось вести диалог с НАТО, а с другой - продолжить добрые

отношения с Москвой. Однако румынской дипломатии это не удалось. Бухарест не смог убедить НАТО в том, что Румыния удовлетворяет хотя бы его наиболее общим критериям для кандидатов в члены Альянса, среди которых - стабильная экономика, соблюдение прав национальных меньшинств и подписание базовых политических договоров с соседними государствами.

"Синдром раздвоения", характерный для румынской дипломатии в этот период, привел впоследствии к охлаждению отношений с Россией без их компенсации более тесными связями с Западом. Переговоры относительно подписания базового политического договора между Румынией и Россией не дали положительного результата. Намеченное на конец апреля 1996 г. парафирование Договора во время пребывания Министра иностранных дел России Е.Примакова на Совещании министров иностранных дел стран-членов Черноморского Экономического Сотрудничества не состоялось, поскольку в последний момент румынская сторона отказалась, мотивируя тем, что "в Румынии есть силы, которые выступают против парафирования Договора" во время избирательной кампании. Это привело к тому, что в политическом плане после 1996 г. практически отсутствуют какие-либо контакты и консультации на уровне президентов, премьер-министров или министров иностранных дел.

Сейчас становится очевидным, что боязнь проигрыша на парламентских и президентских выборах сдерживала бывшего президента И.Илиеску и кабинет Н.Взкэроу от решительных шагов в деле заключения политических договоров с Украиной, Россией и Республикой Молдова.

Учитывая евроатлантические настроения определенной части румынского электората, которые усиленно формировались оппозиционными партиями, входящими в состав Демократической конвенции Румынии (ДКР), в ходе предвыборной кампании, начавшейся по существу с 1994 г., румынское правительство активизировало диалог с экономическими и военно-политическими структурами Запада. Румыния добилась принятия в полноправные члены Совета Европы и ассоциированные члены Европейского Союза. В эти годы углубляются и расширяются отношения Румынии с НАТО. Она была среди первых государств, присоединившихся к программе "Партнерство во имя мира", рассматривая ее как предварительную ступень на пути к полноправному членству в Североатлантическом блоке.

После победы оппозиционных сил на выборах в ноябре 1996 г. формируется новый внешнеполитический курс Бухареста, основная цель которого состоит в форсировании процесса интеграции в евроатлантические структуры, от которого якобы зависит успех демократических преобразований, проведение экономической реформы, выход из экономического кризиса и обеспечение безопасности и независимости страны.

Будучи не в состоянии в кратчайшие сроки справиться со сложными экономическими и социальными проблемами внутри страны, выполнить обещания, содержащиеся в предвыборной программе "Договор с Румынией", новое руководство Румынии значительно активизировало внешнеполитическую деятельность, направленную на интеграцию в евроатлантические структуры. Президент Румынии Э.КонстантINESКУ, правительство В.Чорбеа прилагали значительные усилия, чтобы добиться поддержки ходатайства Румынии о вступлении в НАТО в первой волне его расширения на Восток со стороны США, Германии, Великобритании, Франции, Италии и др. Как известно, во время визита в Бухарест в 1997 г. Президент Франции Ж.Ширак заявил о поддержке кандидатуры Румынии на Мадридской встрече в верхах. Франция считала, что игнорирование Румынии было бы тяжелым ударом для румынских реформаторов. Задолго до начала Мадридского саммита о поддержке ходатайства Румынии о приеме в НАТО заявили правительства Италии и Греции. Однако северный фланг Альянса не спешил обнародовать свои позиции относительно Румынии. Бухарест возлагал большие надежды на успешное завершение визита Министра обороны Румынии В.Бабюка в Германию, Норвегию и Финляндию, перед которым стояла задача убедить правительства этих стран о целесообразности приема Румынии в НАТО одновременно с Венгрией, Польшей и Чехией.

Бухарест пытался использовать румынскую диаспору как фактор давления на соответствующие правительства, а также авторитет бывшего короля Румынии Михая. Однако некорректное обращение президента Э.КонстантINESКУ к румынской диаспоре в США с требованием оказать давление на Белый Дом возымело негативный эффект. В письме премьер-министру В.Чорбеа видный деятель румынской диаспоры в США священник Георге Калчу Думетреса предупреждал, что Румыния не имеет никаких шансов быть принятой в НАТО в первой волне, что "все усилия правителей в Бухаресте только нервируют Вашингтон".

Стремление быть среди первых претендентов на вступление в НАТО вынудило Бухарест активизировать переговорный процесс о заключении базовых политических договоров с соседями. Продолжавшиеся более пяти лет румыно-венгерские переговоры завершились подписанием политического Договора с Венгрией в конце 1996 г. Хотя в начале 1997 г. переговоры Румынии и Украины относительно базового договора были вновь заблокированы, недвусмысленное заявление Киева, что Румыния не может быть принята в НАТО, пока она не желает подписать договор, признающий современные сухопутные и морские границы с Украиной, а также определенный нажим Запада вынудили румынскую дипломатию усилить поиски компромиссов в окончательной редакции текста румыно-украинского Договора, парафирование которого состоялось 3 мая 1997 г. в Киеве.

Реакция политических кругов Румынии на парафирование, а затем и подписание этого документа была неоднозначной. В отличие от правящих партий, расценивающих "Договор о добрососедских отношениях и сотрудничестве между Румынией и Украиной" как "фактор стабильности и безопасности" в этом регионе Европы, оппозиционные, особенно национал-экстремистские, силы выступили с резкой и необоснованной его критикой.

Несмотря на обострившуюся политическую борьбу вокруг румыно-украинского договора, желание быть среди стран, претендующих на прием в члены Североатлантического Альянса в первую очередь его расширения на Восток, взяло верх и Договор с Украиной был подписан и ратифицирован в начале июня 1997 г., до начала работы Мадридского саммита НАТО.

Хотя подписание политических договоров с Венгрией и Украиной оказалось недостаточно убедительным аргументом для удовлетворения ходатайства Румынии о приеме в члены НАТО одновременно с Венгрией, Польшей и Чехией, тем не менее этот акт имеет весьма важное значение, поскольку открывает новую страницу в истории взаимоотношений Румынии с соседними государствами.

В процессе преодоления преград, стоящих на пути интеграции в НАТО и Европейский Союз, новое правительство Румынии стало пересматривать свои позиции относительно регионального и трансграничного сотрудничества, создания совместных экономических зон и регионов.

Симптоматичным является тот факт, что Румыния выступила с инициативой включения в текст Договора с Украиной формулировки о том, что договаривающиеся стороны соответственно положениям Европейской Рамковой Конвенции о трансграничном сотрудничестве будут способствовать сотрудничеству между административно-территориальными единицами обоих государств в рамках действующих, а также вновь образованных еврорегионов "Верхний Прут" и "Нижний Дунай", к участию в которых могут приглашаться и административно-территориальные единицы других заинтересованных государств.

Идея создания еврорегионов "Верхний Прут" и "Нижний Дунай" получила дальнейшую конкретизацию на встрече президентов Украины, Республики Молдова и Румынии, которая состоялась в Измаиле летом прошлого года. Достигнуто трехстороннее соглашение о материализации этой идеи. Стороны приступили к разработке проектов еврорегионов "Верхний Прут" и "Нижний Дунай".

Анализ румынской прессы и других источников свидетельствует о том, что решения Мадридского саммита НАТО о перенесении рассмотрения вопроса о принятии Румынии в члены Альянса на апрель 1999 г. заставило Бухарест активизировать свою внешнеполитическую деятельность в Центральной и Восточной Европе. Во время работы Вильнюсской международной конференции глав государств 11 посткоммунистических стран, проходившей в начале сентября 1997 г., было объявлено о предстоящей рабочей встрече экспертов трех стран по вопросу создания "треугольника" Румыния-Польша-Украина. Там же, в Вильнюсе, президент Э.Константиnescу заявил о возможности одновременного создания двух новых треугольников: Румыния-Болгария-Турция и Румыния-Болгария-Греция.

После Мадридского саммита НАТО Бухарест начал пересматривать свою позицию относительно румыно-русских отношений. Замораживание этих отношений в середине 90-х гг. имеет для Румынии весьма негативные последствия. Если до 1989 г. многие румынские предприятия реализовали свою продукцию невысокого качества на российский рынок, то в 90-х гг. двусторонняя торговля сведена почти на нет. Лишь в конце 1996 г. ее объем поднялся до 1 млрд. долларов, причем 90% от него составлял румынский импорт нефти и газа из России. Если прежде этот импорт погашался продукцией металлургической, текстильной, химической, деревообрабатывающей промышлен-

ностей и сельхозпродуктами, то сейчас, когда много фабрик и заводов закрывается, Румыния ежегодно вынуждена выплачивать России более 900 млн. долларов.

Если для Москвы налаживание отношений с Бухарестом является не первостепенной проблемой, то для румынской дипломатии подписание базового договора с Россией остается одним из главных требований при вступлении в НАТО. Поэтому с точки зрения перспектив приема Румынии в Альянс в апреле 1999 г., румынские эксперты считают, что Бухаресту следует немедленно урегулировать свои отношения с Москвой. Хотя Россия и не решает, кому и когда вступить в НАТО, ее мнение относительно этих вопросов является достаточно весомым.

Официальный Бухарест и после Мадридского саммита утверждает, что приоритетным направлением внешней политики Румынии остается интеграция в западные военно-политические и экономические структуры. Вместе с тем, явления и тенденции, которые наблюдаются здесь, свидетельствуют о том, что процесс внешнеэкономической ориентации Румынии нельзя считать окончательно определенным. По мнению депутата Парламента Х. Поп, "всем нам время определиться: на Запад или на Восток?". В румынской прессе все чаще высказываются опасения, что в дальнейшем лозунг "На Запад!" не будет воспринят в массах, а также предположения о том, что избранный путь на Запад мог бы завести Румынию в "глухой угол".

Таким образом, можно констатировать, что сближение Румынии с Западом происходило преимущественно в сфере политической и не имеет под собой реальной экономической основы. Вполне вероятно, что нынешнее неутешительное положение в экономике заставит Румынию изменить внешнеполитические ориентиры, искать пути сближения с государствами Восточной Европы. После подписания базового Договора с Украиной Румыния не имеет фундаментальных противоречий с Россией, которые бы оправдывали отсрочку подписания договора с ней. В Бухаресте понимают, что позиция Москвы в этом вопросе остается неизменной, что она не пойдет ни на какие уступки в изменении текста базового договора, представленного для парафирования в апреле 1996 г. После визита в Румынию председателя Госдумы Российской Федерации Г. Селезнева, председатель Палаты депутатов Парламента Румынии И. Диаконеску нанес визит в Москву, который он охарактеризовал как "дипломатическую необходимость". В этой

связи румынские аналитики считают, что наступило время, чтобы политики Румынии вышли из состояния иммобилизма и индифферентности и сделали решительные шаги на пути нормализации отношений с Россией.

Анализ внешнеполитической деятельности свидетельствует о том, что сформировавшийся в последние годы стратегический курс на интеграцию Румынии в евроатлантические структуры остается приоритетным направлением румынской дипломатии. Для достижения этой стратегической задачи Бухарест пытается укрепить свои позиции в Центральной и Юго-Восточной Европе, улучшить политические и экономические отношения со вновь принятыми в НАТО государствами - Венгрией, Чехией и Польшей, надеясь на их поддержку при будущем решении вопроса о приеме Румынии в Альянс.

Важным моментом для рекламирования успехов Румынии на пути интеграции в НАТО явилось проведение в Бухаресте 9-13 октября 1997 г. 43-й ежегодной сессии Североатлантической Ассамблеи (СНА). На пресс-конференции, предшествовавшей началу работы, Генеральный секретарь СНА Симон Лунн подчеркнул, что проведение сессии в Бухаресте, впервые в стране, не являющейся членом НАТО, имеет особое значение для Румынии. С одной стороны, это является свидетельством признания сделанного Румынией прогресса по пути демократизации и веры в ее усилия к интеграции в евроатлантическую структуру. С другой стороны, сессия явилась для присутствующих парламентариев поводом увидеть на месте, как развивается демократия в Румынии.

В Румынии возлагаются немалые надежды на трехстороннюю систему регионального сотрудничества. На международной конференции в Вильнюсе на тему "Сосуществование наций и отношения добрососедства - гарантия безопасности и стабильности в Европе" президент Э. КонстантINESКУ выдвинул концепцию "посттранзиции и отношений безопасности между государствами в трехсторонней системе, как основные пилоты создания региональной системы безопасности". Эта концепция имеет в виду "систему гибких политических соглашений, порождающую стабильность" между соседними странами. По мнению Бухареста, таковыми должны стать трехсторонние соглашения: Румыния - Республика Молдова - Украина, Румыния - Польша - Украина, Румыния - Болгария - Греция, Румыния - Болгария - Турция.

В центре внимания лидеров политических партий Румынии находятся внешнеполитические аспекты правительственной программы нового Кабинета. Раду Василе, как и его предшественник, основное внимание уделяет проблемам интеграции Румынии в НАТО и Европейский Союз, укрепления стратегического партнерства с США. Об этом свидетельствует и состоявшийся в конце апреля 5-дневный визит главы румынской дипломатии А. Плешу в Вашингтон. Его встречи и переговоры с государственным секретарем США М. Олбрайт и другими официальными лицами должны были подготовить почву для визита Президента Румынии Э. КонстантINESКУ в США, намеченного на июль 1998 г., и выяснить позицию Вашингтона относительно интеграции Румынии в НАТО. Однако Румыния не получила твердых заверений о поддержке ее кандидатуры в НАТО, которая должна обсуждаться в 1999 г. во время саммита в Вашингтоне. В этой связи посол США в Бухаресте Дж. К. Росапен уточнил, что Альянс возможно примет решение о новом расширении. Он повторил позицию Администрации США, которая рекомендует Бухаресту "не сходить с избранного пути", а также уточнил, что "продолжение и ускорение реформы приумножит шансы Румынии для интеграции в НАТО и Европейский Союз".

Симптоматично, что некоторые лидеры политических партий Румынии считают, что шансы Румынии быть принятой в НАТО во второй волне его расширения на Восток являются весьма скромными и отдаленными. Так, во время обсуждения в Парламенте кандидатуры А. Плешу на пост министра иностранных дел лидер "Партии альянс за Румынию" Т. Мелешкану высказал мысль о том, что "после двойной неудачи Румынии в 1997 г. (интеграция в НАТО и ЕС) не предпринимаются усилия для определения приоритетов во внешней политике Румынии". Он заявил, что "НАТО и ЕС не представляют ближайшие цели для Румынии". По его мнению, "приоритетным для Румынии было бы развитие добрых отношений с соседними государствами", однако "этот важный ориентир даже не фигурирует в программе нового Кабинета на короткий срок".

Как и следовало ожидать, перенесение сроков рассмотрения заявления Румынии о вступлении в НАТО на 1999 г. внесло определенные коррективы в отношениях Бухареста с Киевом. Несмотря на обоюдную ратификацию парламентами Украины и Румынии базового политического Договора, он до сих пор не зарегистрирован в ООН. Бухарест под давлением националис-

тических сил, очевидно, постарается затягивать решение тех вопросов, которые остались вне рамок базового Договора с Украиной, и, прежде всего, проблем относительно острова Змеиный и делимитации континентального шельфа.

ЛИТЕРАТУРА

1. Договор про відносини добросусідства і співробітництва між Україною та Румунією // Урядовий кур'єр. - 1997. - 5 червня.
2. Motoc Iulia. Politica externă a României față de NATO // Polis. - 1997. Nr. 1. - P. 5-17.
3. Stan Valentin. Între Madrid și Luxemburg // Sfera Politicii. - 1997. - Nr. 55. - P. 24-27.
4. Adevărul. 1994-1998.
5. Azi. 1996-1997.
6. Curentul național. 1996-1998.
7. România liberă. 1994-1998.

III. ТРИБУНА МОЛОДОГО АВТОРА

Юрій Юрійчук
м. Чернівці

ПОЛІТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ЩОДО КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ

Радикальні соціально-політичні зміни, що мали місце в країнах Центральної Європи наприкінці 1980-х - початку 1990-х рр. надали нового значення традиційно вживаному слову "Європа". Якщо на початку демократичних перетворень у країнах соціалістичного табору поняття "європейської єдності" та "спільного шляху розвитку всіх європейських народів" були абсолютно умовною абстракцією, то з розпадом структур Організації Економічної взаємодопомоги та Організації Варшавського Договору ці поняття набувають цілком реального змісту і стають справжньою "омріяною метою" для керівництва та більшої частини населення Центральноєвропейського регіону.

Традиційно країни Центральної Європи, а саме – Польща, Чехія, Словаччина та Угорщина - перебувають у стані своєрідної з'єднуючої ланки між католицько-протестантським Заходом та православним (пізніше - марксистським) Сходом. Однак навіть враховуючи значний вплив східноєвропейської культури та психології на країни Центральної Європи, слід відзначити, що даний регіон належить до Західного світу. Ця приналежність послідовно проявляється в культурі, ментальності, політичних симпатіях народів Центральної Європи.

Сьогодні практично у всіх країнах регіону є безперечним прагнення до інтеграції в Європу. В першу чергу цей процес асоціюється зі вступом до Європейського Союзу та до військово-політичних структур НАТО. Наполегливе прагнення центральноєвропейських держав увійти до євроатлантичної спільноти, природно, викликає певну реакцію з боку керівництва НАТО та ЄС, урядів країн-членів цієї організації, а також країн, що не зацікавлені у приєднанні Центральної Європи до євроатлантичного світу. До останніх належить Росія, для якої розширення ЄС та НАТО на Схід стало б сильним ударом по її амбіціях супердержави та претензіях на роль альтернативного центру об'єднання в регіоні. Це також і Туреччина, чи такі колишні

"брати" по соцтабору, як Румунія, які вбачають у країнах Центральної Європи небезпечних конкурентів у черзі за економічною допомогою Європейського Союзу. Але, безперечно, вирішальним буде голос керівництва та країн-учасниць вищезгаданих євроатлантичних організацій. Для глибокого розуміння позиції країн Західної Європи щодо перспектив більш тісної інтеграції з країнами Центральної Європи необхідно проаналізувати політику Європейського Союзу щодо цих країн. Власне, саме ця структура має всі шанси стати тією силою, що втілитиме в життя плани та мрії про "єдину Європу". Слід відзначити, що політичні, економічні та соціально-культурні заходи ЄС у Польщі, Чехії, Словаччині та Угорщині складають досить цілісну, скоординовану систему дій, детальний аналіз якої проливає світло на взаємовідносини між країнами-членами Євросоюзу та державами Центральної Європи, а також допомагає зрозуміти перспективи їхнього розвитку.

В 1986 р., після відкриття переговорів між Європейською співдружністю та Радою Економічної взаємодопомоги, що були ініційовані останньою, починається потепління у відносинах між країнами соцтабору та Європейською спільнотою. У червні 1988 р. була підписана спільна декларація, яка підтверджувала факт взаємної зацікавленості та прагнення до тісного співробітництва. Але потенціал нової епохи взаємовідносин між ЄС та РЕВ так і залишився нереалізованим: події наступного року стали фатальними для самого існування Ради Економічної взаємодопомоги.

Впродовж багатьох років свого існування Європейське співтовариство виробило різні типи взаємовідносин з третіми країнами Заходу, Півдня та Півночі Європи, а також з неєвропейськими країнами. Але до початку змін у Центральній Європі розвиток контактів між ЄС та країнами регіону був неможливим. Єдиним виключенням була спеціальна політика щодо Німечкої Демократичної Республіки в рамках розвитку "міжнімецьких контактів". Окремі економічні угоди відкривали можливість обмеженого співробітництва в сільському господарстві, металургійній та вуглевидобувній, текстильній промисловості, сприяючи експорту продукції цих галузей центральноєвропейських країн.

В очах ЄС таке торгівельне співробітництво було ще й політичним інструментом, що допомагав окремим соціалістичним країнам послабити залежність від Радянського Союзу. На початку

1970-х рр. Югославія, не будучи формальним членом ЄС, стає важливим партнером Співдружності і одним з найбільших торговельних агентів у Середземноморському регіоні. Ці ж політичні причини відіграли роль в укладенні торгівельної угоди з Румунією у 1980 р.

Більш активні політичні дії, спрямовані на поглиблення впливу ЄС на Сході, в основному залежали від індивідуальних ініціатив окремих країн-членів ЄС, причому ці ініціативи далеко не завжди знаходили схвалення членів Співдружності. Німецька "східна політика" (Ostpolitik) є чи не найяскравішим прикладом. Однак, незважаючи на прагнення ФРН, питання об'єднання Німеччини в ЄС серйозно не обговорювалося (якщо не рахувати дискусії навколо Протоколу про міжнімецьку торгівлю, де йшлося про вільний від мита імпорт у ФРН з НДР). Та ситуація докорінно змінилася в 1988 р., після підписання Спільної Декларації, що відкривала можливість для співробітництва з кожною з центральноєвропейських країн окремо.

Шляхом економічного партнерства ЄС успішно намагалася сприяти поглибленню руху за реформи в соціалістичних державах Центральної Європи. Досить яскраво ця тенденція проявилася у другій половині 80-х рр. в Угорщині та Польщі, де поглиблення економічного та культурного співробітництва з Західною Європою створило новий економічний клімат і стало одним із суттєвих факторів, який визначив перехід цих країн на шлях демократії та ринкової економіки. Керуючись саме цими міркуваннями, європейські уряди погодилися з укладенням в 1988 р. торговельної угоди з Угорщиною, а наступного - з Польщею. В 1990 р. угоди про співробітництво були підписані з усіма країнами-членами РЕВ у Європі.

Співробітництво між ЄС та країнами Центральної Європи активно розвивалося і після розпаду Радянського Союзу. Звичайно, поглиблення цих відносин потребувало вироблення особливої політичної лінії з боку ЄС. В ході безпосереднього розвитку контактів з Європейським Союзом були вироблені певні принципові підходи, які й визначають його "східну" політику.

Якщо на початку існування європейських інтегруючих об'єднань головним змістом їхнього існування була координація економічного розвитку окремих західноєвропейських держав, то з часом Європейська Співдружність, а пізніше - Європейський Союз - набувають принципово нової ролі. ЄС перетворюється на структуру глобального характеру і починає визначати практично

всі основні напрямки та параметри зовнішньої та внутрішньої політики своїх членів. Тому стає зрозумілим, чому в своїй економічній політиці щодо держав Центральної Європи ЄС керувався і керується, в першу чергу, політичними міркуваннями. Перші двосторонні угоди, укладені ЄС, з центральноєвропейськими країнами у галузях спільної торгівлі та економічного співробітництва мали на меті сприяння політичним та економічним реформам всередині цих країн.

Основні ж принципи скоординованої політики Заходу були визначені на зустрічі "великої сімки" у липні 1989 р., де було домовлено спільними зусиллями всіляко сприяти реформам у країнах соцтабору, в першу чергу - в Польщі та Угорщині. З цією метою планувалося створення спільних програм допомоги. Координатором діяльності цих програм стала Європейська Комісія (виконавчий орган ЄС), яка діяла разом з іншими міжнародними інституціями (Світовий Банк, Міжнародний Валютний Фонд, Паризький Клуб). Досить швидко програма PHARE стала одним з основних інструментів допомоги і, звичайно ж, впливу на країни Центральної Європи.

Для Європейської Комісії така діяльність була несподіваною можливістю утвердити своє становище самостійного гравця на міжнародній арені. Комісія не обмежувала свої функції лише інформаційним забезпеченням дво- або багатосторонніх програм, але й намагалася значно повніше реалізувати свій перший політичний мандат такого роду. Вона розробила свій власний план дій, який включав конкретні пропозиції щодо більш широкого співробітництва у гуманітарній та торгово-економічній сфері, а також заходи щодо фінансової та технічної допомоги у справі макроекономічної реструктуризації країн Центральної Європи.

Ці положення стали основою діяльності програми PHARE, заснованої Єврокомісією. Для фінансування витрат на програму допомоги колишнім соціалістичним країнам була створена окрема бюджетна лінія в межах бюджету співдружності, а координуючим органом, що розподіляє кошти, стала спеціальна служба у Генеральному Директораті зовнішніх відносин Комісії (DGI).

Розширення "східної політики" Єврокомісії викликало нагальну потребу у виробленні основних спільних принципів цієї політики, що задовольняли б інтереси усіх членів Співдружності. Укладення такої визначальної угоди стало можливим завдяки позиції уряду Німеччини, що виявив гостру зацікавленість розвитком подій на Сході.

Однак спільна діяльність у рамках програми PHARE не перешкоджала урядам окремих країн-членів ЄС проводити свою власну "східну політику", орієнтуючись на власні пріоритети в економіці, політиці, культурі.

Іншим важливим органом здійснення соціально-економічної політики Євросоюзу щодо країн Центральної Європи став Європейський Банк Реконструкції і Розвитку, який повинен був, згідно задуму його організаторів, стати інструментом перетворення приватних грошей у ефективні інвестиції. Угода про створення цієї інституції була підписана у травні 1990 р. В діяльності Банку тісно переплелися економічні та політичні мотиви, а заздалегідь визначений "європейський" характер його діяльності недовозначно вказує на конкретну мету, яку переслідують його засновники. Окрім фінансових послуг, що їх надає ЄБРР, слід відзначити значну консультативно-технічну допомогу експертів Банку своїм клієнтам. Загальний стиль діяльності Банку був визначений з перших кроків його діяльності Ж. Аталі, а після його відставки в 1993 р., з певними змінами продовжувався Ж. де Лором.

Діяльність ЄБРР, як і програми PHARE, допомогла країнам Центральної Європи вирішити багато проблем, переважно технічного характеру. Однак, не слід перебільшувати значення цієї допомоги. Незважаючи на її, головним чином позитивне значення, програма була лише допоміжним інструментом у процесі здійснення масштабних соціальних перетворень.

Слід відзначити, що результати економічної політики Євросоюзу у Центральноєвропейському регіоні викликають певне розчарування як у її ініціаторів, так і її учасників з обох сторін.

Іншою складовою частинною узгодженої політики ЄС щодо країн Центральної Європи стало вирішення проблеми досягнення належного рівня безпеки у регіоні. Безперечно, основою оборонної політики ЄС є діяльність координуючих колективних органів, а саме – НАТО, Західно-Європейського Союзу. У своєму ставленні до пост-соціалістичних країн Центральної Європи НАТО та ЗЄС сходяться на думці про необхідність систематичного співробітництва з країнами Центральної Європи. Зараз ми вже можемо говорити про членство Польщі, Чехії та Угорщини в НАТО як про dokonаний факт. Щоправда, рішення про це залежало не лише від бажання керівництва ЄС та урядів держав-учасниць Союзу, але й від Сполучених Штатів Америки. Тому саме перспектива членства країн Центральної Європи у ЗЄС видається вираженням справжньої політики їхніх західноєвропейських партнерів.

Пакт стабільності в Європі, запропонований французьким прем'єр-міністром Е. Баладюром, є зразком перенесення відносин у сфері безпеки в нову площину. Його метою було забезпечити, переважно дипломатичними методами, стабільності у відносинах між країнами Центральної Європи. Документ також передбачав гарантії становища національних меншин та недоторкості кордонів. Урядами країн Центральної Європи ця ініціатива була в цілому схвалена, однак, слід зазначити, що з цього боку кордону багато хто побачив у ній лише крок на шляху до повної інтеграції у євроатлантичні структури.

Ініціатива підписання "Пакту Стабільності в Європі" була схвально оцінена Європейською Радою в Копенгагені. На думку багатьох оглядачів, це була можливість вдихнути життя в ідею спільної європейської політики гарантування безпеки. Брюссельська Єврорада в грудні 1993 р. визначила цей проект як одну з перших "спільних акцій" у цьому напрямку.

"Французький характер" цього проекту відбивав особливу зацікавленість Франції у Центральноєвропейському регіоні і її шире прагнення зробити свій внесок у спільні політичні дії країн ЄС щодо створення надійної системи безпеки на континенті.

Прагнення країн Центральної Європи стати членами ЄС та ЗЄС відбиває їхню довіру до високого рівня безпеки, що гарантується цими організаціями, незважаючи на їхній суто політичний, невійськовий характер.

Піднімаючи питання про проблему поширення ЄС на схід, слід відзначити, що ще в 1990 р. нові уряди Польщі, Чехословаччини та Угорщини заявили про своє бажання приєднатися до Європейської Співдружності, як про ключовий елемент своєї зовнішньої політики. Реакція Єврокомісії та більшості членів спільноти свідчила про неможливість негайного вступу цих країн до ЄС. Перспектива прийому нових членів із значним сільськогосподарським сектором та нерозвинутою інфраструктурою злякала багатьох членів ЄС, зокрема, таких, як Іспанія, Греція, Португалія, які боялися втратити частину фінансових фондів, що виділяються комісією на розвиток більш відсталих економічно членів ЄС.

Вперше питання про приєднання нових членів на Сході було серйозно поставлене в 1991 р. Невдала спроба державного заколоту в Радянському Союзі та розпад СРСР і всієї соціалістичної системи змусив західне суспільство уважніше придивитися до подій на Сході. Однак, зайнята своїми внутрішніми проблемами, дебатами навколо ідеї Економічного та Валютного союзу, більш

тісного політичного об'єднання, Євроспільнота тоді ще не виробила чіткої "східної політики". Сьогодні, в результаті бурхливого розвитку взаємовідносин та в цілому вдалих соціально-економічних перетворень, перспектива вступу до ЄС стає для країн Центральної Європи цілком реальною. На думку багатьох спостерігачів слід чекати вступу до ЄС Польщі, Чехії та Угорщини вже 2002 р. Наступною може стати Словаччина.

Важливим кроком на шляху до повної інтеграції країн Центральної Європи у Європейські структури стала реалізація так званих євроугод, укладених між ЄС та окремими країнами регіону. В їхній основі лежало прагнення полегшити вільний рух капіталів, товарів та послуг, а також бажання поглибити політичний діалог.

У своїй політиці щодо східних сусідів країни-члени ЄС та координуючі органи Союзу керуються наміром сприяти поглибленню демократії та здійсненню масштабних економічних перетворень у колишніх соціалістичних державах Центральної Європи. І від того, наскільки успішно здійснюватимуться ці реформи, залежить перспектива вступу країн Центральної Європи до Європейського Союзу. Фінансова та технічна допомога, а також розвиток торговельного співробітництва і здійснення угод про економічну співпрацю, також є важливим елементом зближення країн Центральної Європи та їх західних партнерів.

Підсумовуючи все вищесказане, слід відзначити, що розвиток поглибленого співробітництва між ЄС та колишніми соціалістичними державами Центральноєвропейського регіону дає можливість сподіватися на остаточне зникнення політичного протистояння, що так довго розділяло континент. Зараз ми є безпосередніми свідками виникнення нової політичної реальності в Європі. Не дивлячись на всі складнощі, що супроводжують ці процеси, є всі підстави говорити про їхнє позитивне значення для країн та народів континенту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Agence Europe. - 22 dec. - 1993. - N 6.
2. Agence Europe. - 6 june. - 1995. - N 7-8.
3. Bulletin of the European Community. - 10. 1989. - N 8.
4. Dauderstadt M., Lippert B. No integration without differentiation. On the strategy for a Scaled Eastern Enlargement of the European Union. - L.: Fridrich-Ebert-Stiftung, 1996.
5. Making policy in Europe. - London: SAGE Publications, 1993.
6. Pinder J. The European Community and Eastern Europe. - L.: Chatham House Papers, 1991.

7. Rollo J.M.C., Wallace H. New patterns of partnership in the Community and the emerging European democracies. - L.: RIIA, 1991.

8. The European Community and the challenge of the future. - L.: Pinter Publishers, 1993.

9. Wallace H., Wallace W. Policy-making in the European Union. - Oxford: Oxford University Press, 1996.

*Катерина Забродіна
м. Чернівці*

ВЕЛИКОБРИТАНІЯ ТА ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ

Останнє десятиріччя у Європі проходить під знаком розширення поглиблення інтеграційних процесів. Напевно найголовнішим кроком у цьому напрямку стало створення восени 1993 р. нового геополітичного чинника в особі Європейського Союзу. Договір про його організацію підписали 7 лютого 1992 р. в нідерландському м. Маастріхті 12 держав - членів ЄЕС, у тому числі Великобританія. Маастріхтська домовленість передбачала створення "єдиного Євродому" через послідовне оформлення Економічного та Валютного Союзу.

Підготовка Маастріхтського договору, його підписання і ратифікація викликали неоднозначну реакцію в британському суспільстві, різні політичні сили якого з пересторогою або відверто негативно ставилися до ідей і практичних кроків по створенню "об'єднаної Європи". Уже на парламентських виборах у квітні 1992 р. всі три основні політичні партії - консервативна, лейбористська і ліберальна - підтримали ідею активної участі країни в "європейському будівництві". Однак це зовсім не означало припинення боротьби між британськими прихильниками і противниками угод. При цьому, хоча в політичних і ділових колах переважала підтримка уряду Д.Мейджора, але на рівні громадської думки баланс сил був вкрай невизначеним і нестійким. У лейбористській партії опір Маастріхту чинила течія, очолювана Б.Гюлдом, у консервативній - група "єврокритиків" у парламенті на чолі з "залізною леді" М.Тетчер.

Аргументи противників договору ґрунтувалися на небажанні поступати державним суверенітетом, посыланні на загрозу втрати національної самобутності, намаганні зберегти національну валюту, невідповідності або недоцільності розповсюдження єдиної політики на соціальну і правову сфери, зовнішню політику й оборону.

Формально не відкидаючи Маастріхтський договір у принципі, вони вважали недоцільним підписаний варіант, фактично блокували саму ідею Європейського Союзу.

Боротьба між прихильниками і противниками договору продовжувалася протягом всього першого півріччя 1993 р. Щоправда, спалах антиінтеграційних настроїв, значною мірою пов'язаний з осінньою (1992 р.) девальвацією фунта стерлінгів, у чому, на думку багатьох британців, винною була "егоїстична" валютна політика Німеччини, спадав. Д.Мейджору на певний час вдалося зменшити розбіжності, зокрема в правлячій партії, з приводу єдиної валюти й інтеграційних процесів у Європі, підписавши угоду в Маастріхті. 2 серпня 1993 р., після схвалення парламентом, текст Маастріхтського договору був підписаний англійською королевою Єлизаветою II і отримав статус закону.

До речі, не тільки у Великобританії виникли серйозні дебати з приводу ставлення до місця країни у європейських інтеграційних процесах. Так, у Франції, без політичної еліти якої сам процес загальноєвропейської інтеграції був би неможливим, текст Маастріхтського договору отримав схвалення лише завдяки наполегливості й особистому авторитету тодішнього президента Ф.Міттерана. На спеціальному референдумі 20 вересня 1993 р. за договір віддали свої голоси 51,5% французів, а 48,95% висловилися проти (перевага лише, приблизно, в 400 тис. голосів). Норвегія, яка в 1994-1995 рр. була кандидатом до Європейського Союзу, взагалі відмовилася увійти в цю структуру. Норвежці двічі на референдумі відхиляли ратифікацію Маастріхтських угод через побоювання втрати національної самотутності.

Позачергові парламентські вибори у Великобританії 2 травня 1997 р. яскраво продемонстрували кризу в політиці консерваторів, чому в неمالій мірі сприяли і дебати навколо інтеграційних напрямків діяльності Європейського Союзу, негативне ставлення до введення єдиної валюти. Нищівна поразка партії на виборах підтвердила глибокий розкол у лавах нещодавно ще монолітної консервативної партії через різне ставлення саме до проблеми подальшої європейської інтеграції. Європейські лідери, навіть близької політичної орієнтації (як, наприклад, німецький канцлер Г.Коль), з полегшенням зустріли звістку про поразку консервативної партії. Їм набридло 18-річне напруження між британськими консерваторами і Євросоюзом, що розпочалося ще з приходу до влади в 1979 р. уряду на чолі з М.Тетчер і продовжувалося у формі "прихованої війни" з Д.Мейджором.

Серед європейських дипломатичних кіл існує думка, що теперішній лідер лейбористів і прем'єр-міністр Великобританії Т.Блер має потенціал стати європейським Джоном Кеннеді. Але разом з тим у Євросоюзі усвідомлюють, що лейбористи можуть бути такими ж впертими, як і їхні попередники у Вестмінстері, з питань передачі Європейському Союзу повноважень у галузі охорони кордонів і зовнішньої політики, не кажучи вже про введення єдиної євровалюти. Не треба також забувати, що ще у 80-і рр. програмною засадою лейбористської партії був негайний вихід з Європейського Співтовариства. І те, що зараз лейбористи не акцентують увагу на інтеграційних проблемах, не означає, що в їхніх лавах немає розколу з цього питання. Міністр закордонних справ Кук, зокрема, скептично ставиться до перспективи введення єдиної європейської валюти, так як це, на його думку, може загальмувати економічний розвиток Великобританії. Разом з тим, він прагматично ставиться до Євросоюзу, вважаючи, що потрібно найкращим чином і з взаємною вигодою використовувати британське членство в ньому.

Можна стверджувати, що участь Великобританії спочатку в розробці, підписанні та ратифікації Маастріхтського договору, а потім у розвитку на його основі процесу західноєвропейської інтеграції у рамках Євросоюзу є свідченням поступового переміщення центру тяжіння британської політики з проамериканського атлантичного на європейський напрямки. Водночас лейбористи на чолі з Т.Блером особливий акцент у своїх заявах роблять на тому, що в будь-якому випадку останнє слово про участь Великобританії у валютно-фінансовій інтеграції в рамках Європейського Союзу буде належати британському народу.

Щодо партії британських консерваторів, то оглядачі й аналітики не пророкують їй сприятливих перспектив на найближчі роки. Перш за все, проблематичним виглядає подолання внутрішньопартійного розколу між "євроскептиками" і "євроентузіастами". Коли консерватори знаходилися при владі, обидві фракції змушені були зберігати зовнішню єдність, але тепер боротьба може спалахнути з новою силою. І першим її раундом стала сутичка за крісло лідера, яка, щоправда, завершилася досить спокійно відставкою колишнього прем'єра Великобританії. Доречно зауважити, що наступником Д.Мейджора на посаді лідера партії став не яскравий "євроскептик", не, тим більше, "єврофіл" в особі колишнього міністра фінансів К.Кларка, який реально претендував на цю посаду, а 36-річний У.Хейг, що притримувася

правоцентристських позицій. Але подолання глибоких розбіжностей, які роздирали партію протягом останніх років, - справа непроста, марно деякі аналітики скептично оцінюють розкол на "неонаціоналістів" і "європеїстів". Вбачається, однак, що центробіжні тенденції у консервативній партії значно сильніші і саме вони будуть визначати розвиток внутрішньопартійних відносин на майбутнє. Водночас, в умовах, коли далекосяжний європеїзм, як вважає значна частина жителів Великобританії, дійсно загрожує країні втратою певної частки суверенітету і національної самобутності, ставка на поміркований націоналізм і збереження національної ідентичності може виявитися тим козирем, який допоможе консерваторам з часом повернути втрачені політичні позиції і знову проводити свою лінію щодо європейських інтеграційних процесів. У цьому контексті дуже слушною є думка відомого українського вченого М. Поповича, що сьогодні англійські консерватори зберігають "обережний антиєвропеїзм", "зрештою, не відмовляючись від ідеї об'єднаної Європи"

ЛІТЕРАТУРА

1. Европейская интеграция: мировые проблемы. - М., 1992
2. Кашлев Ю.В. Общеєвропейский процесс: вчера, сегодня, завтра. - М., 1990.
3. Лебедев С. Произойдет ли "политический ренессанс" английских лейбористов в 1997 году? // Финансовая Украина. - 1997. - 1 апреля.
4. Лукін В. Триумф Тони Блера і доля британського лейборизму // Демократична Україна. - 1997. - 13 травня.
5. Маастрихтський договір: уроки ратифікації // Мировая экономика и международные отношения. - 1994. - № 1. - С. 79-93.
6. Перегудов С. Великобритания после выборов 1997 года: обычная смена власти или прорыв в XXI век // Мировая экономика и международные отношения. - 1998. - № 3. - С. 74-84.
7. Попович М.В. Європа-Україна - праві і ліві. - К., 1997
8. Рудяков П. До і після Маастрихту // Політика і час. - 1996. - № 7. - С. 41-45.
9. Самсоненко Л. Нова європейська валюта розв'яже світу пута // Урядовий кур'єр. - 1997. - 1 квітня.

IV. РЕФЕРАТИ І РЕЦЕНЗІЇ

Сергій Троян
м. Чернівці

УКРАЇНА І ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ: СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧНИЙ ВИБІР

80-90-і роки проходять під знаком трансформаційних зрушень у Центрально-Східній Європі, поглиблення західноєвропейських інтеграційних процесів, загострення протистояння між західною цивілізацією і світом ісламського фундаменталізму, пошуку нових ідейно-теоретичних орієнтирів у сучасному постмодерному світі. У вир подій глобального, загальноєвропейського і регіонального характеру втягнута Україна. Це пояснюється як політичними мінусами, які відбулися в нашій країні за останні десятиріччя, так і геополітичним становищем Української держави на стику цивілізацій, континентів, ідеологій. Саме з точки зору вказаних обставин привертає увагу нова наукова розвідка відомого українського вченого-філософа Мирослава Поповича (див.: **Попович М.В. Європа-Україна - праві і ліві. - К.: Центр громадянської просвіти "Київське братство", 1997. - 106 с.**). Вона є свого роду спробою оцінки з соціал-демократичних позицій розстановки нових геополітичних орієнтирів у світі, місця України в цьому просторі, співвідношення між правими і лівими ідеологіями у європейському й українському вимірах.

Зуважимо, що ідеологія виступає, насамперед, як система ідей, одна з найвпливовіших форм політичної свідомості, яка спрямована на дію. Звідси, найбільший вплив ідеології проявляється у політичному житті, зокрема в державній політиці. Це безпосередньо стосується і зовнішньополітичного курсу країни. Отже, у першу чергу нас цікавимо у праці М.Поповича соціал-демократичне бачення сучасних інтеграційних процесів у Європі та їх значення для України. Іншими словами: як оцінюється інтеграційний зріз цивілізаційного розвитку через призму соціал-демократичної політико-ідеологічної доктрини.

Хоча в Україні процес адаптації класичних політичних ідеологій (в тому числі соціалістичної, яка репрезентована соціал-демократією) на вітчизняному ґрунті ще далеко не завершений, але умовно за ідеологічним класифікаційним критерієм українська

соціал-демократія займає місце "лівого центру". До нього належать партії і рухи перш за все соціал-демократичної орієнтації. У європейському вимірі соціал-демократами вважаються ті, хто, визнаючи рівність людей від народження, виступають за "рівність умов" на противагу "рівності результатів". При цьому ідеологія соціал-демократії включає більшість ліберальних ідей щодо прогресу, економічного та політичного розвитку, водночас відмовляючись від марксового наголосу на можливості прогресу лише через класовий конфлікт [Мигул, 1997, с. 44]. Координатором діяльності сучасної світової соціал-демократії виступає Соціалістичний інтернаціонал, який за статутом 1986 р. має на меті створення суспільства демократичного соціалізму. Соціал-демократи є впливовою політичною силою у Європарламенті, яка, зокрема, виступає за розширення інтеграційних процесів і здійснення заходів нового світового економічного порядку на основі рівноправності й партнерства між усіма країнами. Звідси стає зрозумілим вагомість соціал-демократичного бачення європейської інтеграції і ознайомлення з ним громадян нашої держави, чому допомагає і книга "Європа-Україна - праві і ліві".

Насамперед, М.Попович розкриває суть свого підходу до викладу й аналізу матеріалу. Він виходить з невірності нашого уявлення про історичний крах соціалізму як політичної течії на Заході і справедливо зауважує, що "протягом XX століття і до нашого часу соціалізм є активним учасником усіх європейських процесів" [Попович, 1997, с. 3]. При цьому вчений ставить за мету не просто порівняти європейські реалії з українськими, але й показати спільність політичних процесів у західному і нашому суспільствах. У своєму аналізі він виходить з того, що "Європа проходить через кризи і випробовування все більше життєздатною і інтегрованою в цивілізаційне ціле", але "ствалення Європи до навколишнього світу залишається європоцентристським і вибірковим" [Попович, 1997, с. 12].

На нашу думку, особливе місце в дослідженні "Європа-Україна - праві і ліві", яке складається з шістнадцяти невеличких сюжетів-роздумів, посідають міркування про загальноєвропейські інтеграційні процеси і ставлення до них України. Принциповий підхід західних держав до інтеграції М.Попович визначає так: "Європейський Захід охоче йде на певну інтеграцію з навколишнім світом, передусім - з Центральною і Східною Європою та південним Середземномор'ям. Але міра цієї інтеграції визначається не симпатіями і антипатіями широкого загалу, не примхам і амбіціями

політиків, а реальними можливостями розширення зв'язків без заповняння шкоди європейській цивілізації" [Попович, 1997, с. 12-13]. Він зауважує, що "європейська інтеграція означає кінець не національних суверенітетів європейських націй, не їх державності, а класичної національної ідеї як ідеї державної величч, могутності і непереможності" [Попович, 1997, с. 65].

Учений-філософ особливо підкреслює той факт, що "біля витоків європейської інтеграції - і люди "ліберально-капіталістичного" центру, як Гельмут Коль, і соціалістичні лідери, як Франсуа Міттеран" [Попович, 1997, с. 16]. У безпосередньому зв'язку з цим український науковець влучно і яскраво відзначає переплетіння інтересів представників правих і лівих ідеологій при визначенні ролі та перспектив європейської інтеграції. Він пише: "Маастріхтський" європеїзм пройшов крізь ліве і праве європейське середовище, по-новому поділивши політичні сили. Курс на об'єднання Європи уперто захищав соціаліст Міттеран, але, здається, саме правий центр Шірака проводитиме найбільш непопулярну частину європейської політики. В голлістській партії в часи страйку 1995 р. тверду лінію Алена Жюппе засудили ветеран голлізму Шарль Паскуа, Едуард Балладюр, Філіп Сеген; коли Жан-П'єр Шевенеман, противник Маастріхту, колишній соціалістичний лідер, виступив у парламенті проти Жюппе, йому аплодували праві" [Попович, 1997, с. 66].

У цій ситуації, на думку М.Поповича, європейський соціалізм має добрі політичні перспективи, оскільки шлях до інтегрованої Європи веде через урізання ініційованих соціал-демократією завоювань у сфері соціального захисту. А тому неважко передбачити чергові маятникові коливання політичних настроїв мас, хоча неможливо сказати, чи вистачить соціалістичним політикам уміння скористатися цими коливаннями. Тому філософ бачить завдання соціал-демократії сьогодні у підтримці свободи скрізь, де вона під загрозою, щоб "не дати путам суспільної, політичної відповідальності скувати кожен крок в духовному, громадському, господарському, політичному житті. Не дати суспільству забути, що всі люди народжуються рівними і повинні мати рівні шанси, що справедливості - не менш, якщо не більш важлива умова життя, ніж хліб. Будити в людях почуття солідарності з іншими, даючи всім можливість жити приватними інтересами" [Попович, 1997, с. 85].

Зауважимо, що М.Попович далеко не єдиний з авторитетних українських учених, хто наголошує на перспективах соціал-

демократії в сучасному світі взагалі й Україні зокрема. Так, відомий політолог-історик М.Томенко вважає, що в умовах реформування суспільства належить використати принципи соціальної демократії, які передбачають залучення соціоекономічних ідей соціал-демократії в сфері соціальної адаптації населення [Томенко, 1995, с. 15, 87].

Україна, з точки зору сучасних інтеграційних процесів, перебуває тільки на шляху "повернення до Європи". Тому, вважає М.Попович, визначальним для орієнтації як у зовнішній, так і у внутрішній політиці України є вибір - за чи проти європейської інтеграції [Попович, 1997, с. 96]. Філософ розуміє, що "інтеграція України в політичний і господарський європейський простір не може бути справою безпосереднього майбутнього, але вона відповідає б і українським, і європейським інтересам. Об'єднання в цілісність усієї Західної, Центральної і Східної Європи може дати колосальний поштовх європейській цивілізації, набагато потужніший, ніж західноєвропейська інтеграція" [Попович, 1997, с. 96].

Подібні тональності в оцінці перспектив зовнішньополітичного вибору України характерні і для ряду сучасних українських аналітиків. Як приклад, наведемо таку оцінку: "Незалежна Україна об'єктивно потрібна новій Європі, новій системі континентальних міждержавних відносин. Сприятливість зовнішніх умов її існування є константою. Подальше просування України шляхом інтеграції у Європу потребує глибокої політичної та економічної трансформації, тобто її перетворення у європейську державу. Але така перспектива залишається гіпотетичною чи принаймні віддаленою" [Україна в сучасному світі, 1996, с.59]. Щодо останнього речення, то воно не випадає із загального контексту, а, швидше, доповнює ще одну глибоко справедливу думку М.Поповича: "Україна вступила до Ради Європи, що з ентузіазмом було сприйнято багатьма нашими політиками як "повернення до Європи". На жаль, це ще не включення до Європи як способу життя. Що ж до економічної і політичної системи, яка робить Європу неповторним цивілізаційним цілим, то ми ще дуже мало наблизилися до неї" [Попович, 1997, с. 16]. Тому для України важливим напрямом інтеграції у європейську структуру, безумовно, є розширення співробітництва з Європейським Союзом у дусі угоди 1994 р., яка стала першим основоположним документом у відносинах ЄС з державами-членами СНД. Угода передбачає взаємне надання режиму найбільшого сприяння в торгівлі та скасування імпорتنних квот при укладенні окремих угод про торгівлю.

Важливо, що для самого М.Поповича не існує дилеми "Росія чи Європа?". "Це питання не цивілізаційного вибору, - переконаний він, - його поставила перед нами великодержавна російська позиція" [Попович, 1997, с. 48]. Дуже категорично, а це, зрозуміло, сподобається далеко не всім, автор пише: "Послідовний європеїзм означає орієнтацію на інтегровану Європу і на її військово-політичний інструмент - НАТО". І далі: "... можна визначити принципову позицію: майбутнє України - в НАТО" [Попович, 1997, с. 49]. Трохи раніше філософ наводить наступні аргументи на користь такої позиції: "Завдяки системі європейської єдності, чималою мірою завдяки НАТО, вдалося мінімізувати традиційне протистояння Франції і Німеччини. Політично ближчою до континенту стала Великобританія. Можна продовжити перелік європейських проблем, що їх успішному розв'язанню сприяв військово-політичний союз європейських держав, але достатньо згадати про греко-турецькі суперечності. Вони не раз загострювалися до рівня європейської кризи, і хто знає, як би вдалося їх розв'язувати, не будь обидві держави членами НАТО" [Попович, 1997, с. 30].

Однак при цьому вчений не ратує за розрив чи навіть конфронтацію з Росією, вважаючи: "Європейські орієнтації зовсім не вимагають від України культурного розриву з Росією" [Попович, 1997, с. 49]. Навпаки, хоча, на думку М.Поповича, переорієнтація на прямі українсько-європейські зв'язки має здійснюватися ще більш радикально, але це не суперечить збереженню і зміцненню культурного зв'язку і навіть культурної єдності з Росією. "... Вся російська культура - це не одна з іноземних культур... російська культура для нас не чужа: ми не зрозуміємо власної духовної історії, якщо викинемо з неї духовну Росію" (Попович, 1997, с.49).

Для автора наукової розвідки "Європа-Україна - праві і ліві" немає жодного сумніву в тому, що, "обираючи гуманістичну і соціалістичну орієнтацію, не можна не зробити однозначного вибору на користь Європи" [Попович, 1997, с. 48]. Дуже хочеться, щоб для всіх, хто познайомиться з цією працею, для кого не байдужа доля нашої держави і її майбутнє, не залишилося також будь-яких сумнівів у справедливості висновку М.Поповича: "Україна має сполучати світи, а не розділяти їх. Це дасть нам силу, добробут і справедливий лад" [Попович, 1997, с. 104].

ЛІТЕРАТУРА

1. Білецький М., Погребинський М. Політичні партії у взаємодії зі структурами влади // Становлення владних структур в Україні (1991-1996). - К., 1997.
2. Матц У. Идеология как детерминанта политики в эпоху модерна // Полис. - 1992. - № 1-2.
3. Мигул І. Політичні ідеології: порівняльний аналіз. - К., 1997.
4. Право вибору: політичні партії та виборчі блоки / Інститут посткомуністичного суспільства. - К., 1998.
5. Томенко М. Українська перспектива: історико-політологічні підстави сучасної державної стратегії // Політичні студії. - Вип. 2. - К., 1995.
6. Україна в сучасному світі: погляд з України. Аналітична доповідь № 8. - К., 1996.
7. Шахов В., Мадіссон В. Україна у світовому співтоваристві. - К., 1996.

*Ігор БУРКУТ
м. Чернівці*

З ІСТОРІЇ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У ЦЕНТРАЛЬНІЙ ЄВРОПІ

У сучасних умовах особливого значення для постсоціалістичних країн Центральної Європи набувають питання інтеграції в європейські та євроатлантичні структури. А більшість з них має власний інтеграційний досвід, набутий у різні історичні епохи, особливо в період існування Дунайської монархії. Зрозуміло, чимало у цьому досвіді безнадійно застарілого, проте дещо не втратило своєї актуальності й дотепер. Впродовж багатьох десятиліть Австро-Угорщину розглядали в історіографії цих країн переважно в контексті вивчення національно-визвольних рухів, поглиблення міжнародних та соціальних суперечностей. Але поліетнічна держава давала не лише приклади конфронтації, в ній формувалися і традиції плідного співіснування різних народів.

Об'єктивне дослідження всього комплексу відносин, що існували між народами цієї досить специфічної країни, останнім часом набуває все більшої популярності серед істориків постсоціалістичного світу. Свідченням цього стала, зокрема, міжнародна наукова конференція "Історико-культурна ситуація у Середній Європі: інтеграційні процеси та національна специфіка, 1867-1918", проведена в Інституті слов'янознавства і балканістики Російської Академії Наук у листопаді 1996 р. На основі її матеріалів

було підготовлено збірник, автори якого намагалися оцінити інтеграційні процеси в Австро-Угорщині в усій суперечливості та неоднозначності тієї давно минулої епохи (*Австро-Венгрия: интеграционные процессы и национальная специфика. - М.: ИСБ РАН, 1997. - 318 с.*).

Цілком аргументовано виглядає думка відомого московського вченого В.І. Фрейдзона щодо поєднання різних факторів, необхідних для успіху інтеграційних процесів, і особливо ролі узгодження інтересів вільних народів [с. 12]. Чимало авторів рецензованого збірника розглядає проблеми Австро-Угорщини через призму сучасності, шукаючи в минулому відповідь на актуальні питання сьогодення.

Серед авторів є представники різних історичних шкіл, поруч з істориками тут також виступають культурологи, літературознавці та мистецтвознавці. Позитивною стороною збірника необхідно відзначити те, що власну точку зору на проблеми висловлюють вчені різних країн - Росії, України, Австрії, Угорщини, Югославії, Хорватії, Словенії. Це дозволяє уникнути одномірності в оцінках і сприяє більш повному висвітленню складних питань історії.

Серед авторів збірника є два учасники симпозіуму "Європа: ідеї та процеси" - С.О. Романенко та В.П. Фісанов. Їхні теми органічно вписані у загальний контекст проблем, що розглядалися на конференції, і рівень робіт відповідає загальному високому рівню збірника.

Читач обов'язково зверне увагу, що збірник "Австро-Угорщина: інтеграційні процеси та національна специфіка" містить різноманітний матеріал, який не тільки розкриває події минулого (нерідко з досить несподіваного боку), але й спонукає до роздумів над проблемами сучасності. Звичайно Австро-Угорщину не можна розглядати як попередницю Європейського Союзу (і це також наголосувалося рядом авторів), проте уважне вивчення її інтеграційного досвіду необхідне для уникнення помилок минулого і розвитку того позитивного, що існувало в історії Центральної та Східної Європи. Знайомство з матеріалами збірника буде корисне не лише для істориків і культурологів, але й для політологів.

SUMMARY

A. Kruglashov (Chernivtsi)

Integrational landmarks of Ukraine: declarations and realities

In the article the author considers the approaches of Ukraine's political elite towards European integration. He analyses the factors which promotes the Ukraine's active participation in the integration processes on the continent. At the early period just after the proclamation of independence, there were illusions about the rapid entry into European structures.

But economic weakness of the country, its political instability did not permit to be included into the club of the richest states. The author argues that the only way for Ukraine is the participation in sub-regional organisations as a form of "preparatory class" for the following entry. But now, as the author writes, the balance of integration demand and integration proposal is negative for Ukraine.

S. Fedunyak (Chernivtsi)

Balance of power after the end of the "cold war": new features

After the collapse of bipolar system of international relations there is a need to revise some core conceptual principles. In the article the author analyses the new features of the balance of power (disappearance of global balance and the change of the definition "power") which have appeared after the end of the "cold war".

First of all, the global balance was replaced with local ones. These balances are more complex and less stable. Their principle of formation lies in pragmatic idea of deterrence and to a less extent in ideological and cultural sentiments.

At the same time, the meaning and significance of the military and political aspects of power have diminished and cultural and ideological ones have arisen.

P. Brytskii (Chernivtsi)

Views of West-European politicians and historians views on Ukraine: retrospective analysis

The article presents a brief comparative analysis of the facts about Ukraine that were known in Europe in the XVII-XIX centuries, what was written about it by philosophers, historians, politicians, travellers and ambassadors of the European countries and what were the consequences of the policy aimed at centralization of power in the Russian Empire and the USSR that resulted in the fact that Ukraine was forgotten by the world in the XX century.

Attention is paid to the fact that even today West-European historians and political scientists in their works consider the Ukrainian state in the past as a part of Russia even in the periods when it was a separate state, for example in 1917-1920.

I. Fol'varochnyi (Chernivtsi)

Integration in European higher education

The subject of this article is higher education reforms in Western, Central and Eastern Europe. The author analyses the activity of institutions engaged in these fields. Among them he mentions the European Union Tempus Program, the Soros Foundation Network, the European Science Foundation and the Institute for Human Science.

These programs support research, individual mobility grants of professional training. They are also ultimately aimed to enriching the intellectual opportunities of individual scholars. They have an important impact on institutional reforms.

In conclusion, the author argues that the best way for institutional reforms in the sphere of higher education is to coordinate efforts of the institutions both in the West and the East of the continent.

I. Tanchyn (Lviv)

European separatism: the lesson for Ukraine

The author analyses separatism which have been taking place in Europe for a long period of time. For him, the reasons of these processes lie in the crisis of state institutions after the end of the "cold war", changes in the mentality of Europeans connected with the growth

of regionalism and the example of Eastern Europe with its collapses of multinational states.

The author examines the problem of absence of strong separatist movement in Ukraine. In his opinion, now Ukraine is fulfilling the problem of the creation of political nation and in the context of the weakness of the state, Kyiv permits regional national policy. Besides, external forces are interested in territorial integrity of Ukraine taking into account its geo-political importance and stabilizing role on the continent. Therefore, Ukraine does not have serious problems of separatism.

I. Zin'ko (Lviv)

Problems of sub-regional organizations in modern Europe

The author considers the problems of sub-regional organisations in Europe in the context of processes which have happened after collapse of Berlin Wall and bipolar system of international relations. Six new cooperative groups have appeared on the territory of Europe from far north to the Mediterranean since the end of the 1980s. Five of those still effectively function and have good prospects. These are Barents Euro-Arctic Council (BEAC), the Council of Baltic Sea States (CBSS), Central European Free Trade Area (CEFTA), Central European Initiative (CEI) and Black Sea Economic Co-operation (BSEC).

Having analysed their activity, the author argues that these regional formations are most expressive evidence of old division collapse in Europe. They represent the possible form of collaboration of already integrated and nonintegrated states, either unitary or those that survive the threat of separatism.

I. Golo (Chernivtsi)

Integrational processes in Central Europe: problems and difficulties (Poland, Czech Republic and Slovakia)

The author makes an attempt to consider some processes in Central Europe. He gives a short review of post-war developments especially through the prism of integration and disintegration. Special attention is paid to the role and place of the united Germany in the above-mentioned processes whose significance is based on a big economic potential. Here, in the author's opinion, Germany tries to conduct its foreign policy taking into consideration the interests of its

European partners, although many analysts mention that the growing power of Germany has created a feeling of anxiety of the some nearest neighbours about the character of its expansion in Central and Eastern Europe.

The author examines various viewpoints and concepts of European integration. He argues that a big number of approaches has the influence on the process of unification of European structures as well as the technical and economic backwardness of Central European countries.

V. Strutyn's'kyi (Chernivtsi)

Contemporary problems of parliamentarism in the Central European countries (Poland and Ukraine)

The author considers the problems of parliamentarism in post communist states and the factors which have influenced the development of this important institution of democratic political system. He argues that now there are three major levels of parliamentarism in Europe: parliamentary systems of Western Europe, parliamentarism in postcommunist states which is in the process of revival and finally the countries where parliamentarism does not have strong traditions (on the territory of former USSR). The author concentrates on the comparison of legislative bodies in Poland and Ukraine, underlining some similar and different features which flow from the peculiarities of historical development of both countries.

V. Fisanov (Chernivtsi)

"Eurasian swings" as geo-political choice of Russia? (conceptual approaches and possible solutions)

In the article the author considers some aspects of contemporary Russia's foreign policy and its theoretical concepts. Three basic themes are analyzed.

1. *Novoevraziistvo* as an influential approach of a part of Russian elite and as a thesis, which is discussed in A. Straus', Z. Brzezinski's, G. Kissinger's foreign policy doctrines.

2. Ideas of the creation of the Orthodox-Slav Union under Russia's patronage, in which several East European and Balkan countries will unite.

3. Pragmatical direction of Russian foreign policy, which gradually becomes stronger and is connected with Russia entry in European structures.

The author concludes that *Novoevraziistvo* is to a great extent a reaction on NATO enlargement as well as the ideas of the creation of the Orthodox-Slav Union although they have basis in historical circumstances and post-Soviet reality. At the same time Russia is more and more prone to pragmatical approaches.

A. Makarychev (Nizhni Novgorod, Russia)

International activity of Russian regions: European context

The author analyzes major steps of Russian regions in system relations: "Centre - regions - other countries". The influence of local political elite on the state foreign activity occurs on two directions. The first is a direct influence on the acceptance of foreign policy decisions by Centre. The second - aspire to play an own role in the relations with the foreign partners irrespective of central authorities.

The author examines perspectives of positive regional cooperation with Finland, Denmark and other Scandinavian countries. New regional experience in relations between Ukraine and Russia can be used. USA and Germany, for example, also allocate key regions in Russia from their point of view. Western countries thus frequently support authority disintegration in Russia.

The author judges that the international activity of regions makes a body line between internal and external policy very conditional and mobile.

S. Romanenko (Moskva, Russia)

Was there an alternative to desintegration of multinational slavic states?

In the article the author considers the conflict at the territory of former Yugoslavia through the prism of the alternative to its desintegration. He analyses historical preconditions of the conflicts and the impact of the so called "Slav idea" on the contemporary processes.

In his opinion, the collapse of Yugoslavia was an objective process caused by the group of factors: ethnic, institutional, geo-political. The ideas of *Yugoslavism* and ethno-territorial federation were exhausted.

Yugoslavia was not able to create polyethnic civil society because of the several decades of totalitarianism. At the same time, military way of desintegration was not inevitable and there was a possibility to avoid war.

The author also concludes that "Slav idea" has a negative impact on the processes in the region. Its practical implementation can cause contradictions with other European states.

I. Burkut (Chernivtsi)

Balkan aspects of the slavic-orthodox alternative to European integration

In the article the author analyses the ideas of Slavic-Orthodox unity which have been spread in the countries of former Yugoslavia and their evolution in the 1990s. He argues that the influence of these ideas was especially strong in the Union Republic of Yugoslavia during the war in Bosnia as a means of national consolidation. They were considered as the alternative to integration into Europe through the formation of a coalition of Slavic and Orthodox countries including Russia.

But in the late 1990s these hopes have manifested their incapability. Orthodox Balkan states (Bulgaria and Romania) have demonstrated their keen interest in European integration. Besides, pro-European orientation was strengthened after the presidential elections in Montenegro. Now the ideas of Slavic and Orthodox unity are used by official Belgrade with the aim of political maneuvering on the Balkans. The author concludes that after the end of deep political and economic crisis in the region this alternative will probably disappear.

N. Strel'chuk (Chernivtsi)

Macedonia and the processes of European integration

In the article the author considers Macedonia's approach towards integration in Europe through the prism of modern history of the country. She argues that the process of the creation of independent state had a decisive impact on its position in European affairs.

Paradoxically, but Macedonia has started its process of integration into European institutions from military sphere. It is stipulated by the

peculiarity of geographical location and geo-political importance. The country is deeply involved into activity of the UN and NATO peacekeeping forces which has been deployed on its territory since 1992.

Now Macedonia is trying to concentrate on economic and political aspects of integration through its associated membership in the EU. There are some obstacles on this way and they are mainly connected with the specific negative attitude of Greece towards Macedonia.

S.Purych (Suchava, Romania)

Romania and modern integration processes

The author analyses the process of Romania's integration into Western European structures. He splits it into three stages. At the first one (1989-1993), Romania, despite its declarations about priority of European integration, was oriented mostly on the USSR and its successors.

In 1993-1998 the leadership tried to demonstrate its pro-Western orientation. Romania even signed bilateral treaties with its neighbours with the aim of rapid entry into NATO and the EU. But the difficulties of the transition did not permit to qualify for participation in Western structures.

Therefore, since 1998 Romania has conducted more realistic integration policy based on the acceleration of democratization and economic reforms.

S.Grygoryshyn (Chernivtsi)

The formation of postcommunist Romania's foreign policy

Every post communist state has faced the problem of the creation of new approaches in external sphere based on genuine national interests. In the article the author analyses the process of Romania's foreign policy formation.

Initially just after the fall of totalitarianism, Romania tried to balance between the West and the Soviet Union. In 1994 the country activated its dialogue with the Western-European institutions. Romania succeeded in becoming a full member of the Council of Europe and an associated member of the EU, it also joined PFP Program.

The author argues that now Romanian government's priority is the strengthening of strategic partnership with the USA and joining NATO although the officials do not hope for the rapid entry in the nearest future.

Yuriychuk (Chernivtsi)

The European Union's Policy Toward Central Europe

In the article the author analyses the policy of the European Union towards Central European countries before and especially after the collapse of communism in the late 1980s - early 1990s. He argues that the policy of the EU has transformed from limited agreements on certain issues to the wide-scale cooperation aimed at preparation several countries in the region for the membership in the European Union.

The author examines various aspects of the EU eastward enlargement including the mutual adaptation both Union's structures and the countries of region in the fields of Regional and Common Agrncultural Policies as well as the issues of security.

K Zabrodina (Chernivtsi)

Great Britain and European integration

The given article is an attempt to analyze contemporary relations between Great Britain and European community after Maastricht Treaty of 1992. The author highlights the influence of the external economic European integration on the internal political situation, for example, the European integration impact on the parliamentary elections in 1997 when the Conservative party suffered the utter defeat due to conspicuous "Eurosepticism" in external policy.

The Labour government of A. Blair has to work out its own policy towards European community taking into consideration the changes within European structures. Some approaches are visible now: there is a balance between close integration and self-isolation and respectively the loss of influence within the EU.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Брицький Петро - доктор історичних наук, професор кафедри історії України Чернівецького державного університету ім. Ю. Федьковича, член Буковинського політологічного центру (м. Чернівці).

Буркут Ігор - кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України, член Буковинського політологічного центру (м. Чернівці).

Гойло Іван - кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та політології Чернівецького державного університету ім. Ю. Федьковича, член Буковинського політологічного центру (м. Чернівці).

Григоришин Сергій - кандидат історичних наук, завідувач Чернівецьким відділом Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України.

Забродіна Катерина - студентка IV курсу історичного факультету Чернівецького державного університету ім. Ю. Федьковича (м. Чернівці).

Зінько Ігор - доцент кафедри міжнародних відносин та країнознавства Львівського державного університету ім. І. Франка.

Круглашов Анатолій - кандидат історичних наук, докторант кафедри всесвітньої історії та політології Чернівецького державного університету ім. Ю. Федьковича, член Буковинського політологічного центру (м. Чернівці).

Макаричев Андрій - кандидат історичних наук, доцент кафедри політології Нижегородського державного університету (Росія).

Пурич Штефан - доктор історії, Університет м. Сучави (Румунія).

Романенко Сергій - кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту слов'янознавства РАН та Інституту міжнародних економічних і політичних досліджень РАН (Росія).

Стрельчук Наталія - пошукувач Київського Національного університету ім. Т. Шевченка, член Буковинського політологічного центру (м. Чернівці).

Струтинський Владислав - кандидат філософських наук, доцент кафедри всесвітньої історії та політології Чернівецького державного університету ім. Ю. Федьковича, член Буковинського політологічного центру (м. Чернівці).

Танчин Ігор - політолог, головний редактор часопису "Українські варіанти" (м. Львів).

Троян Сергій - доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії та політології Чернівецького державного університету ім. Ю. Федьковича, член Буковинського політологічного центру (м. Чернівці).

Федуняк Сергій - кандидат історичних наук, асистент кафедри всесвітньої історії та політології Чернівецького державного університету ім. Ю. Федьковича, член Буковинського політологічного центру (м. Чернівці).

Фісанов Володимир - кандидат історичних наук, докторант кафедри всесвітньої історії та політології Чернівецького державного університету ім. Ю. Федьковича, член Буковинського політологічного центру (м. Чернівці).

Фольварочний Ігор - кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки Чернівецького державного університету ім. Ю. Федьковича (м. Чернівці).

Юрійчук Юрій - аспірант кафедри всесвітньої історії та політології Чернівецького державного університету ім. Ю. Федьковича, член Буковинського політологічного центру (м. Чернівці).

Міське об'єднання
"Буковинський політологічний центр"

"Буковинський політологічний центр" створено як незалежну громадську організацію у грудні 1997 року. Центр об'єднує науковців, котрі досліджують різноманітні проблеми політичних наук, проводять конкретні соціологічні дослідження. У роботі Центру бере участь понад 20 чоловік. Із них три доктори історичних наук, а також 10 кандидатів наук.

Основні завдання БПЦ полягають у проведенні наукових досліджень, поширенні аналітичної інформації стосовно проблем суспільно-політичного життя України та країн зарубіжжя. Перспективні плани Центру передбачають видання періодичного Політологічного часопису, а також щорічного Наукового Вісника Буковинського Політологічного Центру.

Центром проведена дискусія "Українське суспільство на шляху до виборів - 1998" (травень 1997 року). Матеріали дискусії разом з аналітичними статтями, оглядами та рецензіями вийшли друком у збірці "Політичні студії" (Чернівці, 1997 рік). 19 грудня 1997 року БПЦ разом з обласною організацією товариства "Знання" провів науковий семінар "Регіон/провінція: дві грані однієї проблеми".

На початку червня 1998 року науковцями Центру при сприянні Бюро зі співробітництва в Україні Фонду Ф. Еберта проведено міжнародний симпозиум "Європа: ідеї та процеси".

Юридична адреса: 274018, м. Чернівці, вул. Воробкевича 9/62.
контактний телефон: (037-22)-7-17-16, факс: (037-22)- 222-66.
електронна пошта: buta@chsu.cv.ua

Координаційна рада БПЦ

ЄВРОПА: ІДЕЇ ТА ПРОЦЕСИ

**Матеріали наукового симпозиуму
4-5 червня 1998 р.**

**МАТЕРІАЛИ НАУКОВОГО СИМПОЗИУМУ ВИДАНІ ЗА СПРИЯННЯ
БЮРО ФОНДУ ФРІДРІХА ЕБЕРТА ЗІ СПІВРОБІТНИЦТВА В УКРАЇНІ**

Підписано до друку 01.07.98. Формат 60х84/16. Папір офсетний № 1. Гарнітура Ариель.
Друк офсетний. Умов. друк. арк. 11,39. Умов. фарб.-видб. 11,39. Обл.-вид. арк. 11,72. Тираж
500 пр. Вид. № 105. Зам. 840. Видавництво "Прут". 274000 Чернівці, Шептицького, 23.
Районна друкарня. 275640 Вижниця, Миру, 12.